

**T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI**

KUR'ÂN'DA MÜ'MİNLERİN DİNÎ TECRÜBELERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ayşe Nur BIÇAK

**Danışman
Prof. Dr. Abdurrahman KASAPOĞLU**

MALATYA 2020

ONUR SÖZÜ

Prof. Dr. Abdurrahman Kasapoğlu danışmanlığında yüksek lisans tezi olarak hazırladığım “Kur’ân’da Dinî Tecrübe Çeşitleri” başlıklı bu çalışmanın bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım bütün yapıtların hem metin içinde hem de kaynakçada yöntemine uygun biçimde gösterilenlerden oluştuğunu belirtir, bunu onurumla doğrularım.

AYŞE NUR BIÇAK

ÖNSÖZ

İnsan, doğduğu andan itibaren duygusal süreçlerden geçmiştir. Hissettiklerine bir anlam vermiş, üzerinde düşünmeye başlamıştır. Toplumsal ilişkilerinde duyguların önemli bir yeri olduğunu fark etmesiyle birlikte yaratıcıyla duygusal bağ kurma isteği taşımıştır. Yaşanmışlığı bu kadar eskiye dayanmasına rağmen dinî duyguların kavramsal incelemesinin yapılması, bilimin konusuna girmesi ise oldukça yeni bir olaydır. Dinî duygu kavramın kazandığı anlamlar ve Kur'ân'daki kullanımını ise bu çalışmanın esas konusunu oluşturmaktadır.

İnsan psikolojisinin önemli bir boyutunu oluşturan duygular, Kur'ân'ın sıklıkla temas ettiği bir alandır. Bu çalışmada dinî tecrübenin alt dalı olan dinî duygu çeşitleri üzerinde durulmuştur ancak konu, kuldan Allah'a, Allah'tan kula yönelik ilişkiye dayanan duygularla sınırlı tutulmuştur.

Çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde dinî tecrübenin ve onun temel ilkelerinin kısaca tanıtılması yapılmıştır. Dinî duygu kavramından ve dinî tecrübenin Kur'ân'ın anlaşılmasındaki rolünden kısaca bahsedilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde Allah ve kul arasında karşılıklı ilişkiye dayanan duygular belirlenmiştir. Çalışmada ele alınacak olan kavramların sözlük anlamlarına kısaca değinilmiştir. Belirlenen duyguların geçtiği âyetler, kul Rab ilişkisi çerçevesinde ele alınmıştır. Arapça ve Türkçe tefsir kaynaklarından yararlanarak konu detaylandırılmıştır.

Çalışmada Türkçe âyet mealleri verilirken genellikle *Diyanet Vakfı Kur'an-ı Kerim Mealini* ve Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın *Kur'an-ı Kerim Türkçe Meâli* adlı eserler kullanılmıştır.

Son olarak çalışmayı son ana kadar dikkat ve özenle takip eden, çalışmanın oluşum sürecine rehberlik eden Prof. Dr. Abdurrahman Kasapoğlu hocama, Prof. Dr. Abdurrahman Ateş'e ve Prof. Dr. Halil Aldemir'e en içten teşekkürlerimi sunarım.

AYŞE NUR BIÇAK

MALATYA – 2020

ÖZET

Duygu, bireyin çevresiyle kurduğu etkileşim sonucunda karakteristik özelliklerini oluşturan izlenimlerdir. Kişinin dinî tecrübeleri ve duygusal süreçleri dinî duygularını oluşturur. Yaratıcıyla kurulan ilişki dinî duygular çerçevesinde gelişir ve anlam kazanır.

İslâm dini, sosyal bir varlık olan insanın hayatını sistemleştirir. Bireyin duygularının canlı fakat ölçülü olmasını ister. Kur'ân'da geçen şükür, korku, ümit gibi duyguların niteliğinin iyi anlaşılması kul-Rab arasındaki yakınlığın oluşmasına yardımcı olur. Duyguların yaşama dengeli aktarımı ise bu ilişkinin önemli bir boyutunu oluşturmaktadır. Kur'ân'da geçen duyguların anlam kazanması, Kur'ân'ı anlaşılmasına büyük ölçüde katkı sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Allah, Dinî Tecrübe, Duygu.

ABSTRACT

Emotion is the individual's answer to obtaining the answer to the resulting answer. Religious experiences and emotional processes of a person make up its religious feelings. The relationship established with the Creator develops and gains meaning within the framework of religious feelings.

The religion of Islam systematizes the life of a human being as a social being. It wants the feelings of the individual to be lively but measured. A good understanding of the quality of feelings such as thankfulness, fear and hope in the Quran helps to establish closeness between the servant and the Got. Balanced transfer of emotions to life is an important aspect of this relationship. The meaning of the feelings in the Quran greatly contributes to understanding the Quran.

Key Words: Qur'an, Got, Religious Experience, Emotion.

İÇİNDEKİLER

ONUR SÖZÜ	iv
ÖNSÖZ.....	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
KISALTMALAR.....	xi
GİRİŞ.....	1
1. Araştırmanın Konusu	1
2. Araştırmanın Önemi ve Amacı	1
3. Araştırmanın Metodu	2
4. Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları	2

BİRİNCİ BÖLÜM

DİN PSİKOLOJİSİ AÇISINDAN DİNÎ TECRÜBE

1.1. Tecrübe Kavramı	4
1.2. Dinî Tecrübenin Tanımı.....	5
1.2.1. Dinî Tecrübede Doğrulanabilirlik İlkesi	9
1.2.2. Dinî Tecrübede Safdillik İlkesi.....	10
1.2.3. Tanıklık İlkesi	10
1.3. Duygu Kavramı	11
1.4. Dinî Duygular	14
1.4.1. Dinî Tecrübe ve Dinî Duyguların Kur'ân'ı Anlama ve Yorumlamadaki Rolü	15

İKİNCİ BÖLÜM

DİNÎ DUYGULAR EKSENİNDE KUL RAB İLİŞKİSİ

2.1. Kur'ân'da Huşû.....	18
2.1.1. Huşû Kavramı.....	18
2.1.2. Dini Tecrübe Bağlamında Huşû Olgusu	22
2.1.2.1. Namazda Huşû.....	22
2.1.2.2. Namaz Dışındaki Dini Tecrübe Olarak Huşû.....	26

2.2. Kur'ân'da Güven	27
2.2.1. Güven Kavramı	27
2.2.2. Dini Tecrübe Bağlamında Güven Olgusu	28
2.3. Kur'ân'da Korku	32
2.3.1. Korku Kavramı	32
2.3.2. Dini Tecrübe Bağlamında Korku Olgusu	34
2.3.2.1. Allah'ın Azabından Duyulan Korku	35
2.3.2.2. Allah'ın Zatına Duyulan Korku.....	38
2.4. Kur'ân'da Zikir	42
2.4.1. Zikir Kavramı.....	42
2.4.1.1. Dini Tecrübe Bağlamında Zikir Olgusu.....	44
2.5. Kur'ân'da Ümit	52
2.5.1. Ümit Kavramı	52
2.5.2. Dini Tecrübe Bağlamında Kur'ân'da Ümit Olgusu.....	53
2.6. Kur'ân'da Takvâ.....	64
2.6.1. Takvâ Kavramının Semantik Tahlili.....	64
2.6.2. Dini Tecrübe Bağlamında Kur'ân'da Takvâ Olgusu	66
2.7. Kur'ân'da Sevgi.....	72
2.7.1. Sevgi Kavramı.....	72
2.7.2. Dini Tecrübe Bağlamında Sevgi Olgusu	74
2.8. Kur'ân' da İhlâs	81
2.8.1. Kur'ân'da İhlâs Kavramı	81
2.8.2. Dini Tecrübe Bağlamında İhlâs Olgusu	82
2.9. Kur'ân'da Şükür	88
2.9.1. Şükür Kavramı	88
2.9.2 Dini Tecrübe Bağlamında Şükür Olgusu	90
2.10. Kur'ân'da Tevbe	95
2.10.1. Tevbe Kavramı	95
2.10.2. Dinî tecrübe Bağlamında Tevbe Olgusu	96
2.11. Kur'ân'da Dua.....	103
2.11.1. Kur'ân'da Dua Kavramı	103
2.11.2. Dinî Tecrübe Bağlamında Kur'ân'da Dua Olgusu	104

2.12. Kur'ân'da Tevekkül.....	110
2.12.1. Tevekkül Kavramı.....	110
2.12.2. Dinî Tecrübe Bağlamında Tevekkül Olgusu.....	112
2.13. Kur'ân'da İnâbe	116
2.13.1. İnâbe Kavramının Semantik Tahlili.....	116
2.13.2. Dinî Tecrübe Bağlamında Kur'ân'da İnâbe Olgusu.....	117
2.14. İstiğâse	122
2.14.1. İstiğâse Kavramı.....	122
2.14.2. Dini Tecrübe Bağlamında İstiğâse Olgusu.....	122
2.15. İstiane	124
2.15.1. İstiane Kavramı	124
2.15.2. Dinî Tecrübe Bağlamında İstiane Olgusu	125
2.16. Fakr İlâ'llâh	128
2.16.1. Fakr İlâ'llâh Kavramı.....	128
2.16.2. Dinî Tecrübe Bağlamında Fakr İlâ'llâh Olgusu.....	128
2.17. Kur'ân'da Tesbîh	131
2.17.1. Kur'ân'da Tesbîh Kavramının Semantik Tahlili.....	131
2.17.2. Dinî Tecrübe Bağlamında Kur'ân'da Tesbîh Olgusu.....	132
2.18. Kur'ân'da Kurbiyet/Yakınlık	136
2.18.1.Kur'ân'da Kurbiyet/Yakınlık Kavramı	136
2.18.2. Dinî Tecrübe Bağlamında Kurbiyet/Yakınlık Olgusu	137
2.19. Kur'ân'da Murâkabe.....	140
2.19.1. Murâkabe Kavramı.....	140
2.19.2. Dini Tecrübe Bağlamında Murâkabe Olgusu.....	141
SONUÇ	145
KAYNAKÇA	149

KISALTMALAR

(M. Ü. İ. F. V.)	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
(Bk.)	: Bakınız
(TDK.)	: Türk Dil Kurumu
(Vd.)	: ve diğerleri
(Çev.)	: Çeviren
(Sav.)	: Sallallahu aleyhi vesellem
(R.a.)	: Radiyallahu anh
(Thk.)	: Tahkik eden
(Hz.)	: Hazreti
(Terc.)	: Tercüme eden
(Nşr.)	: Neşreden
(Ts.)	: Tarihsiz
(MEB)	: Milli Eğitim Bakanlığı

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu

Bu çalışmanın konusu dinî tecrübenin alt dalı olan dinî duygulardır. Geniş bir kavram olduğundan ve çeşitli alt kollara ayrıldığından çalışmada dinî tecrübe kavramına ve dinî tecrübe çeşitlerine kısaca değinilmiştir, fakat çalışmanın ana konusu dinî duygular olduğu için dinî duygulara ve dinî duygu çeşitlerine ağırlık verilmiştir.

Duygu kişinin her anının ayrılmaz bir parçasıdır. İnsan yaşadığı olayın nerde geçtiğini, olay sırasında nerede olduğunu, belki söz konusu olayın kiminle yaşandığını dahi unutmaz, fakat o an hissettiği duyguları kolaylıkla unutmaz. Bu bakımdan duyguların en kısa anlara bile hâkim olduğu söylenebilir.

Duygular kişiliğin oluşmasında önemli etkilere sahiptir. Çeşitli duygu değişimleri yaşayan insan edindiği tecrübelerle kişiliğini oluşturur. Kişilik ise insanın dinî inancının zeminini hazırlar. Bu zemin, kişinin Allah'la kurduğu ilişkiyi ve ibadetlerine gösterdiği özeni etkilemektedir. Duyguların insan hayatında bu denli büyük role sahip olması ise konunun önemini ortaya koymaktadır.

2. Araştırmanın Önemi ve Amacı

İnsanoğlu yaşam boyu yaptığı seçimlerde mantığının yanında duygularının da önemli bir rol oynadığını gözlemlemiştir. Bu sebeple yaşanan duyguların tanımlanması, bu duyguları pozitif yönde kullanabilmek her fert için son derece önemlidir.

İlahi bir sistem ve nizam olan dinî inanç, duygular etrafında şekillenir. Bu çalışmada duyguların kavramsal analizi yapılmış bu sayede insanların sıklıkla yaşadığı duyguların tanınması kolaylaştırılmıştır. Duyguların Kur'ân-ı Kerîm'de önemli bir yerinin olduğu, Kur'ân'ın insanın Rabbiyle arasındaki duygusal bağa geniş bir yer ayırdığı gözlemlenmiştir. Kur'ân-ı Kerîm de Kulun Allah'a beslediği duygular ve Allah'ın kulun duygularına karşılık vermesinin pek çok örneğini görmek mümkündür.

Kur'ân'da yaşantısından, hislerinden bir şeyler bulan, benzeri duygu ve düşüncelerin peygamberler tarafından da tecrübe edildiğini gören insanın, Kur'ân'la daha sıcak ilişkiler kuracağı düşünülmektedir. Çalışmanın en büyük amacı da insanların

Kur'ân'a olan ilgilerini artırmak ve onu anlamaya yönelik çabalarının artmasını sağlamaktır.

Duyguların insan davranışları üzerindeki etkisi oldukça fazladır. Duygularına yön verebilen insanın, davranışlarını kontrol etme becerisi gelişir. Bu çalışmada duygu ve davranışların kontrol edilmesinin gerekliliğine dikkat çekilmiştir. Bu beceriyi kazanan bireylerin kendisine ve topluma faydalı olacağı vurgulanmıştır. Böylelikle kendinden emin, çevresiyle iyi ilişkiler kurmayı başarabilen bireylerin sayılarının artması amaçlanmıştır.

Çalışmada, insanın duygularını tanıması gerektiği, iyi veya kötü her duygunun kişinin gelişmesine yardımcı olduğu vurgulanmıştır. Allah'ın hiçbir duyguyu sebepsizce var etmediği ifade edilmiştir. Bu sayede duyguların var oluş sebebinin öğrenen insanın Rabbiyle arasındaki duygusal bağı kuvvetlendirmesi amaçlanmıştır.

3. Araştırmanın Metodu

Çalışmada ele alınan kavramlar günlük hayatta her bireyin yaşadığı, hissettiği duyguları ifade eden kavramlardır. Bu sebeple detaya inilmeden kavramların semantik tahlili yapılmıştır. Bu tahlil yapılırken mümkün oldukça ilk dönem sözlüklerinden yararlanmaya gayret gösterilmiştir. Kavramın Türkçe sözlüklerdeki karşılığına yer verilmiş. Kavramın Kur'ân'daki kullanımlarına kısaca değinilmiştir.

Çalışmaya din psikolojisi kaynaklarından yararlanılarak giriş yapılmıştır. Din Psikolojisi alanında yazılan makaleler taranarak konunun Dinî Tecrübe ve Dinî Duygu boyutu incelenmiştir. Kavramların detaylandırma aşamasında gerekli kütüphane araştırması yapılmış ve psikoloji kaynaklarından yararlanılmıştır.

Çalışmanın oluşmasında en çok kullanılan materyaller, alan yazın olmuştur. Ele alınan kavramların Kur'ân-ı Kerîm'deki kullanımı ve bağlamı esas konumuz olduğundan tefsir kaynaklarından da sıklıkla istifade edilmiştir. Kur'ân'da geçen duyguları ele alan makaleler ve tezler incelenmiştir.

4. Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları

Bu çalışma mü'minlerin birebir yaşadığı dinî tecrübeleri konu edinir. Konunun netlik kazanması için kısaca dinî tecrübe kavramından ve din tecrübenin ilkelerinden

bahsedilmiştir. Çalışma duygu eksenli olduğundan dinî duygu, dinî şuur kavramlarına kısaca değinilmiştir. Tefsir alanında yapılan bir çalışma olduğundan incelenen konunun Kur'an'ı anlamadaki rolüne temas edilmiştir.

Bu çalışmanın ana konusunu Allah ve kul arasında karşılıklı ilişkiye dayanan duygular oluşturmaktadır. Kur'ân'da geçen dinî duyguların çoğu başlıklar halinde ele alınmış, incelenen duyguların kavramsal analizi yapılmış, ilgili âyetlerin tefsirlerinden yararlanılmıştır. Çalışmada ele alınan âyetlerdeki fıkhi ve tasavvufî içerik detaylandırılmamıştır. Gerekli görüldüğü yerlerde kısaca değinilmiştir. Âyetler incelenirken kişinin ruhsal gelişimiyle ve yaratıcıyla arasındaki ilişkiyi kuvvetlendirmesiyle ilgili hususlar önem kazanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

DİN PSİKOLOJİSİ AÇISINDAN DİNÎ TECRÜBE

Dinî tecrübe, bireyin kutsalla olan ilişkisini ifade eden bir kavramdır. Dinî tecrübe kavramındaki tecrübe, psikolojik bir durumu, duyular ötesi âlemi konu almaktadır. Konunun daha iyi anlaşılması açısından öncelikle tecrübe kavramı irdelenecek daha sonra dinî tecrübe kavramı, duygu ve dinî duygu kavramlarıyla ilgili genel bilgiler verilecektir.

1.1. Tecrübe Kavramı

Tecrübe kelimesi görgü, deneyim ve fizik olarak deneyi ifade etmektedir.¹ Tecrübe etmek ise denemek, sınamak anlamlarına gelmektedir. Tecrübe günlük kullanımda kişinin başından geçen acı deneyimleri, yaşantısı sonucu elde ettiği bilgi birikimlerini ifade eder.² Sosyal bilimlerde ise tecrübe, tüm duygu, düşünce ve hayatın iniş çıkışlarına karşı kaya gibi sağlam durmayı öğrenme yöntemi, sahip olunan bilgiyi arttırıcı olay ve durumları karşılama durumunu ifade eder.³

Tecrübede bir şeyi bizzat uygulama, deneme, test etme vardır. İnsanın hayattaki tek gayesinin bir bina dikmek olduğu düşünülürse tecrübeler bu binanın hammaddelerini oluşturmaktadır. Bu hammaddeleri kullanarak binayı yapan ise akıl ve duygulardır. Bu yüzden insan zihninin doğuştan boş bir levha olduğunu iddia eden Locke' a göre bilginin temelini tecrübeler oluşturmaktadır.⁴ Dolayısıyla insanın tüm zihni faaliyetleri, olay ve olguları nitelendirmesi tecrübe ile elde edilir. Gerekli tecrübeyi elde etmenin yolu ise algılamaktan geçer.⁵

Tecrübe, bilgi ve maharetin artmasıdır. İnsan tecrübeleri sayesinde donanımlı hale gelir. Bir alanda uzmanlaşmak tecrübelerden çıkarılan dersle doğru orantılıdır. Dil felsefesi alanında uzman olan adlı Wittgenstein' a göre tecrübe gerçeğin taslağıdır, toplam

¹ Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara-1998, II, 2163.

² Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul-2000, 1011.

³ Serkan Sayar, *Bir Din Felsefesi Sorunu Olarak Kur'an'da Dinî Tecrübe*, (Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi, 2007), 13.

⁴ Abdullatif Tüzer, *Dinî Tecrübe ve Mistisizm*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2006), 18.

⁵ Serkan Sayar, *Bir Din Felsefesi Sorunu Olarak Kur'an'da Dinî Tecrübe*, 13.

gerçekliktir. Psikoloji bilimine öncülük eden *Psikolojinin İlkeleri* adlı eserin sahibi W. James'e göre ise tecrübe hakikate ulaşma yoludur. Son olarak tecrübeye çıkarımlarımızın doğruluğunu ve yanlışlığını ölçtüğümüz bir çeşit terazi demek de mümkündür.⁶

Tecrübeyi ortaya çıkaran şey nesnelere, kişi ve olayların sunduğu yeni fikirlerdir. Dolayısıyla tecrübe elde etmek için fikirlere ve anlama ihtiyaç vardır. Fakat tecrübenin kişinin zihnindeki oluşumu o kişinin algı kapasitesine bağlıdır. İnsan anlama kabiliyetini, olaylara bakış açısını ve ufkunu ne kadar genişletirse tecrübelerinden de aynı derecede verim alacaktır.⁷

İnsan, kazanımlarını, ilgi alanlarını, dünya görüşünü, duygu ve düşüncelerini sürekli bir süzgeçten geçirir, hiçbir şeyi doğrudan hayatının bir parçası haline getirmez. Karşılaştığımız kişiler, nesnelere, olaylar kısaca yaşanan her dakika kendisinden öncekilerin etkisi altındadır. Bu etki de kişinin ruh haline bağlı sürekli bir değişim izlemektedir. Her ânı, kontrollü ve verimli yaşamın gerekliliği ise buna dayanmaktadır. Bir sonraki dakikanın kalitesinin bir önceki dakikasına bağlı olduğunu bilen kişi, zamanını verimli kullanır. Böyle kişiler sıklıkla geçmişe döner ve yaşantısından ders çıkarmaya çalışırlar.⁸

Tecrübenin felsefi anlamına bakıldığında iki önemli tanımla karşılaşılır. Bunlardan ilki *bilinçli olmak, algulamaktır*. Bu anlam irdelendiğinde tecrübenin, kişiye özel zihinsel bir etkinlik olduğu anlaşılır. İkincisi ise *vasıtasız algıdır*. Bu tanım, nitelendirme, sınıflama ve akla dayalı ilkelerden bağımsız olarak kişiye verilen her şeyi kapsar.⁹ Felsefecilerden empristlerin tecrübe tanımına bakıldığında ise onu bilginin kaynağı olarak gösterdikleri anlaşılır.¹⁰

1.2. Dinî Tecrübenin Tanımı

Dinî tecrübe, Glock, Stark ve William James gibi din psikologlarının ortak tarifine bakıldığında Allah'ın alamet, işaret, tezahür ve delillerini, sezgisel algılama, doğrudan

⁶ Tüzer, *Dinî Tecrübe ve Mistisizm*, 18.

⁷ Ahmet Albayrak, "Dinî Tecrübenin Dışa Vurum Problemi", *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, 2/2.(2005): 65-79.

⁸ Sayar, "Bir Din Felsefesi Sorunu Olarak Kur'an'da Dinî Tecrübe", 22

⁹ Tüzer, *Dinî Tecrübe ve Mistisizm*, 20.

¹⁰ Hakan Hemşinli, "Dinî Tecrübenin Nesneliliği Üzerine", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 33(2010): 120-144.

kavrama, kutsal ve ilahi kudret ile doğrudan ilişki kurma şeklinde tarif edilebilir.¹¹ En kısa tanımıyla ise dinî tecrübe kutsal olanın idrakidir. Dinî tecrübeler ilahî kaynaklıdır. Kişi, kaynağı hak olan bu tecrübenin dikkate değer bir durum olduğunun bilincindedir. Dolayısıyla insan tecrübenin varlığını hissettiği andan itibaren tüm algı, sezgi ve düşünce durumunu o noktada yoğunlaştırmak ve yaşadığı durumu en doğru çerçeveye sığdırmak durumundadır. Akıl ve kalbin iş birliği sonucu ise tecrübeden gerekli dersi çıkarmak mümkündür.¹²

Dinî Tecrübenin Çeşitliliği üzerine bir eser yazan W. James' e göre dinî tecrübe sadece psikoloji bilimiyle ilişkili değildir. Ona göre dinî tecrübenin tanımını yaparken felsefi disiplinden de yardım alınmalıdır. James eserinde, dinî tecrübenin gerçek bir tecrübe olduğunu, insanın hayatı ve zihni süreçleri gözden geçirildiğinde dinî tecrübenin olağan bir durum olduğunu ifade eder. Ona göre dinî tecrübe Tanrı'nın göstergelerini anlamak ve O'nunla sezgisel ve duygusal yollarla ilişki kurmaktır. İnsan fitratı, akli ve duygularıyla, yaşadığı dinî tecrübeyi harmanladığında Tanrıyla yakınlığı artacak ve imanın lezzetine ulaştığını görecektir.¹³ Fakat W. James için önemli olan dinî tecrübenin ne olduğu, nasıl olduğu, hangi şartlarda olduğu değildir, temel husus tecrübeyi yaşayan kişinin tecrübe sonucu elde ettiklerinin ne olduğudur.¹⁴

James dinî tecrübenin hayata değer ve zenginlik kattığını ifade eder. İnsanın doğasına farklı bir renk kattığını ve hayata farklı pencerelerden bakma fırsatı verdiğini savunur. Yaşanan mistik deneyimlerin özünü din duygusu oluşturur ve bu deneyimle birlikte kişi İlahla birleşmenin, kendini İlahla teslim edip onunla bütünleşmenin tadına varır.¹⁵

Tecrübenin çeşitli anlamlarını inceledikten sonra duyu tecrübesinden yola çıkarak dinî tecrübenin tanımını yapmak mümkündür. Duyu tecrübesine vasıtasız algı deniliyorsa, dış dünyada olan biteni doğrudan algılama, süzgeçten geçirme imkânı

¹¹ Veysel Uysal, "Dini Tecrübe ve Din Psikolojisindeki Yeri" *İslami Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/4 (1995): 69- 87.

¹² Albayrak, "Dinî Tecrübenin Dışa Vurum Problemi", 65- 79.

¹³ Albayrak, "Dinî Tecrübenin Dışa Vurum Problemi", 65- 79.

¹⁴ Abdurrahman Kasapoğlu, "Kur'ân'da İnâbe Kavramı: Dinî Tecrübe Açısından Bir Yaklaşım", *İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, 9/22, (2008): 138-160.

¹⁵ Celal Türer, "William James'ten Muhammet İkbal'e" *Felsefe Dünyası*, 29(1991): 47-67.

bulabiliyorsak, dinî tecrübeye de “Tanrı”yı ve “birlik”i doğrudan algılarız. Bu anlamda dinî tecrübe Tanrı’nın varlığına inanmak için bir delil bulma yöntemidir. ¹⁶

W. James’e göre dini tecrübenin dört temel özelliği vardır. Birincisi dinî tecrübe aniden yaşandığı ve zihni bir faaliyet olduğu için tarif edilmezdir. İkincisi ilham ve vahye dayandığı için aklî faaliyetle ilgisi azdır. Üçüncüsü mistik bir durum olduğu için dinî tecrübe uzun süreli değildir. Dördüncü olarak akıl ve bilinç insanın üzerinde daha hâkim olduğundan dinî tecrübe pasiftir. Onun bu sınıflamasının yanında dinî tecrübenin gerçekliğini savunması da son derece önemlidir. Dinî tecrübenin gerçekliğini savunurken pragmatizmden yararlanan James’e göre hakikatin nereden ve nasıl geldiği önemli değildir. Önemli olan o gerçeklikten elde edilen faydadır. Dinî tecrübe yaşayan kişi, yaratıcıyla yakın temasa geçmenin mutluluğunu yaşadığı an en büyük faydayı elde etmiştir. Bu da dinî tecrübenin gerçek kabul edilmesi için kuvvetli bir nedendir. ¹⁷

İnsan, gündelik hayatının dışında gelişen bir olayı kendi iç dünyasında farklı anlamlandırıp ona olağanüstü bir anlam yükleyebilmektedir. Bir başkasına yalnızca sıradışı gelen şey o kişi için hayatının dönüm noktası veya kırılma anı olabilmektedir. Kişinin bu noktadan sonra sahip olduğu inanç dinî bir tecrübeye ¹⁸ Dini tecrübenin birbirinden farklı pek çok tanımının yapılmasının sebebi de onun içsel olmasıyla ilgilidir.

Dinî tecrübeyi kişi bizzat yaşar, onunla edindiği tecrübe arasında bir vasıta bulunmaz. Kişinin yaşadığı o anı anlatması ve bir başkasının tam olarak kavrayabilmesi imkânsızdır. Akıl süzgecinden geçirerek açıklamaya çalışmak ise sağlıklı bir yol değildir, onu doğrulayan dini öğretilerdir. Kelimelere dökülmesi zordur, çünkü yaşayan kişi son derece yoğun duygular içerisindedir ve uzun bir süre olayın etkisi altında kalacaktır. Bu tecrübe, kişinin hayatının kalan sürecinde atacağı adımları da belirler. Kişiyi silkeleyip kendine getirmesi ve geçmişinden ders çıkarmasına, geleceğine yön vermesine yardımcı olduğu düşünüldüğünde C. Franks Davis’in dinî tecrübeyi mutluluk olarak tanımlaması daha net anlaşılır. ¹⁹

¹⁶ Tüzer, *Dinî Tecrübe ve Mistisizm*, 19.

¹⁷ Celal Türer, “William James’ten Muhammet İkbâl’e”, 7-67.

¹⁸ Hemşinli, “Dinî Tecrübenin Nesnellığı Üzerine”, 120- 144.

¹⁹ Hemşinli, “Dinî Tecrübenin Nesnellığı Üzerine”, 120- 144.

Dinî tecrübe, kutsal olan kaynaktan bir bütün halinde insana ulaşır, kişinin bunu akıl ve kalp süzgecinden geçirip içselleştirmesiyle mucizevi döngü tamamlanır. Bu süreçten sonra o kişi artık eskisi gibi değildir. Ruhuna, kalbine ve zihnine dokunan şey onu bambaşka biri yapmıştır.²⁰

İnsanın hayatına heyecan katan, yeni bir kapı aralayan dinî tecrübe, o kişinin pek çok zihinsel aşamadan geçmesine ve algı dünyasının genişlemesine katkıda bulunur. Dolayısıyla sadece yaşandığı anda değil sonrasında da etkisini sürekli devam ettirir, bu devamlı etki dahi kişide yeni duygular ve zihinsel açılımlar oluşturur.²¹

Dinî tecrübe bizzat kişi ve Allah arasında gerçekleşir. Tecrübenin içselleştirilmesiyle kişi ve Rabbi arasındaki ilişkisi eskisinden daha kuvvetli hale gelir. Bu sebeple dinî tecrübe İslâm düşüncesinde de yer edinmiştir.

Dinî tecrübe yaşayan kişi, Rabbine olan sevgisinin karşılıksız olmadığını, Allah'ın dünya ve ahiret hayatını kurtarması için kendisine çeşitli kapılar açtığını düşünür ve bu sayede kendini özel hisseder. İmanını ve Allah'a olan güvenini tazeler, onun her şeyi ve herkesi duyduğuna, gördüğüne olan inancı artar. Bunlar kişinin Rabbiyle olan ilişkisini kuvvetlendirir, bu sayede kişi, mü'min olma yolundaki ilk adımları atmış olur.

Kişinin dinî bir tecrübe yaşaması veya da yaşadığı olayı dinî inançla ilişkilendirmesi onun Allah inancı olduğunu gösterir. Var olan dinî inancına böylesi bir deneyim ekleyen kişi eskisinden daha sağlam bir inanca sahip olacaktır. Duygu ve düşünceleri dinî inançlarından bağımsız olmayacaktır. Dolayısıyla ilk anda korkutucu, endişe verici olabilen bu tecrübe, kişinin imanını tazelediğinden ve yaratıcıyla olan ilişkisini sağlamlaştırdığından son derece önemlidir. Böylesi bir deneyim yaşayan kişi dipdiri bir imana sahip olur ve kendisini Allah'a daha yakın hisseder. Dinî tecrübeleri çoğalan kişinin imanının sağlamlığı ve kalitesi de artar. Toplumdaki görev ve misyonunun farklılaştığını hisseder, hayata bakış açısı değişir.

Dinî tecrübe sayesinde insan, gündelik hayatında yaşadığı şeylerden farklı bir lezzet almaya başlar. Böylelikle önceden onun için sıradan olan olaylar artık farklı bir boyut kazanır ve bu sayede kişinin hayatında bir tazelenme süreci başlar. Bildiği, inandığı şeyi

²⁰ Albayrak, “Dinî Tecrübenin Dışa Vurum Problemi”, 65-79.

²¹ Kasapoğlu, “Kur’ân’da İnâbe Kavramı: Dinî Tecrübe Açısından Bir Yaklaşım”, 138-160.

bizzat hisseden insanın, kendine ve hislerine olan güveni artar. Dinî duyguları sürekli canlı kalır çünkü Allah'la arasında geçen bu çok özel durum onda inancının karşılığını sadece ahirette değil dünyada da alabileceği hissini uyandırır.²² Yaşadığı tecrübeyle ferahlayan insan Allah'ın kendisiyle bizzat iletişime geçtiğini düşünerek inancını pekiştirir. Hissettiği bu derin duygular vesilesiyle sürekli doğruyu yapma eğiliminde olur.²³

1.2.1. Dinî Tecrübeye Doğrulanabilirlik İlkesi

Dinî tecrübeyi toptan reddedenlerin savunduğu ilkeye göre dinî tecrübenin, doğal tecrübeler gibi halkın gözle görebileceği ortamlarda test edilebilir ve tekrarlanabilir özelliklere sahip olması gerekir. Dinî tecrübe tüm bu ispatlamalardan uzak olduğu için geçerli kabul edilmez. C.B. Martin, denetlenebilir ve doğrulanabilir olmadığı için insanların dinî tecrübeye dayanarak inanç iddialarında bulunmasını yanlış bulur.²⁴

Bu ilkenin savunucularına göre inanılabilecek ve doğruluğu kanıtlanabilecek hiçbir tecrübe yoktur. Onlara göre böyle bir tecrübe tesadüf, ruhsal hastalık, uyuşturucu ilaçların etkisi veya halüsinasyondan öteye geçmez.²⁵

Robert C. Woltan'a göre olguların gözlenmesi titizlikle incelenip üzerinde deneylerin yapılması, matematiksel işlemlerle kanıtlanmaya çalışılması olağandır fakat bir olgunun doğruluğunu ispatlamada tek ölçüt olarak bunlar kabul edilmez. Tüm bunlar kadar önemli olan bir başka şey de bilim adamının yaşam tarzı, çevre şartları, duygu durumu ve sezgileridir. Doğrulanabilirlik ilkesine bakıldığında onun doğa ve pozitif bilimler üzerinde uygulama imkânının olduğunu fakat din bilimleri için geçerli bir ilke olmadığını söylemek mümkündür.²⁶

²² Cafer Sadık Yaran, "Eleştirel Deneyimcilik: Dinî Tecrübeye Swinburne'un Safdillik İlkesine Karşı Eleştirelilik İlkesi" *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15(2017): 25-56.

²³ Hüseyin Emin Sert, "Kur'an-ı Kerim Işığında Güven Duygusunun Kaynağı Olarak Müslümanlık Bilinci," *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13/2. (2008): 197-225.

²⁴ Yaran, "Eleştirel Deneyimcilik: Dinî Tecrübeye Swinburne'un Safdillik İlkesine Karşı Eleştirelilik İlkesi", 25-56.

²⁵ Yaran, "Eleştirel Deneyimcilik: Dinî Tecrübeye Swinburne'un Safdillik İlkesine Karşı Eleştirelilik İlkesi", 25-56.

²⁶ Yaran, "Eleştirel Deneyimcilik: Dinî Tecrübeye Swinburne'un Safdillik İlkesine Karşı Eleştirelilik İlkesi", 25-56.

1.2.2. Dinî Tecrübeye Safdillik İlkesi

Dinî tecrübenin geçerliliği konusunda ilkeler ortaya koyan Swinburne'un en önemsedığı ilkelerden biri safdillik ilkesidir. O, yaşanan tecrübenin yanlışlığı kanıtlanmadığı sürece onların geçerli kabul edilmesi gerektiğini söyler.²⁷ Bu ilke dinî tecrübenin varlığını devam ettirme sebebidir de denilebilir. Çünkü genellemeci bir yaklaşımla bütün tecrübeler yok sayılmamış olur.²⁸

Bu ilkenin en cazip ve dikkate değer yönü, dinî tecrübenin doğruluğunun sorumluluğunu bunu yalanlayan kişiye yüklemesidir. Çünkü Swinburne'a göre sadece güvenilirliği kabul edilen görüşlere inanılacak olursa insanların inancı olmayacaktır. Bu sebeple inanıyorum diyen insan duyu organlarına nasıl güveniyorsa inançlarına da öyle güvenmelidir. Sağlam bir inanca sahip olmak da bunu gerektirir.²⁹

İnsanların duyduğu, gördüğü kısaca somut olan her şeye inanması ve bunu başkalarına inandırması kolaydır. Duyguların, hislerin anlaşılması ve anlatılması ise yorucudur. Fakat dinî tecrübeler genelde benzer özellikler gösterir ve tecrübe sahibi iki kişi birbirini anlamakta zorluk çekmez. Ancak dinî gerçeklere kulağını kapatan kişi bir başkasının tecrübesini anlamlandıramaz. Karşıdakinin zihninde yer bulmayan bir tecrübe ise o tecrübeyi yaşayan kişi için hala aynı kıymet ve değerdedir.³⁰

1.2.3. Tanıklık İlkesi

Swinburne tarafından ileri sürülen ikinci bir ilke tanıklık ilkesidir. Ona göre bir kişinin başına gelen dinî tecrübe, dinî tecrübe yaşamayan birinin zihninde çağrışım uyandırmalıdır ve onun değer yargısına da uymalıdır. Safdillik ilkesinde olduğu gibi bu ilkeye göre de dinî tecrübe, onu yaşayan kişinin anlattığı gibidir, tecrübe yaşamayan kişi

²⁷ Betül Akdemir, "Dinî Tecrübeye Güvenirlilik Ölçütleri", *M. Ü. İ. F. V. Yayınları Genç Akademisyenler İlahiyat Araştırmaları Sempozyumu*, (1-2 Mayıs İstanbul 2008) ed. Sami Erdem, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 2009): 461- 473.

²⁸ Akdemir, "Dinî Tecrübeye Güvenirlilik Ölçütleri", 461- 473.

²⁹ Yaran, "Eleştirel Deneyimcilik: Dinî Tecrübeye Swinburne'un Safdillik İlkesine Karşı Eleştirelilik İlkesi", 25-56.

³⁰ Yaran, "Eleştirel Deneyimcilik: Dinî Tecrübeye Swinburne'un Safdillik İlkesine Karşı Eleştirelilik İlkesi", 25-56.

ona duyduğu şekilde inanmalıdır. Yanlılığı, eksikliği kanıtlanmayan her dinî tecrübe doğru kabul edilmektedir.³¹

İnsan, dünyanın kendi ekseni etrafında döndüğüne, uzayda yaşamın olmadığına, bizzat kendisi araştırmadığı ve tanıklık etmediği halde inanıyorsa ve bu inancına göre yaşamına şekil veriyorsa aynı şeyi dinî tecrübe için de yapabilir. Elbette ki bu durum tecrübe sahibini etkilediği kadar tecrübeyi işiten kişiyi etkilemeyecektir fakat en azından farkındalık oluşturmaya yetecektir. Başkasından duyduğu tecrübeyle Allah'a olan inancını kuvvetlendirebilecek ve ibadetleri yerine getirme noktasında karşısına çıkan engelleri aşabilecektir.³²

Safdillik ve tanıklık ilkesinin özüne bakıldığında her ikisinin de tecrübe yaşayan ve yaşamadığı halde bir başkasının tecrübesini dinleyen kişi için faydalı olduğu görülür. Tecrübe sahibi kişi, yaşadığının bir yanlısına olmadığını ve ileriki hayatında kendisine katacak pek çok yönü olabileceğini fark eder ve tecrübesi üzerinde daha derin düşünür, çıkarımlarda bulunur. Bir başkasının tecrübesini duyan kişi ise duydukları sayesinde tevhit inancını kuvvetlendirir, tecrübe sahibi kişinkine benzer hisler taşıyabilir. Bu durum, dinî tecrübenin herkes için önemli ve kıymetli olmasını, herkeste farkındalık uyandırmasını sağlar.³³

1.3. Duygu Kavramı

Duygu insanın çevresiyle kurduğu etkileşim sonucunda karşılaştığı hüznün ve mutluluk gibi uyarıcılara veya iç dünyasında meydana gelen ve onun karakteristik özelliklerinin oluşmasına yardımcı olan izlenimlere denir. O, çeşitli hislerle ilgili ruhsal, düşünsel, bedensel ve davranışsal unsurların bir araya geldiği bir yapıdır. Duyguları kelimelere dökmek zordur, onların dış dünyaya yansımaları olay ve durumlara verilen tepkilerdir.³⁴

³¹ Akdemir, "Dinî Tecrübeye Güvenirlilik Ölçütleri", 461- 473.

³² Yaran, "Eleştirel Deneyimcilik: Dinî Tecrübeye Swinburne'un Safdillik İlkesine Karşı Eleştirelilik İlkesi" s. 25-56.

³³ Akdemir, "Dinî Tecrübeye Güvenirlilik Ölçütleri", 461- 473.

³⁴ Abdurrahman Kasapoğlu, *Psikolojik Tefsir Ekolü*, (Ankara: Gece Kitaplığı, 2018), 1:90; Yaşar Fersahoğlu, "Din Eğitim ve Öğretiminde Duyguların Transferi", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19(2000): 105-122.

Âyetler insanın sevinç, hüzün, korku, ümitsizlik, şefkat gibi pek çok duyguyu yaşayan ve bu duygu durumlarını davranışlarına yansıtan yönünden bahseder. İnsanın duygu durumunun sıklıkla değiştiğini bu değişimin gündelik yaşantısını etkilediğini ve yaşanan tüm ruhsal iniş çıkışların olağan olduğunu ifade eder. Bunun en canlı örneğini kıssalarda görmek mümkündür. Kur'ân, peygamberlerin hayatından sunduğu örneklerle insanın günlük hayatta karşılaşılabileceği sıkıntılara karşı hazır bulunuşluk düzeyini arttırır. Âyetlerin sunduğu canlı örneklere bakıldığında Kur'ân'ın, insan psikolojisine yer verdiğini ve muhataplarının ruhsal durumlarını dikkate aldığını söylemek mümkündür.³⁵

İnsanın zihin yapısından önce duyguları oluşur. Bu duygular fitrattan ve içgüdülerden bağımsız değildir. Bir olay karşısında hüzünlenmek veya sevinmek insanın iradesi dışında gerçekleşir.³⁶ Doğuştan açlık, susuzluk, acı, keder gibi duygulara sahip olan insan bu duygularla nasıl mücadele edeceğini bilmez. Fakat tecrübeleri sayesinde insan, duygularıyla başa çıkmanın yollarını öğrenir ve duygularının esaretinden kurtulma bilincini kazanır. Aynı tecrübe tekrar yaşandığında artık kişi nasıl davranması gerektiğini kavramıştır.³⁷

Duyguların ifade edilme isteği ve ifade edilmiş şekli evrenseldir. Bununla birlikte duyguları oluşturan sebepler de evrenseldir. Her insan kendine özgü bir duygusal sisteme sahiptir, sistemin parçaları birbirleriyle uyum içinde hareket ederler. Fakat duygu hissedildiği andan itibaren kişinin vücudunda ve psikolojisinde meydana gelen değişimler evrensellik içerir. Duyguların evrensellik içermesindeki en önemli nokta insanların birbirlerinin ne hissettiklerini anlamalarına katkı sunmasıdır. İçinde bulunduğumuz duygu durumu diğer insanlar tarafından anlaşılır ve bu insanların birbirleriyle ilişki kurmasında büyük öneme sahiptir.³⁸

İnsanların olayların başlangıç anlarına müdahale etmesi mümkün değilken sonrasında yaşadığı duygudan hareketle gidişata yön vermesi mümkündür. Bu durum, kişilerin duygularının farkında olmasının bir sonucudur.³⁹ Duygularının farkında olan

³⁵ Kasapoğlu, *Psikolojik Tefsir Ekolü*, 91.

³⁶ Habil Şentürk, "Din Duygusu ve Din Şuûru", *Diyanet Dergisi*, 23/4, (1987): 53-56.

³⁷ Şentürk, "Din Duygusu ve Din Şuûru", 53-56.

³⁸ Daniel Goleman, *Yıkıcı Duygular ile Nasıl Başa Çıkabiliriz Dalai Lama ile Yapılan Bilimsel Bir Diyalog*, (İstanbul: İnkılâp Yayınları, 2005), 204- 227.

³⁹ Goleman, *Yıkıcı Duygular ile Nasıl Başa Çıkabiliriz*, 220- 225.

kişi, onları nasıl kullanması gerektiği hakkında fikir yürüten kişidir. Öfke, hırs, nefret gibi duygular kişiyi ve çevresindekileri rahatsız ettiği için bastırılır. Bastırılmadığı takdirde ise hasar verici olur. Fakat bu toksik duyguların verdiği zararı en aza indirmek mümkündür. Yıkıcı duyguların varlığını kabullenmek onlardan gelecek zararı en aza indirmek için atılacak ilk adımdır.⁴⁰

İnsanın iç dünyası iki kısma ayrılır. Bunların ilki duygu dünyasını kapsayan sevgi, saygı, aşk, heyecan, korku, nefret gibi duygulardır. İkincisi ise fikir, düşünce kıyas, mantık, zihin, zekâ gibi kavramların olduğu akıl ve düşünce dünyasıdır. Bu duyguların biri kalbî diğeri zihnî duygulardır. Birbirinden farklı olmasına rağmen her iki duygunun da etkileşim içinde olması gerekmektedir. İnsan davranışları bu duyguların birlikte hareket etmesinin ürünüdür. Bu duyguların birinden yoksun kalan insan yaşamını devam ettirmede güçlük yaşayacaktır.⁴¹

Duygu, hüznün ve mutluluğu içinde barındıran, kişinin bilinçli bir katkısının bulunmadığı ruhsal olayların toplamıdır. İnsan hayatının geniş bir alanına yayılan duygular kişinin psikolojisi üzerinde de önemli etkiye sahiptir. Her duygu ve heyecan kendi içinde önemli olmasına rağmen bazı duygular kişinin tüm benliğini ele geçirip başka bir şey düşünmesine izin vermezken bazı duygular daha yüzeysel yaşanabilmektedir.⁴²

Genel özellikleri bakımından duygular üç sınıfta toplanabilir:

Bencil (Egoist) duygular bunlardan ilkidir. Bencil (egoist) duygular, kişinin kendini beğenmesi, eğlence, para, mal mülk sevgisi gibi duygulardır. İnsan her zaman ve zeminde kendi varlığını korumak ve kabullendirmek ister. Rahat, bereketli bir yaşam sürme, her türlü ihtiyacını kolaylıkla temin etme isteği taşır. Tüm bunlara bağlı olarak aşırı kaçmadığı sürece insanın kendi kendini sevmesi olağandır. Buna eski tabirle izzet-i nefis denir.⁴³

⁴⁰ Toksöz B. Karasu, *Mutluluğun Sırrı*, (İstanbul: Alfa Yayınları, 2010), 85-86.

⁴¹ Yaşar Fersahoğlu, "Din Eğitim ve Öğretiminde Duyguların Transferi, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19 (2000): 105-122.

⁴² Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi*, (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2012): 102.

⁴³ Osman Pazarlı, *Din Psikolojisi*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1968), 78.

Duyguların ikincisi benci, özgeci, şeref ve haysiyet duygusudur. Kişiyi topluma ve sosyal hayata bağlayan duygulardır. Kişinin varlığını korumasının, kendisini yaşadığı toplumun bir parçası olarak görebilmesinin ilk şartı öz yeterlilik duygusudur. Kendini verimli hisseden insan yaşadığı toplumu ayakta tutan sütunlardan biri haline gelmiştir. Kişinin şahsına ait değerlerin başkaları tarafından da takdir edilmesini istemesi şeref ve haysiyet duygusudur.⁴⁴

Duyguların üçüncü çeşidi ideal ve yüksek duygulardır. İnsan kendisini diğer insanlardan ve olduğundan farklı gösterme isteği taşır. Bu üstünlük (kibir) duygusudur. İnsanın çekingen, mahcup ve toplumdan dışlanmış hissetmesini sağlayan duygu ise aşağılık duygusudur. Kendini yetersiz hisseden insan tüm bakışların üzerinde olduğu zannına kapılır. En ufak işinde bile telaşlanır ve uzun uzadıya düşünür. Bu durum onun kendini daha verimsiz ve niteliksiz hissetmesine neden olur.⁴⁵

1.4. Dinî Duygular

Dinî duygular, dinî hayatın temeli duygulardır. Çünkü duygular sıradan hisler olmayıp insanın Tanrıyla olan ilişkisini temellendirmektedir. Duygu boyutu eksik kalan bir din ise salt felsefî bir düşünce olacaktır.⁴⁶ Dinî duygular dinî bir tecrübe veya kişinin yaşantısı sonucu hissedilen durumlardır. Dinî konuların insanlar üzerinde bıraktığı etki ve dinî tecrübelerin kişilik üzerindeki etkisi dinî duyguların zeminini oluşturmaktadır.⁴⁷ William James'e göre de din, özünde kişiseldir, kişinin maddi ve manevi heyecanlarını ilahi bir boyuta taşımasıdır. Bir insanın kişiliğini belirleyen etkenlere bakıldığında dinî inancın önemli bir paya sahip olduğu görülür. Bu sebeple James'e göre kişinin temeli sağlam bir dinî hayata sahip olması, duygularını dinin onayından geçirmesiyle mümkündür.⁴⁸ Çünkü dinlerin ana gayesi duyguları ve bu duyguların ürünü olan duygusal ifadeleri paylaşmaktır.

Dini bireysel ve kurumsal olmak üzere iki sınıfa ayıran James, din konusundaki çalışmalarını bireysel din sınıflamasına göre yapmıştır. Bu sebeple o, insanların dini

⁴⁴ Pazarlı, *Din Psikolojisi*, 78.

⁴⁵ Peker, *Din Psikolojisi*, 106.

⁴⁶ Mustafa Doğan Karacoşkun, *Din Psikolojisi*, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), 66

⁴⁷ Veysel Uysal, *Din Psikolojisi Açısından Dini Tutum Davranış ve Şahsiyet Özellikleri*, (İstanbul: MÜİFV Yayınları, 1996), 20.

⁴⁸ Celal Türer, "William James'ten Muhammet İkbâl'e", 47-67.

kendi özlerinde aramalarını, içlerindeki inanma sistemlerini tanımlarını ve tecrübe etmeleri gerektiğini ifade etmektedir.⁴⁹

Tecrübe esnasında gösterilen tepki duygudur. Koca bir insan ömrü düşünüldüğünde geçen her bir dakikanın bir sonrakinden farklı olduğu gözlenir. Her dakika farklı bir tecrübe ve beraberinde farklı bir duygu durumu doğurur. Din duygusu da dinî tecrübe sonucu hissedilen duygulardır. Dinî tecrübe ilahî âlemden gelen ve kişiyi derinden etkileyen bir durumdur. Bu sebeple tecrübe sahibi kişinin duygu durumu tecrübeyi yaşamadan önceki şeklinden farklı olacaktır. Dinî duyguları ilahî bir boyut kazanacaktır.

1.4.1. Dinî Tecrübe ve Dinî Duyguların Kur'ân'ı Anlama ve Yorumlamadaki Rolü

Kutsal kitaplar, indirildikleri toplum üzerinde çığır açan niteliklere sahip olmuşlardır. İnsanlar bu kitaplara tepkisiz kalmamış, ya benimseme yoluna gitmişler ya da inkâr etme yolunu tercih etmişlerdir. İlahi kitaplar buldukları toplumun odak noktası haline gelmiş ve o dönemin gündemini belirlemiştir.⁵⁰

Hz. Peygamberin, tebliğ faaliyetinin başlangıcında Kur'ân reddedilirken zaman içinde insanların bu tutumunda olumlu yönde değişiklikler olmuştur. Evrensel bir kitap olan Kur'ân- ı Kerîm' e olan ilgi geçmişten günümüze artarak devam etmiştir. Bilhassa mü'minlerin Kur'ân'a olan ilgilerindeki amaç ise onu daha iyi anlamak ve pratik hayata uygulamak olmuştur.

Kur'ân okunmakla birlikte anlaşılmayı bekleyen bir kitaptır. Kur'ân'ın dinî ve manevi olgularına vakıf olmak içinse bir mü'minin imanının sağlam olması ve kendi manevi tecrübelerini oluşturması gerekmektedir. Bu açıdan bakıldığında Kur'ân'ın yaşam pratiklerimize doğru aktarılması, kişinin manevi tecrübelerini doğru anlamlandırması, onun daha iyi anlaşılmasının yollarındandır.⁵¹

Kur'ân'ın anlaşılmasında dinî tecrübenin önemine İslâm geleneği de değinmiştir. Özellikle son dönemlerde dinî tecrübenin, dinî sosyal hayata katılımıla gerçekleşeceği vurgulanmıştır. Örneğin Mevdudi, ilâhi kelâmın gerçek manada kavranması için kişinin

⁴⁹ Ali Ayten, “ William James ve Din Psikolojisinde Tecrübe Merkezli Bir Yaklaşım” *İslami Araştırmalar Dergisi*, 19/3 (2006): 457-464.

⁵⁰ İbrahim H. Karşlı, Dinî Tecrübenin Kur'ân-ı Anlama ve Yorumlamadaki Rolü, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24(2004): 93-120.

⁵¹ H. Karşlı, Dinî Tecrübenin Kur'ân-ı Anlama ve Yorumlamadaki Rolü, 116.

hayatı doludizgin yaşaması, hak, adalet gibi hususlarda mücadele etmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁵²

İnsan, inandığı şeyin doğruluğundan emin olma, hissetme, psikolojik açıdan yorumlama eğilimindedir. Bu bağlamda Kur'ân bireyin psikolojik ve manevi yansımalarını açıklar ve Rabbiyle arasındaki inişli çıkışlı tecrübelerine yer verir. Hz. İbrahim'in Allah'tan ölümleri nasıl dirilttiğini göstermesini istemesi bunun en güzel örneğidir. Çünkü Hz. İbrahim bunu "mutmain olmak" için istediğini bildirmiştir.⁵³ Kalbin mutmain olması inanılan şey hakkındaki düşüncenin yatışması, rahata ermesidir. Hz. İbrahim'in de Allah'tan istediği budur.⁵⁴

Hz. İbrahim kıssasında olduğu gibi Kur'ân dinî ve manevi olgularla doludur. Kıssaların büyük çoğunluğu ve geçmiş kavimlerin hayatlarının anlatıldığı pasajlar, okuyucuların pratik hayatlarını düzenlemelerine katkı sağlar. Ayrıca onların manevi dünyalarını da geliştirir. Söz gelimi Âl-i İmran suresinde Allah yolunda çekilen sıkıntılara karşı direnmeyi, bu uğurda çekilen cefayı, Allah'a itaat etmemenin ağır sonuçlarını kavrayan insan surenin sonlarında "...Yoksa Allah kullarına zulmedici değildir."⁵⁵ âyetine geldiğinde elbette ki irkilecektir. Kendi yaşadığı manevi tecrübeleri Kur'ân'da bulan insan, önce şaşırarak sonra Kur'ân-ı Kerîm'e duyduğu ilgi artacaktır. Kur'ân'a duyulan bu ilgi ise onun için yeni bir dinî tecrübenin başlangıcıdır. Bu sayede okudukça Kur'ân'a yaklaşan ve onu anlayan kişi, anladıkça yeni tecrübeler edinecektir. Günlük hayatını Kur'ân'la bütünleştirip kendi tarzını oluşturan kişinin vahye ve tecrübelerine olan inancı da günbegün artacaktır.⁵⁶

Yaratılış gayesine uygun bir yaşam sürmek Kur'ân'ın anlaşılmasıyla mümkündür. Kur'ân'ın anlaşılmasında ise kişinin kendi tecrübeleri önem arz etmektedir. Çünkü ilâhi kelam bireyin hayatından, duygusal süreçlerinden büyük izler taşır. Kişinin yaşamına yön verir. Aynı şekilde bireyin yaşam tecrübesi de Kur'ân'ı gerektiği gibi anlamasına

⁵² Mevdudî, Mevdudî, *Tefhimu'l Kur'ân*, çev. Yusuf Karaca, Nazife Şişman vd. (İstanbul: İnsan Yayınları,1991), 1:36-37.

⁵³ Bk. Bakara, 2/260.

⁵⁴ Vehbe Zuhayli, *Tefsirü'l Münir*, çev. Hamdi Arslan, Beşir Eryarsoy vd. (İstanbul: Risale Yayınları, 2005),

⁵⁵ Âl-i İmran, 3/182.

⁵⁶ Karşlı, Dinî Tecrübenin Kur'ân-ı Anlama ve Yorumlamadaki Rolü, 117.

yardımcı olur. Kısaca inanan kişi, yaşam boyu Kur'an'ı pusula edinirken kazandığı tecrübelerle âyetlerin zihnindeki derinliğini artırır.

İKİNCİ BÖLÜM

DİNÎ DUYGULAR EKSENİNDE KUL RAB İLİŞKİSİ

Duygu, kişinin çevresiyle etkileşimi sonucu iç dünyasında oluşan izlenimlerin genel adıdır. Sosyal bir varlık olan insan, doğduğu andan itibaren etrafında olup bitenler hakkında izlenimlere kapılır. Zaman geçtikçe yaşanan olayın değil, olay esnasındaki hislerinin önemli olduğunu fark eder. Kendisinde iyi izlenimler bırakan kişilerle bir hayat kurar.

Toplumsal ilişkilerinde duygularına büyük önem veren insan, aynı duygusal bağı yaratıcısıyla da kurmak ister. İbadetlerini yerine getirirken yalnızca kendisine verilen görevi yapıp ahiretine yönelik sorumluluklarından kurtulmakla yetinmez. Yaptığı şey, aklına ve kalbine hitap etsin ister. Gerek ibadetlerinde gerekse yaşamının her anında manevi doyuma ulaşmayı arzular. Tüm bu isteklerin gerçekleşme yollarından biri de Rabbiyle arasındaki dengeli duygusal bağıdır.

Korku, ümit, sevgi, tevekkül gibi duygular kul Allah ilişkisinin duygusal boyutunu oluşturan duygulardandır. Kul yardıma ihtiyacı olduğunda Rabbine yönelir. Mutlu olduğunda O'na şükreder. Hatalarının bağışlanmasını O'ndan talep eder. O'nunla olan duygusal bağı özel yapan da bu durumdur. Bu gibi duyguları doğru anlamlandırmak ve kul Rab arasındaki duygusal süreçten yararlanmak kişiyi dinî olgunluğa eriştirir. Rabbiyle arasındaki güvenli bağlanma sayesinde yaşamı değer kazanır.

2.1. Kur'ân'da Huşû

2.1.1. Huşû Kavramı

Huşû kelimesinin öncelikle Arapçadaki kök anlamına bakmak gerekir. **خشع** kökü Arapça sözlüklerde; başı öne eğmek, tevazu göstermek, boyun bükmek, sakin olmak, sesini alçaltmak birinin önünde eğilmek, yere bakmak, gözünü yere doğru çevirmek,

gönülünden yalvarmak gibi anlamlara gelmektedir. Huşûyu kalplerine yerleştiren kişiler bu duyguyu çevrelerine yansıtırlar. Onun etkisi gözle görülür biçimdedir.⁵⁷

Huşû, çoğu zaman insanların vücut organları üzerinde gözükten duruş için kullanılır. Mütevazı sessiz, sakin tepe de huşû şeklinde isimlendirilir.⁵⁸ Kök anlamlarını kısaca irdelendikten sonra huşû kelimesi için üstün kudret sahibine karşı kalben ve bedenen sevgi ve saygıyla eğilmek, dinin emirlerine itaat etmek, Allah'ın karşısında alçak gönüllü olmaktır denilebilir.⁵⁹ Huşû, nefsin itaat ve sükûnetle teslim olmasından kaynaklan sakınlık halidir. Allah'a itaat duygusunu ve Ona karşı aciz olduğunun bilincinde olma durumunu ifade eder.⁶⁰ Huşû kelimesi, kökü ve türevleriyle Kur'ân'da 17 yerde geçmektedir.

Kur'ân'da geçen anlamlarına bakıldığında huşû kelimesi, saygıyla eğilme, boyun eğme anlamına gelmektedir.⁶¹ Kur'ân-ı Kerim'in geneline bakıldığında da bu kelimenin benzer anlamlara geldiği görülür.⁶² “Onlar hayır işlerinde koşuşurlar, umarak ve korkarak bize yalvarırlardı. Onlar bize karşı derin saygı içindeydiler.”⁶³ Âyetteki kullanımına bakıldığında ise huşû kavramının kalple ilgili olduğu görülecektir.⁶⁴

Kur'ân-ı Kerim'de bu kavramın Zekeriya ve Yahya peygamberi tanıtırken ki kullanımını şu şekildedir: “...Gerçekten onlar, hayır işlere koşarlar, umarak ve korkarak bize dua ederlerdi ve onlar bize derin bir saygı gösterirlerdi.”⁶⁵ Âyette geçen huşû kavramı alçak gönüllüğü ve boyun eğmeyi ifade etmektedir.⁶⁶

⁵⁷ Muhammed İbn Mukarram İbn Manzur, “ h-ş-a”, *Lisan'ül Arab*, ted. Yusuf Bikai, İbrahim Şemseddin, Nadal Ali (Beyrut: ed- Darü'l Mutavassıtıyye li-n Neş, 2005), 1: 1187; Rağıp El İsfahânî, “h-ş-a”, *el-Müfredat fi Garibi'l- Kur'ân*, thk. Muhammed Seyyid Keylani, (Beyrut: Dârü'l Ma'rife,1961), 283; Ahmed İbn Yusuf es-Semîn el Halebî, *Umdetü'l-Huffâz fi Tefsîri Eşrefi'l-Elfâz*, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1993, I/582.

⁵⁸ Ebu Mansur İsmail b. Hammad El-Farabi el-Cevheri, “ h-ş-a”, *es-Sıhah Tacu'l-Luğa ve Sıhahu'l-Arabiyye*, (Beyrut: Daru'l İlm, 1990), 3:1204.

⁵⁹ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Kabcı Yayınevi, 2001), 174.

⁶⁰ Necmettin Kaya, *Kur'ân'da Huşu Kavramının Semantik Analizi*, (Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 2013), 19.

⁶¹ Bk. Bakara, 2/ 45.

⁶² Bk. Mü'minûn,23/2, Haşr,59/21,

⁶³ Enbiya, 21/90.

⁶⁴ İsfahânî, “ h-ş-a”, 149.

⁶⁵ Enbiya, 21/90.

⁶⁶ Ebu Abdullah Muhammed bin el Ensâri el- Kurtubî, *el Câmîu'l Ahkâmi'l Kur'ân*, (Beyrut: Dar el Fıkr),1993-1995, 1:352.

Âyetlerdeki kullanıma göre huşû kelimesi alçalma, kısma anlamlarını da taşımaktadır.⁶⁷ Âyette geçen همس kelimesi ayak sesi mırıltı gibi alçak sesleri, gizlice çıkarılan sesi, mahşere gidişte ayakların çıkaracağı sesi kastetmek amacıyla kullanılır. İnsanın kıyamet günü ayak sesi ve fisıltı dışında ses çıkaramayacak kadar korkacağını, kimsenin bir şey söyleyecek mecali kalmadığı için her yere derin bir sessizliğin çökeceğini anlatmaktadır.⁶⁸ خشعت fiili mahşerdeki duruşmada seslerin kısılmasını ifade etmektedir. Oradaki sessizliğin mahşerdeki duruşmanın dehşetinden ve ilâhî huzurda bulunmanın verdiği tedirginlikten olduğu ifade edilmiştir.⁶⁹ Deve hörgücünün giderek yassı bir hale gelmesi gibi huşû da gönülden başlayan ve organlara yayılan bir ruh halidir. Bu hal gönlün derinliklerinden gelen kişinin aciziyetini, boyun eğişini ve teslimiyetini anlatır. Dolayısıyla huşû yüksek erdem sahibi insanlara has bir duygudur. Gösteriş ve menfaate dayalı duyguların olduğu yerde huşû bulunmaz.

Huşû kelimesinin âyetlerdeki bir diğer kullanımı aşağı doğru bakmak, düşüklük mahcubiyet duyma şeklindedir.⁷⁰ Bu kullanımdaki âyetlerde geçen خاشعين huşşa, hâşi'in kelimeleri yere eğilme, sükûn, mahşerdeki mahcubiyet, mahcup olanlar anlamındadır. İnsanların kabirlerinden korku endişe ve acı içinde gözlerle çıkacakları, vücutlarının kendisini çağırana doğru süratle koşacağı, yeniden dirilen insanların mahşerde çekirge gibi şaşkın bir halde hareket edeceği ifade edilir.⁷¹ "Gözleri yere eğilmiş benliklerini zillet kaplamıştır."⁷² Kıyametin şiddet ve sarsıcılığı, gözlerin korkudan, utançtan etrafta olup bitenle ilgiyi kesecek derecede yere çevrilmesine sebep

⁶⁷ Bk. Tâhâ, 20/108.

⁶⁸ Mevdudî, *Tefhimü'l Kur'an*, 3:277; Kurtubî, *el Câmiu'l-Ahkâmi'l Kur'an*, 6:159-160; Vehbe Zuhayli, *Tefsirü'l Münir*, 8:505; Mahmud Ebi'l Hasen en Nisaburi, *Kur'an'da Müşkil Ayetler*, çev. Ömer Aydın, (İstanbul: İşaret yayınları, 2014), 352. Ali Bulaç, *Kur'an Dersleri: Dirâsâtu'l Kur'an*, (İstanbul: Çıra Yayınları, 2016), 4:571.

⁶⁹ Mehmet Okuyan, *Çok Anlamlılık Bağlamında Kur'an-ı Kerîm Sözlüğü*, (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2005). 290. İmam Kurtubî, *el Câmiu'l-Ahkâmi'l Kur'an*, 6:159-160; H. Tahsin Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl: Kur'an Ayetlerinin İniş Sebepleri ve Tefsirleri*, (İstanbul: Yasin Yayınevi, 2013), 8:168; Celal Yıldırım, *Tefsirli Kur'an'ı Kerîm Meâli*, (İzmir: Anadolu Saray Yayınları, 1995) 2: 640.

⁷⁰ Bk. Kamer, 54/7.

⁷¹ Okuyan, *Çok Anlamlılık Bağlamında Kur'an-ı Kerîm Sözlüğü*, 291; Nisaburi, *Kur'an'da Müşkil Ayetler* s. 546; Kuşeyrî, *Letâifu'l İşârât*, 5:400; H. Tahsin Emiroğlu, *Esbâb- Nüzul*, 12:207; Fahrudin er- Razî, *et-Tefsir'ül Kebir*, (Beyrut/Lübnan: Dar'ül Kütübü'l İlmiyye,2004), 29-30:30.

⁷² Kalem, 68/43.

olmuştur. Azabın şiddetini gören insanlar yüzlerini yerden kaldıramayacak duruma gelirler.⁷³

Son olarak huşû kelimesi âyetlerde toprağın kuraklıktan dolayı basık ve çökük olması şeklinde kullanılmaktadır.⁷⁴Âyette yeryüzünün kuraklık sebebiyle perişan ve hüsrân dolu hali zillet içindeki boynu bükük insanın haline benzetilmiştir.⁷⁵

İnsan ve toprak arasında kurulan benzerlik konunun anlaşılması açısından son derece önemlidir. Yağmur yağdığında kabarıp canlanan toprak susuz kaldığında mütevâzi bir durum sergiler. Susuz kalan toprak kupkuru kesilir ve canlılığını yitirip ürün veremez. Yağmur yağdığında ise kabarır, canlanır ve verimli hale gelir. Bu misalle Allah, ölü yeryüzünü yağmur ve bitkilerle nasıl diriltilip canlandırıyororsa aynı şekilde ahirette ölüleri dirilteceğini de ifade etmiştir.⁷⁶

Huşû kabarıp böbürlenmenin zıddı olan durumu dile getirir. İnkârcılar, Allah'a ve ilâhî değerlere karşı kabarma tavrı sergilerler, müminler ise huşû gösterirler. Huşû halindeki kimse, yüce Allah karşısında maddi ilgi ve uğraşlarından vazgeçer Allah'a saygı gösterme niyetiyle kendi varlığını onun varlığı karşısında yok sayar.⁷⁷

Yeryüzünün susuz ve kurak olduğunda çoraklaşıp canlılığını yitirmesi günahlarının farkında olup mahcubiyet duyan insanın haline de benzemektedir. Ne yaptığını bilen, kendini sorgulayan ve vicdan azabı çeken insan bu duygularla Rabbine yönelir. Bu samimi yöneliş kişinin ibadetlerini düzenlemesi hatalarından dönmesi ve kendini affettirmesi için güzel bir vesiledir.⁷⁸

Toprak yağmurla nasıl canlanıp bereketleniyorsa insan da vahiyle kalbini aynı şekilde canlandırabilir. Yeryüzünün hareketlenmesinin yağmurla olan ilişkisi, insanın vahye duyduğu ilgiyle açıklanabilir. Bu bağa dayanarak vahyin insanın duygularını hareketlendiren, dünyasını değiştiren bir etkiye sahip olduğunu söylemek mümkündür.

⁷³ Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat Yayınları, 1989) 10:21, 74 Bk. Fussilet, 41/39.

⁷⁵ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, (İstanbul: Eser Kitabevi, 1979), 6:4209.

⁷⁶ Vehbe Zuhayli, *Tefsirü'l Münir*, çev. Hamdi Arslan, Beşir Eryarsoy vd, (İstanbul: Risale Yayınları, 2005), 12:502. H. Tahsin Emiroğlu, *Esbâb- Nüzul*, 11:101.

⁷⁷ Abdurrahman Kasapoğlu, *Kur'an'da Dinî Tecrübe Çeşitleri*, (Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları), 110; Bulaç, *Kur'an Dersleri: Dirâsâtü'l Kur'an*, 6:147.

⁷⁸ Abdülkerîm el Kuşeyrî, *Letâifu'l İşârât*, çev. Mehmet Yalar, (İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2013), 5: 169.

Toprağın suya duyduğu ihtiyaç düşünüldüğünde insanın vahye olan ihtiyacı da daha iyi anlaşılacaktır. ⁷⁹

Huşû, insan zihninin belli bir konu üzerinde yoğunlaşmasını ve bu yeteneği elde etmesini sağlar. Bu, zihni belli bir konuya hasretme melekesidir. Bu melekenin kazanılabilmesi, ancak, sabır gerektiren uzun süreli alıştırmalarla mümkündür.

2.1.2. Dini Tecrübe Bağlamında Huşû Olgusu

2.1.2.1. Namazda Huşû

Huşûnun kalpteki tezahürü salih ameller vesilesiyledir. Kökü kalpte olan salih amellerin en başta geleni ise mü'minleri bütün kötülük ve haramdan koruyan namazdır. Namaz esnasında hissedilen huşû kişinin beden ve kalben başka şeylere ilgi göstermesine engel olur.

Mü'minûn sûresinin ilk âyetleri kurtuluşa eren mü'minlerin özelliklerini açıklamaktadır. Bu özelliklerden ilkinin onların namazlarına gösterdiği özen olması dikkate değerdir. “Gerçekten mü'minler kurtuluşa ermiştir. O mü'minler ki namazlarında saygılıdır.”⁸⁰ Âyetlerde bahsi geçen özelliklere sahip olan mü'minlerin kurtuluşa erecekleri kesin bir ifadeyle açıklanmıştır ve bu kişilere ebedi olarak firdevs cennetinde kalma müjdesi verilmiştir. Âyetlerde, müminlerin Allah'a ve topluma karşı sorumluluklarından bahsedilmiş, inananları sayılan bu özellikleri kazanmaya özendirilmiştir.⁸¹

Huşû kavramının tarifi iki türlü yapılmaktadır. Birincisi kalbe korku, çekingenlik, saygı gibi duyguların hâkim olmasıdır. İkinci tanım ise bedeninin sakin ve vakur bir duruş sergilemesidir. Namazdaki huşûnun her ikisini de bünyesinde barındırması gerekmektedir. Onun ilk ve esas hali kalpte yaşanır, yansımaları ise bedende görülür. Kişi kalbiyle Allah'ın büyüklüğü ve yüceliği karşısında tam bir teslimiyet gösterir bu teslimiyet onun dış görünüşüne de yansır ve bedenine sakinlik ve dinginlik hâkim olur.

⁷⁹ Necmettin Kaya, *Kur'ân'da Huşû Kavramının Semantik Analizi*, (Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 2013), 72.

⁸⁰ Mü'minûn, 23/1-2.

⁸¹ İzzet Derzeze, *et- Tefsirü'l Hadîs* (Beyrut: Dar'ül- Garbi'l- İslâm, 2000), 5: 302

Göz secde mahallinden ayrılmaz, kalbiyle Allah'a yönelen kişi dış dünyayla ilişkisini keser ve ibadetiyle tam anlamıyla bütünleşir.⁸²

İnsan namaz kılmak için yıkanır, abdest alır, temiz elbiseler giyinir kuşanır, mahrem yerlerini kapatır. Tüm bunlar maddi ve manevi emek gerektirir. Namazın eda edilmesi ve hazırlık süreci birlikte düşünüldüğünde günlük bir saatlik zaman diliminin harcandığı görülecektir. Hayatın yoğun temposu içinde en sevdiği kişiye bile bir saat ayırmakta zorlanan kişinin bu zamanı ibadete ayırması onun Rabbine duyduğu koşulsuz saygıyı gösterir. Namazın sabırla olan ilişkisi tam olarak burada kendini gösterir. Günlük hayatın sıkıntı ve stresinden uzaklaşmak isteyen insan Rabbine yönelir ve onunla baş başa kalarak bir süreliğine her şeyi unuttur. Kibleye yönelip dua eden, rükû ve secdeyle Allah'a yaklaşan insan, ruhu ve bedeniyle kendini yaratıcısına teslim etmiş olur.⁸³

Namazda huşûyu yakalayan kişi Allah'ın heybetinin etkisi altına girmiş ve Allah'a yakın olmanın meyvesini tatmıştır. Bu yakınlığın sağlanması rakiplerin devre dışı kalmasına bağlıdır. İnsanoğlunun en büyük rakibi yine kendi nefsidir. Nefsinin sesine kulak veren kişi, gündelik hayatında ve ibadetlerinde nefsinin hastalık ve sıkıntılarına maruz kalır. Maddi âlemin esareti altında olur. Oysa nefsinden arınan kişi hayatını güzelleştirir, Rabbiyle olan yakınlığı günbegün artar.⁸⁴

Mü'minûn sûresi 1. âyete dayanarak felaha ermek isteyen, cennet kapılarının kendisine açılmasını talep eden mü'minin namazını huşû ile eda etmesi gerektiği anlatılmıştır.⁸⁵ Mü'minin ahlakı tasvir edilmiş, Allah'a ve topluma karşı görevleri açıklanmış ve sıralanan özelliklere sahip olanların sosyal, bireysel ve ahlaki yönlerden toplumun öne çıkan kişileri olacağı anlatılmıştır.⁸⁶ Huşû içindeki bir ibadet, münafıkların göstermelik, bireysel ve toplumsal çıkar elde etmek için yaptığı ibadet şeklinden uzaktır. Huşû, yalnızca Allah için yapılan bir ibadette söz konusu olabilir.⁸⁷

⁸² Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5:3428. en Nisaburi, *Kur'an'da Müşkil Ayetler*, 372.

⁸³ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5: 3430.

⁸⁴ Abdülkerim el Kuşeyrî, *Letâifu'l İşârât*, çev. Mehmet Yalar, (İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2013), 4:10.

⁸⁵ Konyalı Mehmet Vehbi, *Hülâsat'ül Beyan Fi Tefsîr'il Kur'an*, (İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1966), 9-10: 3596.

⁸⁶ Çolak, "Allah'a Karşı Derin Sevgi ve Saygının Tezahürü Olarak Kur'an'da Huşû", 187-190.

⁸⁷ Hasan Elik, Muhammed Coşkun, *İndirildiği Dönem Işığında Kur'an Tefsiri: Tevhit Mesajı*, (İstanbul: M. Ü.İ. F. V Yayınları YIL), 784.

Rivayete göre Resulullah namaz kılariken sakalıyla oynayan bir adam gördüğünde “Kalbinde huşû olsaydı, bedeni onu gösterirdi buyurmuştur.”⁸⁸ Bu hadisten de anlaşılıyor ki huşûnun temeli kalptir yansıması ise bedende olur. Bu sebeple namazda sağa sola bakmak, kısa aralıklarla esnemek, elbiseyle oynamak, secde mahallini temizlemek gibi davranışlardan kaçınılır. Namazın her rüknü sakın ve huzur içinde yerine getirilir. Bunların yanında zihin ilgisiz şeylerden uzak tutulmaya çalışılır. Zihin, kalp ve beden tam bir iş birliği içinde Allah’a yönelmesi amaçlanır.⁸⁹

Zihnin haşyet duygusuyla iç içe olması, kalbin hassaslaşması, gözün yaşarması namazdaki huşûnun kalpteki boyutudur. Kuralına uygun alınan abdestle, namazın vaktinde kılınması, namaz esnasında kişinin sağında solunda olan şeylerden habersiz olması, gözün secde mahalline odaklanması huşûnun varlığına delildir. Mü’min olmak yani iman etmek namazda huşûnun kaynağını oluşturur. Huşû imandan doğar. İman olmadan huşûdan söz etmek mümkün değildir.⁹⁰

Namazda huşûnun önemli bir boyutu okunan âyetler üzerinde düşünmektir. Okuduğu âyetin içeriği hakkında bilgi sahibi olamayan kişinin kıldığı namazdan lezzet alması zordur. “Ey iman edenler sarhoşken ne söylediğinizi bilinceye kadar namaza yaklaşmayın.”⁹¹ Âyeti de namaz- bilinç ilişkisini dile getirmiş, halsiz ve tembel bir şekilde namaza durmak uygun görülmemiştir.⁹² İnsanlarla konuşurken kelimelerini dikkatli seçen, kurduğu cümlelerin farkında olan, açık ve net bir şekilde kendini ifade etmeye çalışan kişi aynı özeni yaratıcıyla kurduğu ilişkide de göstermek zorundadır.⁹³

İnsanın uzun zaman ayırdığı, daha verimli olması için çaba gösterdiği her iş, hayatında büyük yer edinir. Emek verilen her şey kıymetlidir, etkisi kalıcıdır. Âyetleri anlamak için çaba gösteren kişi, namazını bilinçli kılmak için de çaba göstermiş demektir.

⁸⁸ Muttaki el Hindi, *Kenzü’l Ummâl fi Sünneti’l Akvâl ve’l Ef’al*, (Beirut, 2004), 3/61.

⁸⁹ Ebubekir Dolaş, *Arap Dili Furûk Nazariyesi Bağlamında Kur’ân’da Boyun Eğme Yakın Anlamlıları ve Nüansları*, (Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi,2018),25; Mevdudî, *Tefhimu’l Kur’ân*, 3:399.

⁹⁰ Abdullah Çolak, “Allah’a Karşı Derin Sevgi ve Saygının Tezahürü Olarak Kur’ân’da Huşû” *Bilimname: Düşünce Platformu*, 7/16, (2009): 183-206.

⁹¹ Nisa, 4/43.

⁹² Allâme Muhammet Hüseyin Tabatabai, *El- Mîzan Fî Tefsîr-il Kur’ân*, (Beirut: Müessesetü’l A’lemi, li’l Matbuat,1997), 368-369.

⁹³ M. Sait Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur’ân Tefsiri*, (İstanbul: Beyan Yayınları, 2012), 1:437.

Ne söylediğini bilen, âyetlerin derinliği karşısında düşünen, namazı için emek veren kişinin kıldığı namazın tesiri ise uzun süreli olacaktır.

İlgili bir diğer âyet, sabır ve huşû olgusunu birlikte ele alır. Sabır ve namazın ancak huşû sahibi olan kimselere ağır gelmeyeceğini açıklar: “*Sabır ve namazla Allah’tan yardım dileyin, şüphesiz bu (Allah’a) saygı gösterenlerden başkasına ağır gelir. O (saygılı kullar) rablerine kavuşacaklarını (gözetir) ve gerçekten ona döndürüleceklerini bilirler.*”⁹⁴ Âyet insanın namaz kılma konusunda göstereceği sabrı anlatmaktadır. Namaz kılan insan samimiyet göstermek, her türlü kuruntuyu bir kenara bırakmak, benliğini dikkatsizlikten arındırmak durumundadır.⁹⁵

Namazın kazandırdığı niteliklerden biri, kişinin sabırsızlığını önleyebilmesidir. Ayrıca kötü fiil, söz ve davranışlardan uzak durmak, toplumsal ilişkilerinde hak ve hukuka riayet etmek, şehvi arzulardan sakınmak da namazla gelen güzel niteliklerdendir. Fakat tüm bu etkiler huşû içinde kılınan bir namazla mümkündür. İçselleştirilen, benlikten uzaklaştırılan ve huşû içinde kılınan namazın kişinin Rabbine kavuşma olduğu da müjdelenmiştir.⁹⁶ Hz. Muhammet (sav.) Bilal-i Habeşi’ye “*Bizi rahatlat ya Bilal!*” dediğinde Bilal (r.a) ezan okur, çağrıyı duyanlar hep birlikte kıldıkları namazla huzura kavuşurlardı.⁹⁷

Görülüyor ki namazda "huşû, kişinin şuurlu ibadet etmesini sağlayan ve o ibadet esnasında ruhuyla, zihniyle, bedeniyle Allah'ın huzurunda olduğunun bilincinde olmasını temin eden psikolojik bir haldir.⁹⁸ İbadetler yerine getirilirken sevgiyle gönülden isteyerek yapıldığı zaman kişinin ruhen ve manen ilerlemesine yardımcı olur. Aksi takdirde kişinin sıradan bir emri yerine getirir gibi davranması ibadetlerin temel amacına aykırıdır.⁹⁹

⁹⁴ Bakara, 2/ 45-46.

⁹⁵ Kasapoğlu, *Kur’ân’da Dinî Tecrübe Çeşitleri*, 116.

⁹⁶ Şeyh Muhammed Abduh, Muhammed Reşid Rıza, *Tefsîru’l Kur’âni’l Hakîm: Tefsîru’l Menâr*, (Beyrut: Darü’l Kütübi’l İlmiyye,2005), 1:246-247.

⁹⁷ Mahmut Toptaş, *Kur’ân’ı Kerîm Şîfa Tefsîri*, (İstanbul: Cantaş Yayınları, 1993), 1:131.

⁹⁸ Kasapoğlu, *Kur’ân’da Dinî Tecrübe Çeşitleri*, 116.

⁹⁹ Çolak, “Allah’a Karşı Derin Sevgi ve Saygının Tezahürü Olarak Kur’ân’da Huşû” , 200-206.

2.1.2.2. Namaz Dışındaki Dini Tecrübe Olarak Huşû

Sûfi sistemlerde huşû bireyin yüce Allah'a boyun eğmesi, teslimiyet göstermesi kalbin onun huzurunda alçak gönüllülük içerisinde bulunmasıdır. Huşû, ilahî huzurda hazır bulunmayı saygı içerisinde ruhsal boyun eğişi, Allah'ın yüceliğini kalpte hissetmeyi anlatır. O mü'minin kalbi için ihtiyaç duyulan sürekli bir korkudur.¹⁰⁰

Huşû Kur'ân'ın ifadesiyle "Kurtuluşa eren mü'minlerin" sıfatıdır. Bu nedenle ideal insanlarda, kâmil mü'minlerde vuku bulan derin bir tecrübedir. Kur'ân-ı Kerîm dikkatli incelendiğinde kişilerin yaşı, cinsiyeti ve fiziksel özelliklerinin ön planda olmadığı görülür. İnsanlar duyguları, karakterleri ve kişilik özelliklerini davranışlarına yansıtma becerileriyle ön plana çıkarlar. "*Mü'minler o kimselerdir ki, Allah adı anıldığı zaman kalpleri ürperir, kendilerine Allah'ın âyetleri okunduğu zaman (o âyetler onların) imanlarını artırır ve onlar, Rablerine güvenirlere. Namazlarını dosdoğru kılarlar ve kendilerine verdiğimiz azıktan infak ederler. İşte onlar, gerçek mü'minlerdir.*"¹⁰¹ Âyet, inançlarında belirli bir olgunluğa erişmiş mü'minlerin özelliklerine değinmektedir. Ayrıca kişinin haşyet, ihlas ve tevekkül gibi Rabbiyle kalben kurduğu yakınlığın yanında namaz gibi bedenlen kurduğu yakınlığa da değinilmiştir. Bu özelliklere sahip olan kimseler sadece rablerine güvenirlere. Rablerinin büyüklük ve yüceliğini hatırlarlar ve kalpleri haşyetle titrer. Bilgi ve ibadetlerindeki artış imanlarına da yansır. Onların samimiyeti Allah'ın sıfatları, mucizeleri olmaksızın sadece ismini duydukları andan itibaren kalplerini titretmeye yeter.¹⁰²

Allah, kullarına sunduğu nimetlerden ve cezalandırma yöntemlerinden söz ederken son derece açık ve net ifadelerle yer vermiştir. Bu durum, Kur'ân'ın veciz yönünü kanıtladığı kadar Allah'ın, emirlerini açıklarken kullarına sağladığı kolaylığa da işaret etmektedir. Bu kolaylık insanlara Rableriyle kurdukları ilişkiyi güçlendirme imkânı sunar.¹⁰³ "*Allah sözün en güzelini (Kur'an âyetlerini güzellikte) birbirine benzer ikişerli bir kitap halinde indirdi. Rab'lerinden korkanların ondan derileri ürperir, derileri ve*

¹⁰⁰ Kasapoğlu, *Kur'ân'da Dini Tecrübe Çeşitleri*, 112.

¹⁰¹ Enfâl, 8/ 2-4.

¹⁰² Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 4:2367; Konyalı Mehmet Vehbi, *Hülâsat'ül Beyân*, 5-6:1844; Ebü'l Kasım Carullah Zemahşeri, *el- Keşşaf an Hakaiki-t- Tenzil ve Uyunü'l-Ekavil fi Vucuhi-t Te'vil*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavvaz, (Riyad: Mektebetü'l Ubeykan, 1998), 2:552.

¹⁰³ Derveze, *et- Tefsirü'l Hadîs*, 7:10.

kalpleri Allah'ın zikrine karşı yumuşar"¹⁰⁴ Kur'ân içinde herhangi bir tutarsızlık barındırmayan, en güzel sözleri en güzel şekilde açıklayan bir kitaptır. Bu özelliği sayesinde Kur'ân, asırlardır tekrar tekrar okunmaktadır. Rablerine bağlılıklarında samimi olanlar, âyetleri okudukça kalplerindeki ürperti artar. Onların yaratıcılarına duydukları sevgi öylesine büyüktür ki hiçbir şey azalmasına müsaade etmez.¹⁰⁵

Huşû yalnızca Allah için yapılan ibadet ve ahlâki davranışlarda gözlenen bir duygudur. Kişinin yaratıcı karşısında kendini aciz hissetmesi, O'nun gücüne saygı duyması, kalbinde Rabbine karşı korkuyla karışık bir saygı barındırdığını göstermektedir. Bu duygunun, ibadetleri titizlikle yerine getirme ve sosyal hayatı Allah'ın istediği şekilde planlama açısından önemi büyüktür.

2.2. Kur'ân'da Güven

2.2.1. Güven Kavramı

Güven kelimesi Arapçada emin olmak anlamına gelen أمن kökünden gelmektedir. أمن kelimesi, gönül huzuru ve korkunun olmamasıdır.¹⁰⁶ Korku duygusunun olmadığı, kişinin kendisini emniyette hissettiği halin adıdır. Bazen de insana emanet edilen şeylerin adı olarak kullanılmaktadır.¹⁰⁷

Türkçe'de güven bir şeye inanmaktan ona güvenmekten gelen rahat ettirici duygu güven duygusudur. Aynı şekilde tehlikede bulunmama, emniyet durumudur.¹⁰⁸

أمن kelimesi ve onun kökünden gelen kelimeler, tevhid,¹⁰⁹ ateşten korunma,¹¹⁰ emniyet duygusu iç huzuru,¹¹¹ tasdik etme¹¹² gibi anlamlarda kullanılmaktadır.

¹⁰⁴ Zümer, 39/23.

¹⁰⁵ Ahmed ibn Abdulhalim İbn Teymiyye, *Şeyhu'l İslam İbn Teymiyye Tefsiri*, thk. İyad b. Abdullatif b. İbrahim el Kaysi, çev. M. Beşir Aksoy, (İstanbul: Karınca Polen Yayınları, 2017), 8:175.

¹⁰⁶ Firûzâbâdî, "e-m-n", 181; Ferâhîdî, 1:90.

¹⁰⁷ İsfahâni, "e-m-n", 25.

¹⁰⁸ İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, (İstanbul: Mas Matbaacılık, 2011), 1139.

¹⁰⁹ Bk. Ahzâb, 33/72.

¹¹⁰ Bk. Âl-i İmran, 3/97.

¹¹¹ Bk. Âl-i İmran, 3/154; Ankebut: 29/67.

¹¹² Bk. Yusuf, 12/17

Yalnızca Allah'a inanıp, güvenme gibi hususların geçtiği âyetlerin büyük çoğunluğunu oluşturmaktadır.¹¹³ Bu âyetlerle inançlarında olgunlaşmış kişilerin özelliklerine vurgu yapılmış ve tevekkül etmenin mü'min olmanın şartlarından olduğu ifade edilmiştir.

Yüce Allah peygamberlerin güvenilir olması ve kendilerini buldukları topluma bu şekilde tanıtmalarından söz etmiştir. Onlar kendilerine güvenilmesi gerektiğini hatırlatarak insanları doğru yola çağırmışlardır.¹¹⁴

Allah'ın kullarına sağladığı imkânlar sınırsızdır ve âyetler bu konuya da vurgu yapmıştır. *“Sebe halkı ile bereketlendirdiğimiz kentler arasına (her biri diğerinden görülen) kentler oluşturduk. Oralarda gidiş gelişi belirledik. Oralarda gece gündüz güvenlik içinde dolaşın.”*¹¹⁵ Âyetiyle peygamberlerinde yaşadığı bazı kentlerin güvenilirliğine dikkat çekilmiştir. Bununla Allah kullarının rahatı için her türlü imkânı hazırladığını ifade etmiştir.¹¹⁶

Kalp huzurunu ve korkudan uzak olmayı ifade eden güven kelimesi âyetlerde çoğunlukla Allah'a iman etme, yalnızca O'na dayanıp güvenme anlamında kullanılmıştır. Bununla birlikte peygamberlerin güvenilir kişiler olduğu vurgulanmış, insanlar arasındaki ilişkilerin de güven esaslı olması gerektiği anlatılmak istenmiştir.

2.2.2. Dini Tecrübe Bağlamında Güven Olgusu

İnsanoğlu doğduğu andan itibaren etrafındaki tüm canlılarla iletişim içerisindedir. Kişinin kurduğu en basit ilişkiden en karmaşık ilişkiye kadar detaylı bir inceleme yapıldığında en temel duygunun güven olduğu görülür. Güvensizlik üzerine kurulan ve insanı şüpheye düşüren tüm ilişkiler olumsuzlukla sonuçlanır. Şüphe ise insanı tüketen, psikolojik açıdan yoran bir duygudur. Nitekim bugünkü toplumsal ilişkilerde yaşanan sıkıntıların pek çoğunun güvensizlik kaynaklı olduğu görülür. Bu sebeple güven duygusunun kişinin hayatının her anında olması gerektiğini söylemek mümkündür.¹¹⁷

¹¹³ Bk. Al-i İmran, 3/73; Maide, 5/11, Tevbe, 9/129;

¹¹⁴ Bk. Şuara, 26/178, 193.

¹¹⁵ Sebe, 34/18.

¹¹⁶ Bk. Sebe, 34/37.

¹¹⁷ Aylin Görener, *Güven Sorumluluğu*, (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, 2019), 6-7.

İnsanın sosyal ve psikolojik durumu düşünüldüğünde güvenmenin, kendisine güvenildiğini bilmenin büyük önem taşıdığı görülür. Bunun yanı sıra güven kavramı en çok kişinin iman ve İslâm dinine olan bağlılığıyla ilgilidir. Allah kişinin kendini güvende hissetme ihtiyacından hareketle ona gerek duyduğu huzura ulaştırmanın yollarını göstermiştir. Çünkü gerçek imanın, hedefi kişiyi sağlam ve diri tutmaktır.¹¹⁸ Allah Rahman ismiyle canlı ve cansız ayrımı yapmadan tüm varlıklara rızık bahsetmiş, lütufta bulunmuştur. Bu bilinçle yaşayanlar ise korkularından ve ümitsizlikten kurtulmuş olurlar. Rahim ismiyle ise Allah, adil olduğunun göstergesi olarak ahirette sadece mü'minlere merhamet edeceğini bildirmiştir. Allah'ın her iki ismi birlikte düşünüldüğünde Müslümanın diyen kişi için umutsuzluk kapısı tamamen kapanmıştır. Çünkü Allah, Rahman ve Rahim isimleriyle kulları için büyük bir güvenlik çemberi oluşturmuştur. Kendisine inananlar için dünya ve ahiret mutluluğu tasarlamıştır.¹¹⁹

Hayatını Kur'ân'ın koyduğu kurallara göre devam ettiren ve kırmızı çizgilerini İslam çerçevesinde belirleyen kişi içsel bütünlüğü yakalar. İnancı ve günlük hayatı arasında yakaladığı tutarlılık onun karakterini sağlamlaştırır. Büyük hesap günü gelmeden önce kendini hesaba çeker ve yanlışlarını düzeltir. Kendini kontrol etmeyi başaran ve Rabbiyle olan ilişkisini sürekli canlı tutmak isteyen bu kişiler, inançlarından beslenirler. Rabbine güvenip dayanan insan, üzerine düşen görevler hakkıyla yerine getirir ve gücünün yetmediği şeyden sorumlu tutulmayacağına bilinciyle rahatlar. Bu sayede İslâm'ın hedeflediği toplumun oluşmasına öncülük edebilecek seviye ulaşır.

Resulullah, cennete girecek kişilerin özelliklerinden bahsederken kişinin Rabbine olan güveninin belirleyiciliğine vurgu yapmıştır. *“Ümmetimden yetmiş bin kişi hesapsız olarak cennete girecektir.”* buyurdu. Bazı sahabe bunlar kimdir ey Allah'ın Resülü diye sorduğunda Resulullah: *“... Onlar ancak Rablerine güvenirlir.”*¹²⁰ buyurdu. Hadis şerifte sözü edilen güven kelimesi Allah'a inanma anlamındadır. Allah'a içtenlikle inanmanın bile cennete gitmek için yeterli bir sebep olduğunu ortaya koymaktadır. Çünkü güven insanın duygu dünyasının olmazsa olmazıdır. Kişi birine güvendiği hayata, diğer

¹¹⁸ Abdurrahman Kurt, “Sosyal Güven ve Din”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9/9 (2000), 227-289.

¹¹⁹ Sabri Akdeniz, “Allah'a İnananlar ile İnanmayanlar Arasındaki Fark”, *İslam Medeniyeti*, 8/1 (1968), 30-31.

¹²⁰ Müslîm, “İman” 94:373.

insanlara ve kendine olan güveni artır. Ancak kişiyi sonsuz mutluluğa ulaştıran güven, Rabbine olan sağlam inancıyla sağlanır. Yaşadığı hayatın gelip geçiciliğini bilen, gerçek mutluluğu hedefleyen kişi Rabbine koşulsuz teslim olur. Dayanıp güvendiği Rabbinin güvenini, sevgisini kazanmak için çalışır, nefesine yenik düşmekten sakınır. Bu sayede cenneti hak eder. Bu hal kişinin Allah ile kurduğu karşılıklı bir iletişim şeklidir.¹²¹

Allah'a güvenmek O'na koşulsuz iman etmek ve O'na dayanmak şeklinde iki boyuttan oluşur. İçinde şüphe barındırmayan bir iman ise kul Allah ilişkisindeki en önemli boyuttur. “*İman edip dünya ve ahiret için yararlı işler yapanlara Allah ecirlerini tam olarak verecek ve lütfundan onlara daha fazlasını da ihsan edecektir...*”¹²² Kıyamet günü, kibirleri sebebiyle iman etmekten kaçınanlar ile Allah'a samimiyetle inananların da ayrılacağı gündür.¹²³ Bu âyet, inananların dosdoğru bir yola eriştirileceğini ve dünya ve ahiret mutluluğunu yakalayacaklarını ifade etmiştir.¹²⁴

Allah'a iman etmeye davet eden âyetlerin bir kısmı beraberinde Hz. Peygambere İmanı da vurgular. Bu bağlamda Allah'a ve resulüne samimiyetle iman etmek kulların bağışlanması için bir zorunluluk olduğu söylenebilir. “*...Allah'a ve ümmi peygamber olan resulüne –ki o Allah'a ve O'nun sözlerine inanır- iman edin ve O'na uyun ki doğru yolu bulasınız.*”¹²⁵ Bu âyetle kitap ehli Allah'a ve resulüne iman etmeye davet edilmektedir. İlâhlık varlıklar âleminin sahibi olan Allah'a özgüdür. Kâinat onun koyduğu yasalara göre işlemektedir. İnsan kişiliğini, Allah'ın koyduğu kurallara bağlı kalarak koruyabilir. Bu sebeple Allah'a, resulüne ve O'nun koyduğu kurallara uymak kişinin huzura ermesi için tek çıkar yoldur.¹²⁶

Allah'a güvenmek, önce O'na inanmayı sonrasında ise işlerini O'na havale etmeyi gerektirir. İnsanların birbirine güvendiği, sakinlik, huzur ve barışın egemen olduğu bir toplumun temel özelliği ilâhî hükümleri uygulamaktır. Fakat esas nokta hükümlerin ardındaki temel mesajı anlamaktır. Kişi, Allah'ın emirlerini yerine getirirken bunun en doğru yol olduğu bilincini taşımalıdır. Çünkü Allah'a güvenip dayanan mü'min, ilahî

¹²¹ H. Tahsin Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzul*, 2:398.

¹²² Nisa, 4/173.

¹²³ Zuhayli, *Tefsirü'l Münir* 1:335.

¹²⁴ Zemahşerî, *el- Keşşaf*, 2:186.

¹²⁵ A'râf, 7/158.

¹²⁶ Bulaç, *Kur'ân Dersleri*, 3:340.

hükmü özümser, emirlerin kendisine ve topluma faydası konusunda tereddüt etmez.¹²⁷ “Mü’minler ancak Allah’a güvenip dayanmalıdır.”¹²⁸ İşlerin havale edileceği, sorun ve sıkıntıların çözümü için başvurulacak tek merci Allah’tır. Allah’a gerçekten inanan kişi, samimi duygularla Rabbine yaklaştığı, en içten haliyle ona sığındığı için kendisini huzur ve güvenin derinliklerinde bulacaktır. Bu içten sığınma ve yakarış onun günahlarının affedilmesini sağlayacak, temizlenip arındıkça felaha erecektir.¹²⁹

Sadece Rabbine güvenen ve tevekkül halinde olan insan Onun mülkünün geniş olduğunu ve tasarruf yetkisinin sadece O’nda olduğunu, kendisinin ve diğer tüm insanların aciz olduğunu bilir.¹³⁰ Onun koyduğu hükmü engelleyecek bir gücün olmadığını farkında olur. Dolayısıyla bu kişiler yardımı başka yerlerde aramazlar. İsteklerini sadece Allah’a bildirirler. Bu hal yüce ve şerefli bir makamdır. Acziyetini bir başkasına göstermeyip yalnızca Rabbiyle paylaşan kişi toplum tarafından kendi kendine yetebilen biri olarak vasıflandırılır.¹³¹

Kulun Rabbine olan sağlam inancı, koşulsuz güveniyle her işini O’na havale etmesi Rabbine olan yakınlığını arttırır. Kendisinden güçlü bir varlıkla kurduğu samimi ilişkinin inancından aldığı lezzeti arttırır. Yaratıcısına duyduğu güvenle özgüvenini besleyen kişi, eriştiği huzuru kaybetmemek için her an tevekkül halinde olur.¹³²

Güven duygusunun âyetlerdeki genel kullanımını Allah’a iman etme ve O’na güvenip dayanma şeklindedir. Ancak Allah, kullarının bulunduğu ortamda da güvende hissetmesinin gerekliliğine de dikkat çekmiştir. Sosyal bir varlık olan insanın kendini güvende hissetmesi için gerekli ortamı sağlamıştır. “O zaman biz beyti insanların gidip gelip ziyaret edecekleri bir makam ve güvenlik yeri yaptık...”¹³³ âyette geçen beyt ifadesi genelde Kâbe için kullanılır. Hz. İbrahim’in inşa ettiği, güvenli ve huzurlu bir belde olması dua ettiği Kâbe, insanların yönelip namaz kıldığı ve ibadet ettiği bir yer haline

¹²⁷ Bulaç, *Kur’ân Dersleri*, 3:408. Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur’ân Tefsiri*, 2:336.

¹²⁸ Al-i İmrân, 3/160; Mâide, 5/11.

¹²⁹ Kuşeyrî, *Letâifu’l İşârât*, 1:355.

¹³⁰ İsmail b. Ömer İbn Kesir, *Muhtasar Tefsîri İbn Kesîr*, thk. Muhammed Ali es Sabuni, (Beyrut: Dâr’ül Kur’ân’ül- Kerîm, 1981), 3:369.

¹³¹ Razî, *et- Tefsir’ül Kebir*, 15-16:97.

¹³² Zemahşeri, *el- Keşşaf*, 1:648; Kuşeyrî, *Letâifu’l İşârât*, 1:355.

¹³³ Bakara, 2/125.

gelmiştir. Burası put, necaset gibi her türlü pislikten arındırılmış, insanların huzur ve güven içinde istifade etmeleri istenmiştir.¹³⁴

Allah'a duyulan güvenin gerekliliği ve bunun kul Rab ilişkisindeki payını gösteren âyetlerden hareketle, Allah'a güvenin kullar için huzur kaynağı olduğu söylenebilir. Bunun yanı sıra Allah, kuluyla arasındaki ilişkinin karşılıklı güvene dayalı olduğunu ifade etmiştir. Yüce Allah kullarına duyduğu güvenin bir göstergesi olarak ise insanı yeryüzünün halifesi ilan etmiştir. “*Rabbin meleklere: “Ben yeryüzünde bir halife var edeceğim.”*”¹³⁵ demiştir. Bu âyetten Allah'ın kullarına duyduğu güvenle onlara bazı sorumluluklar yükleyeceği anlaşılmaktadır.¹³⁶

Kişi güvensizlik duyduğu kişiden ve ortamdan uzaklaşma eğilimi içerisinde olur. Çünkü içini kemirip duran şüphe duygusu onun mutlu olmasına, kendini huzurlu hissetmesine müsaade etmez. İçinde bulunduğu huzursuzlukla karşı saldırıya geçme isteği taşıyabilir. Bu duygu kişiyi geçimsiz, yaşadığı hayattan muzdarip ve kendisine ve etrafındakilere zorluk çıkaran bir insana dönüştürür.¹³⁷

Toplumsal barış ve huzurun devamlılığını hedefleyen İslam dini, aynı şekilde bireylerin iç huzur ve mutluluklarının da devamlılığını ister. Kendine güvenli bir sosyal çevre oluşturan insanoğlunun aynı şekilde yaratıcısıyla da güvenli bağ kurması istenir. Şüpheden uzak sağlam bir inançla kul-Rab arasındaki güvenli ilişkinin ilk adımı atılmış olur. Elinden gelen gayreti gösterip iyi veya kötü tüm işlerini Rabbine havale eden insan bu davranışıyla günlük hayatın sıkıntı ve stresini asgari düzeye indirme imkânı bulur.

2.3. Kur'ân'da Korku

2.3.1. Korku Kavramı

Korku kelimesi kur'an'da çoğunlukla “havf” ve “haşyet” kavramlarıyla ifade edilmiştir.

¹³⁴ Zemahşeri, *el- Keşşaf*, 1: 318; Zuhaylî, *et- Tefsirü'l Münir*, 1:269.

¹³⁵ Bakara, 2/30.

¹³⁶ Hüseyin Atay, “Allah'ın Halifesi: İnsan”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18(1970), 71-80.

¹³⁷ Halil İbrahim Acar, “Ailede Sadakat Ve Güven (Kur'an Ve Sünnet Bağlamında)”, *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, XII/29,(2017), 1-16

Havf (خوف): Sözlükte korkma, kaygılanma, istenmeyen bir durumun başa gelmesi, hoşlanılmayan bir durum karşısında duyulan endişe gibi anlamlara gelen bu kelime, isteyip de elde edilmeyen şey karşısında hissedilen durumu veya olması muhtemel bir durumun kişide yarattığı bastırıcı duyguyu¹³⁸ ifade eder. Bilinen, tahmin edilen bir durumdan ötürü endişeli olmak, kötü bir şeyin olmasını beklemek anlamına da gelir. Havf kelimesi hem dünyevi hem uhrevi korkular için kullanılır.¹³⁹ Bununla birlikte gelecekte olma ihtimali bulunan olumsuzlukların insanlar üzerinde bıraktığı etkiyi anlatan yerlerde de havf kelimesi korku, endişe anlamında kullanılmıştır. İstenen sevilen bir şeyin elden kaçması düşüncesiyle kaygılanma havf ile ifade edilmiştir.¹⁴⁰ Havf kelimesi korku anlamının yanı sıra Allah'ın istediği gibi bir kul olmama endişesini, inanç ve ibadetler noktasında kişinin yaşadığı mahcubiyeti ifade etmesi sebebiyle psikolojik yönü olduğu söylenebilir.¹⁴¹

Haşyet (خشية): Korku anlamında kullanılan bu kavram aynı zamanda *bilmek* manasını da taşır. Haşyet, hürmet ve saygıyla karışık endişe içeren bir korkudur. Kulun günahları sebebiyle duyduğu mahcubiyet ve endişeyi ifade eder. Kişinin çokça saygı duyduğu ilah hakkındaki bilgisinin bir tezahürüdür.¹⁴² Beklemek, ummak, Allah'a saygı duyarak onun rızasını isteme anlamlarına da gelir.¹⁴³

Korku gelecekte yaşanacak bir olaydan ötürü kalbin çarpması, kişinin tedirginlik hissetmesi inanç ve bilinçle oluşan kaygılanma durumudur.¹⁴⁴ Beklenen ve hoş gitmeyen bir şeyden dolayı kalbin sıkıntı içinde olması halidir.¹⁴⁵ Felsefi açıdan korku olabilir sanılan bir kötülüğün uyandırdığı sindirici duygu şeklinde tanımlanabilir.¹⁴⁶

Havf, haşyet, vecel, rehbet, gibi korku anlamına gelen kavramlar Kur'an'da sıklıkla geçmektedir. Âyetlerde Allah, mü'minlerden yalnızca kendisinden korkulmasını

¹³⁸ İbn Manzur, "h-v-f", 1: 245; Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi*, (İstanbul: Remzi Kitapevi, 1977),

¹³⁹ İsfahâni, "h-v-f", 161.

¹⁴⁰ Cürcânî, "h-v-f", Ebu'l Hasen Ali b. Muhammed b. Ali es Seyyid eş Şerif, *et-Ta'rifat*, (Beyrut: Dar'el Kitabu'l Arabî, 2002), 87.

¹⁴¹ İslâm Ansiklopedisi, "h-v-f", 14/529.

¹⁴² İsfahâni, "h-ş-y", 148.

¹⁴³ İbn Manzur, "h-ş-y" 1: 1091.

¹⁴⁴ Ahmet Baydar, *Kur'an Açısından Korku ve Büyü*, Beyan Yayınları, 34, İstanbul, 1999.

¹⁴⁵ İmam-ı Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd- Dîn*, terc. Ahmed Serdaroğlu, (İstanbul: Bedir Yayınevi, ts), 1:294.

¹⁴⁶ Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi*, (İstanbul, 1993, 1-5), 3/316.

istemektedir.¹⁴⁷ Korku ile ilgili diğer âyetlerde Allah çıkış yolu gösterdiği, günahlarını örttüğü ve mükâfatlandığı kişilerin kendisinden korkanlar olduğunu vurgulamıştır.¹⁴⁸ Korku ve hüzünden uzak olacak kişiler de aynı şekilde âyetlerin konusu olmuştur.¹⁴⁹

2.3.2. Dini Tecrübe Bağlamında Korku Olgusu

Korku kavramı beklenmedik bir zamanda beklenmedik bir şekilde gerçekleşen bir durum karşısında zihnin yoğunlaşması halidir. Yahut ne olduğu bilinen ancak şiddeti ve derecesi hakkında kişinin fikir yürütemediği durumlarda hissedilen duygudur. Yoğun, tehlike içeren, kişinin canının yanmasından endişe ettiği durumlarda renk solukluğu şiddetli kalp çarpıntısı şeklinde cereyan eden güçlü histir. Varoluşçu terapistlere göre korku duygusu bireyin gelişimi için en önemli kaynaktır. Çünkü korku ve endişe hali kişinin ölümle yüzleşmesini sağlayan güçlü ve etkili bir duygudur. Kişinin en güçlü savunma mekanizmalarından biridir. Çünkü birey korkuyla birlikte başına geleceklerden haberdardır. Sadece gerekli önlemi alması gerekmektedir. Bu vesileyle yaşama yön veren, başlangıçta yoğun ve yorucu olmasına rağmen sonraki süreçte psikolojik açıdan güçlendiren bir duygudur. Korku duygusu kontrol edilebilir bir şekilde kullanıldığında ise kişiye pek çok fayda sağlaması mümkündür.¹⁵⁰

Kişi yaşadığı yoğun ve sarsıcı duygu sonrası acizliğini hisseder. Bu acizlik duygusuyla birlikte kendisine bir sığınak arar. Çaresizliğini unutacağı, sakinliğe kavuşacağı en büyük varlık ise Allah'tır. Bu sebeple korku, bireyin deneyimleyeceği en önemli dinî tecrübelerden biridir. Korkuyla yaşanan dinî tecrübe bireye sakinlik ve dinginlik kazandırır. Sosyal hayatın doğurduğu karışıklıktan ve geçici heveslerden arınmasına vesile olur. Allah'ın büyüklüğü ve gücü karşısında yaşadığı acizlik hissiyle

¹⁴⁷ Bk. Âl-i İmrân, 3/175.

¹⁴⁸ Bk. Talak, 65/2,5

¹⁴⁹ Bk. Bakara, 2/38, 277.

¹⁵⁰ Ömer Ekinci, *İslam Tasavvuf Kültüründe Havf ve Recanın Tasavvufî Yönü, Psikolojik Yönü ve Dindarlık Gelişimine Katkısı*, (Yüksek Lisans Tezi: Fırat Üniversitesi, 2018), 137; İbrahim Sürücü, *Kur'ân Ayetleri Işığında Havf ve Reca*, (Doktora Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2015), 64; Fatoş Su Özkarataş, *Havf*, (Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi, 2014), 2.

imanı kuvvetlenir. Bu açıdan korku kişiyi imana davet eden veya sahip olduğu imanı kuvvetlendiren bir duygudur.¹⁵¹

2.3.2.1. Allah'ın Azabından Duyulan Korku

Kul olarak insana düşen görevlerden biri Allah'ı gerektiği şekilde anlamaya çalışmaktır. Kulun Rabbine duyacağı korkunun mahiyeti incelediğinde konunun son derece hassas olduğu görülür. Rabbiyle sağlıklı ilişki kurmak isteyen kişi onun rahmet yönü kadar kahhar yönünü de dikkate almalıdır. Tutum ve davranışlarına bu dengeyi dikkate alarak yön vermelidir. Müslüman'ın Allah ile olan ilişkisinde korku ve iman terazisi dengeli olmak zorundadır.¹⁵²

Gündelik hayatın akışı içinde yaşadığı bir durumdan etkilenip korkuya kapılan kişi hayatına müdahale eden bir gücün olduğunu, o gücün kendisini derinden sarsmaya yeteceğinin farkında olur. Dolayısıyla Allah'ın gazabının dünyadaki yansımalarını görüp ahirette bunun kat kat fazla olacağını fark eden insan, hayatına çeki düzen verme noktasında gayretli olur.¹⁵³

Korku duygusu kişiyi iman etmeye davet etmenin yanında iman ettikten sonra hayatına çekidüzen vermesini sağlar. Havf bu anlamda kişi için büyük bir otokontrol mekanizmasıdır. Allah'ın azabının bilincinde olan mü'min davranışlarını buna göre şekillendirir. Bu sebeple korku Kur'an'da işlenen ve üzerinde durulan hususlardan biridir.¹⁵⁴

Tasarladığı bir işin sonucunda kendisini ciddi bir cezanın beklediğini bilen kişi, o davranışı hayata geçirmede temkinli olur. Allah'ın azabından haberdar olan kişiler de davranışlarında yaratıcının belirlediği kurallara uymaya özen gösterirler. Bu sebeple Kur'an'da cehennem azabı ve kıyametle ilgili âyetler sayıca fazladır. Azap belirten âyetlerin yanında Allah kulları için hazırladığı mükâfatlardan da sıklıkla bahseder.

¹⁵¹ Kasapoğlu, "Bir Dinî Tecrübe Olarak Kur'an'da Huşû", 179; Ekinci, *İslam Tasavvuf Kültüründe Havf ve Recanın Tasavvufî Yönü, Psikolojik Yönü ve Dindarlık Gelişimine Katkısı*, 143; Sürücü, *Kur'an Ayetleri Işığında Havf ve Reca*, 55, 91.

¹⁵² Sürücü, *Kur'an Ayetleri Işığında Havf ve Reca*, 93.

¹⁵³ İsmail Hilmi Bilgi, *Kur'an'a Göre Korku*, (Yüksek Lisans, Ankara Üniversitesi, 2000), 79-82; Kazan, *Kur'an'ın Korku Olayı ile İnsana Yaklaşımı*, 64.

¹⁵⁴ Murat Sülün, *Kur'an Ne Diyor Biz Ne Anlıyoruz*, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2016), 184; Ekinci, *İslam Tasavvuf Kültüründe Havf ve Recanın Tasavvufî Yönü, Psikolojik Yönü ve Dindarlık Gelişimine Katkısı*, 14.

Mükâfat veya cezadan hangisini hak edeceği ise kulun iradesine bağlıdır. Allah kullarını ebedi azaptan ebedi kurtuluşa ulaşmanın yollarını açıkça ifade etmektedir. Ödül ve ceza sisteminin uygulanması ise Allah'ın kullarıyla ilişki kurma yöntemlerinden biridir.¹⁵⁵

Tüm insanlığı bekleyen en büyük, sarsıcı ve dehşetli olay kıyamettir. Kur'ân'da betimlenen kıyamet sahnelerini duyup o günden endişe duymamak mümkün değildir. Fakat bu endişeli durumda bile hüzne kapılmayan insanlar vardır. Onlar gelecekte endişe duymadan kalplerinde sadece Allah korkusuna yer verenlerdir. “*O en büyük korku bile onları üzmez...*”¹⁵⁶ Âyette sözü edilen kişilerin kıyamet günü yaşadıkları korku onları hüzne ve ümitsizliğe sevk edecek bir korku değildir. Hüzne sebebiyet verecek korku, kıyametin dehşeti, cehennem azabı, Allah'ın hoşnutluğundan uzak olma gibi faktörler onları etkisi altına almayacaktır. Çünkü onlar dünyada kendilerine düşen görevi en iyi şekilde yerine getirmenin rahatlığına sahiptirler. Bununla birlikte Allah'ın dışında bir şeyden korkmamanın, gerçek ve doğru duyguyu yaşamış olmanın hissettirdiği hal onları kıyametin hüznünden kurtarmaktadır.¹⁵⁷

Kur'ân'da cehennem, dereceleriyle, katmanlarıyla, orada yaşanacak çeşitli azap türleriyle birlikte pek çok âyete konu olmuştur.¹⁵⁸ Yüce Allah bu âyetlerle kullarını ahiret hayatına karşı hazırlamaktadır. Başlarına gelecekler konusunda bilgi sahibi olmaları sağlanarak onlardan gerekli hazırlıkları yapmaları istenmektedir.¹⁵⁹

Ömer b. Hattab'tan (r.a) gelen bir rivayete göre Hz. Peygamber; “*Allah'ın kullarından bir takım insanlar vardır ki enbiya değiller şehitler de değiller ama kıyamet gününde Allah katındaki makamlarından dolayı onlara nebiler ve şehitler imrenerek bakacaktır.*” buyurmuştur. *Bunlar kimler? Ne gibi hayırlı amel yapmışlar bize bildir denildiğinde Resulullah: Bunlar bir kavimdir ki aralarında ne akrabalık ne de ticaret ve iş ilişkisi olmaksızın Allah ruhu ile Allah da sevişirler. Vallahi yüzleri bir nur ve kendileri de nurdan birer minber üzerindedirler. İnsanlar korktukları zaman bunlar korkmazlar, insanlar mahzun oldukları zaman bunlar hüznülenmezler.*¹⁶⁰ demiş, ardından “*Allah'ın*

¹⁵⁵ Cengiz, Kazan, *Kur'ân'ın Korku Olayı ile İnsana Yaklaşımı*, (Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, 2002), 67.

¹⁵⁶ Enbiya, 21/103.

¹⁵⁷ Bulaç, *Kur'ân Dersleri*, 4:624.

¹⁵⁸ Nisa, 4/10, Lokman, 31/21, Karia, 101/10-11, Mü'min, 40/71, Vakıa, 56/42, Nebe, 78/24-26...

¹⁵⁹ Sürücü, *Kur'ân Ayetleri Işığında Havf ve Reza*, 101-103.

¹⁶⁰ Yunus, 11/62.

dostları üzerine korku yoktur ne de onlar mahzun olurlar."¹⁶¹ âyetini okumuştur. Bu kişiler Allah'ı kendilerine dost bilip bu dostluğa zarar verecek davranışlardan kaçındıkları için Allah onları cennetle müjdelemiş korku ve üzüntüden uzak tutmuştur. ¹⁶²

Yaratıcının dışında bir canlıya, nesneye duyulan korku kişinin Allah'tan yeterince korkmadığının göstergesidir. Âyet bu kişilerden "*Onlar görmedikleri halde Rablerinden korkarlar, kıyamet saatinden de titrerler.*"¹⁶³ şeklinde söz eder. Âyet "Allah'ın azabını görmedikleri halde ondan korkarlar" veya "kimse tarafından görülmedikleri yerlerde dahi Allahtan korkarlar" şeklinde açıklanmaktadır. İnsanın beş duyu organıyla tanımlayamadığı bir şeye karşı derin bir korku duyması övgüyü hak edecek niteliktedir. Aynı şekilde insanın bir başkası tarafından görülmediği bir yerde bile Allahtan korkması ve davranışlarını ona göre şekillendirmesi övgüyü hak etmektedir. Bu kişilerin içindeki haşyet son derece sağlam ve yerleştiği kalbe tutunan bir duygudur. Kıyametin dehşeti onlara sadece Allah'ın azabını hatırlatmaktadır. ¹⁶⁴

Peygamberler kullara Allah'ın azabını hatırlatarak onları korkutup bu şekilde ıslah etmeye çalışmışlardır. "*Andolsun Nuh'u kendi kavmine peygamber olarak gönderdik de 'Ey kavmim Allah'a kulluk edin, sizin için o'ndan başka hiçbir ilah yoktur. Şüphesiz ben sizin adınıza büyük bir günün azabından korkuyorum' dedi.*"¹⁶⁵ Âyette bahsedilen büyük günden maksat kıyamet günüdür. İnsanın düşünce ve davranışlarının sorumluluğunu almasında eylemlerinin sonucunda karşısına çıkacak olumsuzlukların büyük payı vardır. Azap, şiddetli ceza gibi durumlar söz konusu olduğunda insanın eylemleri karşısındaki vurdumduymazlık durumu son bulur. Hareketlerini kontrol etme eğilimi gösterir. Peygamberler bu yöntemi kullanarak insanları zor durumda bırakmak, onların ruh hallerini olumsuz etkilemek istemezler. Sadece Allah'ın azabını hatırlatarak onları doğru yola sevk etmeye çalışırlar. İnsanları, korku duygusundan faydalanarak Allah'ın rızasına teşvik etmeye çalışmak sıklıkla kullanılmadığı takdirde son derece faydalıdır. ¹⁶⁶

¹⁶¹ Enbiya, 21/49.

¹⁶² Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4:2732; Zuhayli, *et Tefsirü'l Münir*, 6:195.

¹⁶³ Enbiya, 21/49.

¹⁶⁴ Bulaç, *Kur'an Dersleri*, 4:607. Taberi, Mahmut Toptaş, *Kur'an-ı Kerîm Şîfa Tefsiri*, (İstanbul: Cantaş Yayınları, 1997), 5:151.

¹⁶⁵ Araf, 7/59.

¹⁶⁶ Murat Kayacan, *Kur'an'da Hz. Nuh'un Toplumsal Islah Çabaları*, (İstanbul: Ekin Yayınları, 2015), 66-67.

Dünya hayatı başladığı andan itibaren kişi için sınav yeridir. Bir imtihanında kazananların ödüllendirilmesi ve kaybedenlerin cezalandırılması ise olağandır. “*Ey iman edenler! Allahahtan sakının ve herkes, yarına ne hazırladığına baksın. Allahahtan sakının, çünkü Allah, yaptıklarınızdan haberdardır*”¹⁶⁷ âyetiyle Allah, kişiden hazırlıkları tam yapmasını istemişti. Âyet kişiyi ahiret hayatının olumsuzluklarıyla korkutmadığı gibi içi boş bir ferahlığa sürüklememektedir. Kişi iman ve korku dengesini tutturduğu takdirde hüsrana uğramaz. Her anını bilen Rabbine karşı mahcubiyet yaşamaz.

Azap görme fikri kulun ibadetlerine özen göstermesine, iman ve inanç noktasındaki eksiklerini tamamlamasına yardımcı olur. Allah’ın azabından korkan kul O’na sığınır ve O’na yakınlaşmanın yollarını arar. Allah’ın kullarına azap edeceğini ifade etmesi kullarını kendisine sığınmaya davet ettiğini de göstermektedir. Kul aklını kullandığı takdirde Allah’ın azabını kendi yararına dönüştürebilir.

2.3.2.2. Allah’ın Zatına Duyulan Korku

Korku, insanın doğumundan başlayıp hayatı son bulana kadar devam eden oldukça güçlü bir duygudur. Bu durum başta negatif bir özellikmiş gibi görünse de aslında insanın Allah’a yaklaşması açısından oldukça önemlidir. Kişinin asıl korkusu her şeye dilediği an, dilediği şekilde hükmeden Allah’tan olmalıdır. Kişinin Allahahtan korkması O’na olan sorumluluk duygusundan ileri gelmektedir. Allah’ın kullarından yerine getirmesini istediği görevlerin yanında sonsuz güç sahibi olduğunu vurgulaması kulları O’ndan çekinmeye davet etmektedir.¹⁶⁸

Korku duygusu her ne kadar insanı huzursuz etse de kişiye pek çok faydası da bulunmaktadır. Güçlü bir duygu olması sebebiyle insanı düşünmeye, hatalarından ibret almaya yönlendirmektedir. İnsanı Allah’a yaklaştıracak her şey değerlidir. Korku da kişinin Rabbiyle arasındaki ilişkiyi kuvvetlendirme açısından önemlidir.¹⁶⁹

Yaratılan her şeyin var oluşunun bir sebebi vardır. Korku duygusunu kalplere yerleştirerek kullarına bir şeyler hatırlatmayı amaçlamıştır. O, kullarına böylesine güçlü

¹⁶⁷ Kalem, 68/35.

¹⁶⁸ Mehmet Gözel, *Kur’ân’da Hayf Kavramı*, (Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi,2013) 79.

¹⁶⁹ İmam Gazali, *İhyâu Ulûmi’-d- Dîn*,1:294.

ve sarsıcı bir duyguyu yaşatarak onları kendisine çekmek istemektedir. Çünkü Allah hayrın da şerrin de bizzat kendisinden geldiğini defalarca vurgulamış,¹⁷⁰ kullarından sadece kendisinden korkmalarını istemiştir. “Eğer Allah sana bir zarar dokundurursa, onu yine O’ndan başka giderecek yoktur. Eğer sana bir hayır dilerse, O’nun keremini geri çevirecek de yoktur. O, hayrını kullarından dilediğine eriştirir. O, bağışlayan ve esirgeyendir.”¹⁷¹ Bu âyetle Allah kullarından kendisinin dışında hiç kimseye yalvarmaması gerektiğini hatırlatmıştır. Onun dışında hiç kimsenin kimseye zarar veremeyeceği düşünüldüğünde Allah’ın bu isteğini yerine getirmek kulların en büyük görevlerinden olmalıdır. Yüce Allah, zararın sadece kendisinden geldiğini hatırlatarak kalplere yerleştirdiği korku duygusunun kullar tarafından akıllıca kullanılmasını istemiştir.¹⁷²

Allah’ın zatından korkmak O’nun makamının yüceliğinden korkmak demektir. Allah kullarından başka bir canlıdan veya bir güçten değil bizzat kendisinden korkmalarını istemiştir. Bunu “Rabbinin huzurunda durmaktan korkan kimselere iki cennet vardır.”¹⁷³ Âyetiyle ifade etmektedir. Geleceğinden kuşku bulunmayan hesap günü insanların sorumsuz ve kontrolsüz yaşamalarına engel olmaktadır. Kişinin helal haramdan, doğruyu yanlıştan ayırması ahiret hayatının varlığına inanmasıyla mümkündür. O gün Allah’ın hoşnutluğunu kazanmamaktan korkan, o anın dehşetinden ürken ve dünya hayatını Rabbinin koyduğu kurallara göre sürdüren kişi ise cennetle ödüllendirilir.¹⁷⁴

Yaratıcıdan korkmak inanan herkesin yaşadığı ortak bir duygudur. Allah korkusu kişinin herhangi bir canlıdan korkması gibi bir korku değildir. Çünkü insan korktuğu şeylerden kaçınma eğilimi gösterir, bu korunma içgüdüsünün doğal bir sonucudur. Fakat kişi Allah’a duyduğu korkuyla O’na daha çok yaklaşma ihtiyacı hisseder.¹⁷⁵

¹⁷⁰ Nisa, 4/78; Yunus, 10/107.

¹⁷¹ Yunus, 10/107.

¹⁷² Süleyman Ateş, *Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri*, 4:256.

¹⁷³ Rahman, 55/46.

¹⁷⁴ Hacer Çelik, *Kur’ân-ı Kerîm’de Havf ve Haşyet*, (Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2010), 41; Zuhayli, *et- Tefsir’ül Münir*, 14:192; Mevdudi, *Tefhimu’l Kur’ân*, 6:83.

¹⁷⁵ Mansur Gökcan, “Havf ve Recâ (Korku ve Ümit) Dengesi, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16/2. (2016): 171-193.

Kişinin Rabbinden korkması onun günahkâr bir kul olduğunu göstermez. Peygamberlerin Allah'tan en çok korkan kişiler olduğu göz önünde bulundurulduğunda bu durum daha iyi anlaşılır. Peygamberlerin yanı sıra günahsız olan ve tek görevleri ibadet etmek olan melekler de Rablerinden çekinmişlerdir. “Üstlerindeki Rab’lerinden korkar ve kendilerine ne emredilirse onu yaparlar.”¹⁷⁶ Melekler ibadetlerini saf ve temiz duygular içinde sırf Allah’ın hoşnutluğunu kazanmak için yaparlar. O’nun büyüklük ve yüceliğini devamlı ifade ederler. Herhangi bir sorumlulukları yoktur, günah da işlememelerine rağmen Allah’tan korkarlar. Bu onların Allah’a duydukları saygının bir ifadesidir.¹⁷⁷

Allah’a duyulan korkuyla kişi Ona itaatsizlikten sakınmalı, her zaman iyi ve doğru olanı yapmaya çalışmalıdır. Günahtan sakınmayan, yanlışında ısrar eden kişinin Allah korkusu taşıdığını söylemek zordur.¹⁷⁸ Bu sebeple Allah korkusu ve bilinç arasında sıkı bir ilişki vardır. Kişi Allah’tan neden korktuğunu bilmelidir. Sonrasında korkusuyla baş etmenin, bu duyguyu en güzel şekilde kullanmanın yollarını aramalıdır.¹⁷⁹

İmam Gazali’ye göre Allahtan korkmanın iki çeşidi vardır. Bunlardan birincisi Allah’ın azabından korkmaktır. İkincisi ise Allah’ın zatından korkmaktır. Bu korku âlimlere has bir korkudur. En üstün dereceli korku da budur; çünkü kişiye yakışan Allah’ın bizzat kendisinden, sevgisini kaybetmekten, ondan uzaklaşmaktan, kalbinde Allah’a yer vermemesinden korkmaktır.¹⁸⁰

Allah korkusu ve Allah sevgisi birbiriyle ilişkili kavramlardır. Rabbiyle kurduğu bağı koparan insan, kendisini yeryüzünün mutlak hâkimi olduğunu iddia edebilir. Güç ve yetenek bakımından üstün olduğunu düşünen insan belki de sınırlarını aşacak, kontrol mekanizmasını kaybedecek ve toplumda huzursuzluk çıkaran biri haline gelecektir. Fakat korku duygusuyla ilgili bilinmesi gereken en önemli husus, bu olgu yaratıcıdan beslendiğinde insanı kötülükten alıkoyar ve onun otokontrol mekanizmasını geliştirir.

¹⁷⁶ Nahl, 16/50.

¹⁷⁷ Gözel, *Kur’ân’da Havf Kavramı*, 80.

¹⁷⁸ İsmail Hilmi Bilgi, “Kur’ân’da Korku Olgusu Neden ve Nasıl Kullanılmıştır” *Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2. (Aralık 2015): 229-251.

¹⁷⁹ Gökcan, “Havf ve Recâ (Korku ve Ümit) Dengesi, 171-193.

¹⁸⁰ İmam Gazali, *İhyâu Ulûmi’-d- Dîn*, 294.

Aşırıya kaçan duygu ve heyecanlarını frenlemesini sağlar. Bu sayede kişi, Allah'ın sevdiği ve Allah'ı seven bir kul olma yolunda emin adımlarla ilerler.¹⁸¹

Allah'a duyulan korku insanı telaşa düşüren, hataya sevk eden, ne yapacağını bilmez halde bırakan bir duygu değildir. Tam aksine bu duyguyla insanın nefsinde, dünya ve ahiret hayatıyla alakalı düşüncelerinde tazelenme meydana gelir. Karakterini sağlamlaştırır, ona daha öncekinden farklı bir İslâmî bakış açısı kazandırır. Kimi zaman yaşanan korku halinin ödülü, kişinin Rabbiyle arasındaki perdeyi kaldıracak kadar büyüktür.¹⁸²

Allah korkusunun insan hayatı için öneminden bir tanesi de bu kişilerin Allah'ın dışındaki hiç bir şeyden korkmamalarıdır. Çünkü Allah mü'minlerin kendisi dışındaki şeylere karşı korkusuz olmalarını istemiştir. *"Açın gözünüzü! Allah'ın dostları üzerine ne korku vardır ne de onlar mahzun olurlar. Onlar ki iman etmiş Allah'a karşı gelmekten sakınmışlardır. Onlara dünya hayatında da ahiret hayatında da müjdeler vardır..."*¹⁸³ Âyeti, Allah korkusunun her korkuyu sildiğini dolayısıyla insanın kalbinde başka korkuya yer olmayacağını müjdelemektedir. Âyette geçen veli (Allah dostları) kelimesi Allah'ın ihsanının, lütuf ve merhametinin durmaksızın üstüne indiği kimselere denilmektedir. Onların bir diğer özelliği de korkudan uzak olmalarıdır. Çünkü korku sevilen bir şeyin yitirilmesini ve gelecekte yaşanabilecek olası kötü durumları içeren bir duygudur. Fakat tek isteği yaratıcısıyla olan ilişkisini canlı tutmak olan duygu, kalp ve düşüncelerinin merkezine Allah sevgisini yerleştiren böylesine özgün ve seçkin kişiler, tüm korkulardan uzaktırlar.¹⁸⁴

Allah'ın inananlara bahsettiği en büyük nimet mutluluktur. O, her fırsatta iman edenlerin dünya ve ahirette derin bir huzur ve mutluluğa erişeceğine vurgu yapmıştır. *"Artık ne zaman benden size bir hidayet gelirse kim ona uyarsa, onlara hiçbir korku olmayacak, hiç de üzülmecekler."*¹⁸⁵ Hz. Âdem kıssasından sonra gelen bu âyetteki hidayet kelimesinden maksat elçi ve kitaptır. Korkulardan emin olmak, peygamberlere ve

¹⁸¹ Bilgi, *Kur'ân'a Göre Korku*, 65-73; Kazan, *Kur'ân'ın Korku Olayı ile İnsana Yaklaşımı*, 64; Gözel, *Kur'ân'da Hayf Kavramı*, 75-91.

¹⁸² Bilgi, *Kur'ân'a Göre Korku*, 65-72.

¹⁸³ Yunus, 10/62-64.

¹⁸⁴ Kuşeyri, *Letâifu'l İşârât*, 2:372; Bulaç, *Kur'ân Dersleri*, 3:636; Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, 4:238.

¹⁸⁵ Bakara, 2/38

onlara indirilen kitaplara uymakla ilişkilendirilmiştir. Peygamberin rehberliğiyle hayatına çekidüzen verenler, Allah sevgisiyle olgunlaşmış, benliklerinden sıyrılmış, manevi olgunluğu erişmiş, sabır ve teslimiyetin önemini kavramış kimselerdir. Bununla birlikte büyük sıkıntı ve huzursuzluk olan günah işlemekten de uzaktırlar. Onlar Allah'ın istediği gibi günahsız bir hayat yaşayarak Rableriyle olan bağlarını kuvvetlendirmişlerdir. Bu güçlü bağ vesilesiyle Allah onları koruma altına almış, günah işlemekten korumuştur. Böylece kalplerinde dünyalık şeylere duyulan korkudan eser kalmamıştır. Çünkü onlar ellerinden alınan şeylerin yerine Rableri tarafından daha iyisinin verileceğini bilirler. Onların tek korkusu Rableriyle kurdukları bağı kaybetme korkusudur. Bir peygamber olarak Hz. Âdem'in işlediği günah sonucu yaşadığı pişmanlık ve korku durumu anlatılarak mü'minler uyarılmıştır. ¹⁸⁶

Kişiyi hoşnut eden duyguların yanında onu tedirgin eden çıkmaza sokan duygular da bulunmaktadır. Korku da bunlardan biridir. Fakat yerinde ve olması gerektiği gibi kullanılan her şey insanoğlunun faydasıdır. Dünyevi şeylerin kaybindan korkmak yerine Allah'ın sevgisini kaybetmekten korkmak kişiyi diğer tüm korkulardan uzak tutacağı gibi onun Müslüman kimliğine uygun bir hayat yaşamasını sağlayacaktır.

Kişinin dünyevi korkulardan kurtulması, huzurlu ve dingin bir hayat yaşaması ise kalbinde sadece Allah korkusunun olmasıyla mümkündür. Allah korkusu tüm korkuların panzehridir. Kişi Rabbine duyduğu korkuyla O'na yakın olma fırsatı yakalarken güven ve emniyet içerisinde olur. Korku duygusu Allah'ın kullarına kurduğu ilişkide en temel bağlardan biridir. Kişi bu duygusunu kontrol edebildiği ve doğru yere yönlendirebildiği takdirde dünya ve ahiret mutluluğuna erişecektir.

2.4. Kur'ân'da Zikir

2.4.1. Zikir Kavramı

Sözlük anlamı itibariyle zikir bir şeyi telaffuz etmek, ezberlemek, muhafaza etmek, bir şeye yönelerek onu okumak, anlamak, güzel bir şekilde övmek, bildiğimiz şeyleri

¹⁸⁶ Zemahşeri, *el- Keşşaf*, 1:257; Zuhayli, *et- Tefsiru'l Münir*, 1:120; Muhammed Abduh, Reşit Rıza, *Tefsiru'l Menâr*, 1:235.

sürekli akılda tutmak anlamlarına gelir.¹⁸⁷ Bu kelimeyle insanın bir şeyi kalbinden geçirmesi de kastedilir.¹⁸⁸ Zikir unutmamanın zıddıdır.¹⁸⁹ Bazen de zikir, hatırlamak, hatırd tutmak, bir şeyi dile getirmek, söylemek kavramıyla ifade edilir.¹⁹⁰ Bu sebeple bir şeyin kalbe veya dile gelmesine zikir denilir.¹⁹¹

Zikir, kimi zaman var olan bilginin hatırlanmasını, kimi zaman da bir şeyin kalpte hazır hale gelmesini ifade eder. Zikrin kalple ve dille olmak üzere iki ayrı kısma ayrılması bu sebeptedir. Zikir bir şeyin zihninizde mevcut olmasını istemekle birlikte onun anlamları üzerinde tezekkür etmek yani üzerinde düşünmek demektir. Elde olan bilginin unutulmamak üzere hafızada sürekli canlı tutulmasını da kapsamaktadır.¹⁹²

Kur'ân'da zikir kökleriyle birlikte 274 yerde geçmektedir. Hatırlamak¹⁹³, anmak¹⁹⁴, diline dolamak¹⁹⁵, itiraf etmek¹⁹⁶ gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Genel olarak zikrin Kur'ân'ı Kerîm'deki kullanımlarına bakıldığında ise Allah'ı anmak üzere söylenmesi ve yapılması tavsiye edilen sözlü ve ameli davranışların tümüdür.¹⁹⁷

Zikrin Kur'ân'ı Kerîm ve sözlük anlamları örtüşmekle birlikte Kur'ân zikir kavramının anlam alanını daha da genişleterek özel anlamlar da kazandırmıştır. Unutmamak anlamına gelen zikir Kur'ân'da Allah'ı, onun emir ve yasaklarını unutmamayı, onunla bütünleşmeyi, her iş ve durumda O'na yönelmeyi ifade etmektedir. Kısaca zikir insan sevap kazandırma amellerin genel adıdır.¹⁹⁸

Genel anlamda zikir, kişinin elinde her türlü imkân ve fırsatı bulduğu halde Rabbinin hoşnutluğunu kazanmak açısından kötülükten kaçmasıdır. Kişinin ibadetlerinde

¹⁸⁷ Ebu Abdurrahman el-Halil b. Ahmed b. Amr b. Temîm Ferâhîdî, *Kitabul-Ayn*, “z-k-r”, (Beyrut: Dâru'l Kütüb el İlmiye, 2003), 2:73.

¹⁸⁸ İsfahâni, “z-k-r”, 179.

¹⁸⁹ Ebu'l Hüseyin Ahmed b. Faris b. Zekeriyâ, *Mu'cemu Mekâyisü'l Lüğa*, nşr. Abdüsselam Harun, Kahire, 1969-1972, 2: 358.

¹⁹⁰ Ebu'l Feyz Muhammed el Murtazâ, b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzak el Bilgrâmî el Hüseyini Zebîdî, “z-k-r”, *Tâc 'ül- Arus*, (Beyrut: Dâru'l Fikr, 2005), 4:440.

¹⁹¹ İbn Manzur, “z-k-r”, 2: 1386.

¹⁹² Musa Bilgiz, “Kur'ân'da Zikir Kavramının Anlam Alanı” *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 25, (2006): 205- 233.

¹⁹³ Bakara, 2/40.

¹⁹⁴ Mü'min, 40/44.

¹⁹⁵ Enbiya, 21/36.

¹⁹⁶ Bakara, 2/40; En'am,6/69; A'raf, 7/201; Ra'd, 13/19; İbrahim, 14/5; Kehf, 18/63; Meryem, 19/16

¹⁹⁷ İhsan Kahveci, *Kur'ân'da Zikir Kavramı ve Boyutları*, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 1995), 28.

¹⁹⁸ Elmalılı, 1:540-543.

gafletten, gösteriştten ve riyadan uzak olmasıdır. Bu anlam çerçevesinde zikrin sadece dille yapılmayıp insanın tüm davranışlarına yansımaları gereken bir hal olduğunu söylemek mümkündür. Her şart ve durumda Allah'ı zikretmek, O'nun bizi gözetlediği bilincini taşımak ve davranışları bu bilince göre şekillendirmek zikrin en üst boyutudur.¹⁹⁹

2.4.1.1. Dini Tecrübe Bağlamında Zikir Olgusu

Allah'a inanma duygusu insanın fitratında olan bir duygudur. İnsanın kendini tanıma ve bilme isteği, içsel bir yolculuğu arzulanması da fitratın bir gereğidir. Aynı şekilde insanlık var olduğu günden bugüne ilahi bir güce inanma isteğine de sahiptir. Bu sebeple kişi kendini ve Rabbini aramaktan ne kadar uzaklaşırsa fitratını da o ölçüde bozmuş olur.

İnsan fiziksel ve ruhani yönlerini ayırıştırıp her ikisine de gerektiği kadar değer verdiği sürece yaşamına anlam katar. Kişiyi esas değerli yapan ise ruhunu doyurma hususunda gösterdiği titizliktir. Zikir bu noktada devreye girer ve insanı tefekküre davet eder, özüyle kurduğu bağı kuvvetlendirir. Kişinin Rabbine güvenle ve özgürce hareket etmesine yardımcı olur.²⁰⁰

Allah Kullarıyla sürekli iletişim halinde olmayı ister. Bunun yolu da kulların Allah'ı anmasıdır. İnsanın Rabbini, dünyaya geliş amacını, sorumluluklarını hatırlamasının yolu Allah'ı zikretmekten geçer. Bu sebeple âyet “ *Unuttuğun zaman Rabbini zikret.*”²⁰¹ İfadesiyle kulun Rabbini bir an olsun aklından çıkarmaması gerektiğine işaret etmiştir. Nitekim Rabbini unutan, gündemine almayan kişiler için gafil nitelendirmesi yapılmıştır. “ *İçinden yalvararak ve korkarak aşikâre olmayan hafif bir sesle Rabbini zikret, gafillerden olma.*”²⁰² İnsanın Rabbini tanması, O'na karşı sorumlulukları yerine getirmesi, kısaca hayatının her anında Rabbini zihninde taşıması gerekmektedir. Bunun dışında davrananların ise bilgisiz olduğu vurgulanmaktadır. Rabbini bilmeyen kişinin bildiği ve değer verdiği her şey faydasızdır. Kişinin hayatına anlam katan yegâne güç Allah'ın varlığıdır. Kula düşen görev, her anında Allah'ı

¹⁹⁹ Bilgiz, “ Kur’ân’da Zikir Kavramının Anlam Alanı”, 205- 233; Ali Tenik, “ Sosyo Psikolojik Açından Zikir ve Şanlıurfa Dergâh Camii Örneği”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 3/8(2002), 97-116.

²⁰⁰ Tenik, “ Sosyo Psikolojik Açından Zikir ve Şanlıurfa Dergâh Camii Örneği”, 100.

²⁰¹ Kehf, 18/24.

²⁰² A’raf, 7/205.

görüymüş gibi bir tutum takınmaktadır. Zikrin belirli bir vaktinin olmaması da bu durumu kolaylaştırmaktadır.²⁰³

Zikir dille ve kalple yapılmak suretiyle iki çeşittir. Dille yapılan zikir yüce Allah'ı noksan sıfatlardan tenzih etmek, onun büyüklük ve yüceliğini dille ifade etmek, Kur'ân-ı Kerîm'i okuyup dua etmek demektir. Zikrin bu türü, insanın Rabbiyle kurduğu ilişkinin ilk adımıdır. Dille ifade edilen şey zamanla kalbe yerleşir. Kişinin ayrılmaz bir parçası haline gelir.²⁰⁴ Kalple yapılan zikir ise üç kısma ayrılmaktadır. Birincisi kişinin Allah'a olan inancındaki her türlü şüphe ve tereddütü ortadan kaldırmasıdır. İkincisi kişinin emir ve yasakların mahiyeti üzerinde düşünüp olabildiğince kulluk vazifesini yerine getirmeye çalışmasıdır. Üçüncüsü ise kişinin görünen ve görünmeyen bütün varlıkların yaratılış sebebi üzerinde düşünmesi ve yaratılan her şeyin Allah'ın güç ve kudretinin aynası olduğunun bilincine varmasıdır.²⁰⁵

Kalple yapılan zikrin ön planda olmasının sebebi çoğu zaman kalbin aklın önüne geçip insana hükmetmesi sebebiyledir. Nitekim İmam Gazali'ye göre de kalp, Allah sevgisi ile ibadet etmek ve kişinin nefsanî arzularına Allah'a duyduğu sevgi sebebiyle karşı çıkması için yaratılmıştır. Zikir ise kalbin doğru karar vermesini sağlayan kılavuzdur.²⁰⁶

Kur'ân-ı Kerîm'in sıklıkla zikir kavramı üzerinde durması manidardır. Bu durum inananların zikre verdikleri önemi arttırmaları için oldukça güçlü bir sebeptir. Çünkü İlâhî sevgiyi arttırmanın, insanın yaratıcısıyla kuracağı bağı kuvvetlendirmesinin en kestirme yolu zikirdir. Zikir kavramı şükürle de ilişki içerisindedir. Aradaki tek fark şükürde kişinin ilahî bir nimete sahip olduktan sonra Rabbine yönelirken zikreden kişi her durumda Rabbine yönelmenin yollarını aramaktadır. Bu sebeple Allah'ı zikretmenin şükretmenin üstünde bir ibadet olduğu söylenebilir.²⁰⁷

²⁰³ Yasemin Bilgen, *Tasavvufta Zikir Kavramı ve İmam Birgivi'nin Er-Risâle Fi'z-Zikri'l-Cehrî İsimli Eserinin Tahlihi*, (Yüksek Lisans Tezi, İğdir Üniversitesi, 2019), 3; Hüseyin Kurt, "el- Barikatta Zikir ve Duanın Psikolojik Boyutu", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13/20(2008), 181-192.

²⁰⁴ Süleyman Ateş, "Zikir", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 25(2006), 205- 232; Cihad Tunç, "İslam Dininde Zikir ve Düa", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5/(1988), 31-42.

²⁰⁵ Jale Şimşek, "Kur'ân Açısından Zikir Kavramı", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2./4 (2000), 318-342; Cihad Tunç, "İslam Dininde Zikir ve Düa", 31-32.

²⁰⁶ İmam Gâzâlî, *İhyâu Ulûmi'd Dîn*, 1:869

²⁰⁷ Cihad Tunç, "İslam Dininde Zikir ve Düa", 32.

Zikrin en basit ve yalın hali Allah'ın güzel isimlerini anmak, minnet duygusunu ifade etmek, Kur'an-ı Kerim okumak gibi dil ile yapılan şeklidir ve bu son derece kıymetli bir eylemdir. Çünkü Rabbine sevgi, bağlılık ve şükürünü diliyle ifade eden insanın bu duyguları zamanla kalbine de sirayet edecektir. Bunun bir üst evresi zikrin kalple yapılmasıdır. Dil ve kalbin birlikte Allah'ı zikretmesiyle kişi özü ve sözü yaratıcısına ait bir insan haline gelecektir. Yüce Allah Kuran-ı Kerim'in pek çok yerinde kendisinin anılmasını istemiştir. " *Öyleyse beni anın ki bende sizi anayım. Bana şükredin, nankörlük etmeyin.*"²⁰⁸ Allah'ı Teâlâ beden ve dille yapılan zikirlerden herhangi birini yerine getiren kişiyi aynı şekilde zikredip anacağını ifade etmiştir. Bu mü'minlere verilen büyük bir müjdedir. Allah'ın adaletinin bir göstergesidir. Çünkü kendisini saygıyla anan kullarını hatırlama, onları affetme müjdesi vermiştir. Bu müjde aynı zamanda Allah'ın merhametinin bir göstergesidir. Çünkü zikir insanın itaatinin bir ifadesidir. Bu itaati karşılıksız bırakmayan yüce Allah, kulunu sevap ve bağışlama ile ödüllendirmektedir. Âyetin lafzına bakarak pek çok mana çıkarmak mümkündür. Çokça anmak, zikretmek sevginin bir göstergesidir. Dolayısıyla anmak şeklinde ifade edilen kavramın arkasında sevgi ve muhabbet yer almaktadır. Sevgiyle, coşkuyla, yürek yumuşatan duygularla her türlü arzu ve istekten arınarak Rabbinin anan kişi dosdoğru yola erişme imkânı bulabilecektir.²⁰⁹

Zikir insanın hayatının her adımını anlamlı hale getiren, yaşamını bereketlendiren ve her daim Allah'ın huzurunda olmasını sağlayan büyük bir fırsattır. Çünkü yalnızca farz ibadetleri yerine getirmek insanın Rabbiyle ilişkisini zirveye taşımayabilir. Fakat insanın yaşamayı bırakıp kendini tümüyle ibadete vermesi de mümkün değildir. Zikir işte tam da bu noktada devreye girer ve kişiye hayatın akışı içinde ibadet etme, Rabbiyle ilişki kurma imkânı verir. Bu anlamda zikrin insan hayatındaki yerini ifade eden âyetlerden bir diğeri de Âl-i İmrân suresi 191. ayettir.

"Onlar ayakta iken, otururken, yan yatarken Allah'ı zikrederler(anarlar), göklerin ve yerin yaratılışını düşünürler 'Rabbimiz sen bunu boşuna yaratmadın, sen münezzehsin(akla gelebilen her türlü noksanlıklardan uzaksın), bizi

²⁰⁸ Bakara, 2/ 152.

²⁰⁹ Zuhayli, *et- Tefsirü'l Münir*, 1:327. Zemahşeri, *el- Keşşaf*, 1:347; Kuşeyri, *Letâifu'l İşârât*, 1:148; Jale Şimşek, "Kur'an Açısından Zikir Kavramı", 317- 330.

ateşin(cehennem)azabından koru derler."²¹⁰ Âyette sözü edilen kimseler zamanlarının tamamını zikrederek geçirmektedirler. Kişinin günlük hayatı düşünüldüğünde vaktinin büyük çoğunluğunu Allah'ı zikrederek geçirmesi mümkün değildir. Ancak yaptığı her işi Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak için yapan, zihninin büyük bölümünü Allah'a ayıran kişiler her an zikir halinde olurlar. Bu sebeple âyette geçen zikir kavramına hakkın yolunda olmak anlamını kazandırmak mümkündür.

Evrendeki etkileyici olayların sağlıklı bir şekilde kavranıp gözden geçirilmesi kişinin sağlam bir idrake sahip olduğunu ve diliyle ifade ettiği şeyleri yaşamına aktarma çabasında olduğunu gösterir. Bu aktarım kişinin Allah'a olan bağlılığını artırmasını da sağlamaktadır. Devamlı surette yapılan zikir kişiyi somut bir mucizeye ulaştırmaz. Zikrin yolunda ilerleyen kişi bulunduğu yoldaki güzelliklerin tadını çıkarır, düşünce dünyası gün geçtikçe aydınlanır. Düşünce dünyasındaki aydınlanma onu tefekküre yönlendirir. Allah'ın kudretinin farkına vardırır. Yer ve gök arasındaki her şeyin yaratılmasındaki amacı kavramasına yardımcı olur. Zihne takılan sorulara tefekkür ederek kendi içinde cevap bulmaya çalışır. Çünkü derin düşünmek kalbi ve zihni canlandırır. Kişinin çabalarıyla elde edemeyeceği bilgilere ulaşmasını sağlar. Resulullah " *Beni nebi Yunus b. Metta'ya daha üstün kılmayın, ondan üstün görmeyin. Çünkü ondan her gün yeryüzü ehlinin ameli kadar amel yükselir.*"²¹¹ Yunus'un (sa) balığın karnında kaldığı süre zarfında çokça düşünme fırsatı bulması, kendi amelleri ve Allah'ın emri hakkında uzun uzun tefekkür etme imkânı bulması onun Hz. Muhammed tarafından bu şekilde övülmesine vesile olmuş olabilir.²¹²

Al-i İmrân sûresi 191. âyet zikrin düşünce yönüne değindiği kadar bedenen yapılan yönüne de değinmiştir. Abdullah b. Mes'ûd'a göre bu âyette bahsi geçen oturarak ve ayaktayken Allah'ı zikretmekten maksat, namazdır. Benzer şekilde " *Namazı kıldıktan başka Allah'ı ayaktayken, otururken ve yan üstü yatarken de anın, emniyete kavuştuğunuz da (kalbiniz huzur bulduğunda) namazı gereğince kılın, namaz şüphesiz insanlara belirli vakitlerde farz kılınmıştır.*"²¹³ Âyetinde de namaz ve zikir olgusu birlikte el alınmıştır. Dolayısıyla günlük 5 vakit namazını kılan bir kişinin hak yolundaki yürüyüşünde kolaylık

²¹⁰ Al-i İmrân, 3/ 191.

²¹¹ Müslîm, "Fedail", 42:2373.

²¹² Zemahşeri, *el- Keşşaf*, 1:676. Kuşeyri, *Letâifu'l İşârât*, 1:372; Zuhayli, *Tefsiri'l Münir*, 2:454.

²¹³ Al-i İmrân, 3/191.

elde edeceği söylenebilir. Zikirde namazın yerinin büyük olduğu ifade edilmekle beraber, âyetlerde geçen zikirden maksadın düşünce ve kalple ilgili olduğu daha yaygın olan görüştür. Çünkü bu üç hal insanın günlük hayatını kapsayan durumlardır. Akıl sahibi olan ve sahip olduğu bu akli gerektiği gibi kullanan kişilere düşen ise her an ve durumda Rabbini zikretmektir.²¹⁴

Evren bir kitaptır ve her satır üzerinde durup düşünerek okunmayı hak etmektedir. Bu kitaptan en iyi şekilde yararlanmak isteyen kişiler baktıkları her yerde Allah'ın gücünü ve kuvvetini hissederler. Bu güç ve kuvvetle birlikte yaratıcıya duyulan sevgi ve korku duygusu artar.²¹⁵ Rabbine karşı yoğun duygular içinde olan kişi, onun kendisini çağırdığı her şeye yönelme gayreti içinde olur. Bu kişiler, Allah tarafından evrene yerleştirilen âyetleri anlamak için gözlerini ve kalplerini açan kişilerdir. Onlar için zikir mutlaktır, her an her yerdedir ve yaşama eyleminin kendisi artık bir zikir haline gelmiştir. Çünkü kendileriyle Allah'ın âyetleri arasında herhangi bir engel kalmamıştır. Evren, âyetler ve kalbin oluşturduğu birlikten doğan güç ise insanın hakikate ulaşmasını kolaylaştırabilmektedir.²¹⁶

Evrenin sistemini gözlemek fakat bunu kalben yapmak insanı ahiretin var olduğu fikrine götüren bir eylemdir. Zikir de bunu yapmanın en önemli fırsatıdır. Çünkü bizzat var olan bu düzenin kendisi arka planda yer alan gerçekleri görmek için yeterlidir.²¹⁷

Zikrin her an her yerde yapılması gerektiğine işaret eden “ *O erkekler ki onları ne ticaret ne de alışveriş Allah'ı zikretmekten, namaz kılmaktan ve zekât vermekten alıkoyamaz.* ”²¹⁸ Âyetinde bahsedilen kişiler öyle üstün özelliklere sahip kimselerdir ki onları hiçbir şey namaz kılmaktan ve diğer ibadetlerini yerine getirmekten alıkoyamaz. Âyette özellikle ticaretin zikredilmesi ise insanı ibadetten en çok alıkoyan şeyin ticaret olması sebebiyledir. Çünkü pazarların gösterişli, canlı ve dinamik oluşu her çağda insanın ilgisini çekmeyi başarmıştır. Fakat âyette ticarettten uzak duran, geçimini sağlamak için dahi alım-satımdan uzak duran kişiler anlatılmamıştır. Onun yerine yaptıkları alışverişin kendilerini Allah'ı anmaktan alıkoymadığı şahıslardan bahsedilmiştir. Çünkü insan

²¹⁴ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2:1258.

²¹⁵ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2:1258.

²¹⁶ Seyyid Kutub, *Fî Zılâl-il Kur'an*, (Beyrut: Darûş-Şurug,1987), 1:545.

²¹⁷ Mevdudi, *Tefhimu'l Kur'an*, 1: 317.

²¹⁸ Nur, 24/37.

yaşamını devam ettirebilmek için çalışmak, rızkını kazanmak zorundadır. Fakat geçim sıkıntısı inananların Rablerinden uzaklaşmaları için bir bahane olarak görülmemelidir. İnanan kişi, rabbinin arzuladığı şeyleri nefsinin arzularından üstün tutan kişidir.²¹⁹

Kur'ân'ı Kerîm öyle bir kitaptır ki sayfaları hiç kapanmadan çevrilip durmaktadır. Çünkü kâinat her haliyle düşünenler için ilham kaynağı olmaktadır. Evren, akıl sahibi olan ve bu akli yerinde, düzgün kullanan herkes için seyretmeye doyulmayacak bir manzaradır. İnsana düşen ise bütün varlığıyla Allah'a yönelmek, her anı bu bilinçle geçirmeye çalışmaktır.²²⁰

Yukarıdaki âyetlerle zikrin ne zaman ve neden yapılması gerektiği üzerinde durulmuştur. Araf sûresinde geçen âyetler ise kişinin zikir esnasında taşıması gereken duygulardan bahsetmektedir. “ *Rabbini nefsinin içinden yalvararak ve korkarak yüksek olmayan bir sesle sabah akşam zikret ve gafillerden olma. Muhakkak ki Rabbinin katındakiler O'na kulluk etmekten büyüklenmezler, O'nu tesbih ederler ve O'na secde ederler.*”²²¹ Âyete bakıldığında ilk dikkat çeken *nefsinin içinden yalvarma* ibaresidir. Burada zikrin duygudan ve içtenlikten yoksun bir şekilde sıralanan söz dizilerinden ibaret olmadığı ifade edilmektedir. Zikirde beyin ve kalp iş birliği içindedir. Nefsin Allah'ın istediği bir seviyeye gelmesi bu işbirliğinin neticesidir. Bu işbirliğinden istenen sonucun alınması için yabancı bir unsurun dâhil olmaması gerekir. Zikir gizlilik arz eden bir ibadettir ve her ibadette olduğu gibi gösterişe kaçmadan, herhangi bir çıkar gözetmeden yerine getirilmelidir. Dua ve zikir birbirini tamamlayan ibadetlerdir. Her ikisinde de aranan ortak şart içtenlikle yapılmasıdır. Âyette geçen *yalvararak* ifadesi de bunu destekler niteliktedir. Dolayısıyla zikirde kibirden uzak olma, alçakgönüllülükle ve içtenlikle Allah'a yalvarmak son derece önemlidir.²²²

Kalple yapılan zikir her an her yerde yapılabilmektedir. Fakat dille yapılan zikrin daha verimli olması için Allah belirli zamanlar takdir etmiştir. “ *Güneşin doğuşundan ve batışından evvel Rabbini hamd ile tesbih et.*”²²³ Âyetiyle zikrin hangi zamanlarda

²¹⁹ Zuhayli, *et-Tefsîrû'l Münir*, 9:482-483; Kuşeyri, *Letâifu'l İşârât*, 4: 80.

²²⁰ Kutub, *Fî Zilâl-il Kur'ân*, 4:

²²¹ Araf, 7/ 205-206.

²²² Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'ân Tefsîri*, (İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2003), 7:456; Bulaç, *Kur'ân Dersleri*, 3:402.

²²³ Kaf, 50/39

yapılacağını belirtmiştir. Abdullah ibn Abbas Allah'ı çokça anma ve zikirle ilgili olarak şunları söylemiştir: Allah'ın farz kıldığı hükümlerin her birinin zaman sınırlaması vardır, bu hükümler yerine getirilmediğinde kişi cezayı hak etmiştir fakat zikir hariç. Başlangıcı, bitişi, zamanı ve mekânı olmayan zikrin terki de kişi için problem oluşturmamaktadır.

Zikrin nerede, nasıl, ne zaman yapılacağı konusunda bilgi veren Kur'an bu ibadeti gerçekleştirenlerin neler kazanacağını da ifade etmiştir. “ *Onlar ki inanmışlardır ve kalpler Allah'ı zikretmekle (anmakla) huzura kavuşmuştur. Dikkat edin gerçekten Allah'ı zikredip anmakla kalpler huzura kavuşur.*”²²⁴ Kalp öylesine mucizevi bir organdır ki, içinde yer bulan her şey kalbi taşıyan o kişiyi ve etrafındakileri değiştirmeye, yeterlidir. Eğer o kalp içinde Allah'ı barındırırsa o zaman kalbi daha önce benzeri görülmemiş ışıklar kaplar. Kişinin kalbine zihnine zarar veren ne varsa yok olur. Kişi sakinlik içinde kalır. Kalpte ki bu hal durağan değildir. Bu sakinlik ve huzura erişen kişi kalbini hep daha derin huzur kaynaklarına doğru sürüklemek ister. Bu kaynaklara da yine Allah'ı anmakla ulaşılır.²²⁵

Yakarıdaki âyet, hayatının büyük çoğunluğunda kendini yalnız hisseden insanlar için mutluluk formülü niteliğindedir. Çünkü insanoğlu genellikle kalabalık içinde dahi kendini yalnız hissetmekten kaçamaz. Yalnızlık hissi son derece güçlüdür. Kişinin yaşam enerjisini düşürür, kendine ve hayata olan güvenini azaltır. Bu duyguyla birlikte yaratılan her şeyin bir sonu olduğunu idrak eden insan, dünyadaki tüm mutlulukların gelip geçici olduğunu fark eder, bu da kişiyi gerçek mutluluğu bulma arayışına yönlendirir. Âyetin cevap verdiği nokta tam da burasıdır. Hayatla kurduğu bağ kopma noktasına gelen insan Allah'ı anmakla ihtiyacı olan huzur ve mutluluğa erişir. İnsan dünyada bu şekilde huzur ve mutluluğa ulaştığı gibi ahirette de ödüllendirileceğinin müjdesini almıştır. “...*Allah'ı çokça anan erkekler, çokça anan kadınlar; işte bunlar için Allah büyük bir ödül hazırlamıştır.*”²²⁶ Âyet metni gayet açık ve net bir şekilde Allah'ı zikreden kulların büyük ödüle hazır olmalarını ifade etmektedir. Allah'ın kulları için bir ödül hazırlığı

²²⁴ Rad, 13/28.

²²⁵ Râzî, *et Tefsir'ül Kebir*, 19-20:30; İsmail Çoban, *Kur'an'a ve Hadise Göre Zikir Kavramı*, (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 1998), 71.

²²⁶ Ahzâb, 33/35.

yapıyor olması, kulların Allah'a yönelmesinin karşılıksız bırakılmayacağını göstergesidir.²²⁷

Zikrin sağladığı faydalardan bir diğeri kişinin hatalarını telafi etmesine vesile olmasıdır. Konuşmak en iyi iletişim şeklidir. İnsan konuşarak kendini ifade eder ve anlaşılma imkânı bulur. Günahların telafi edilmesi ise aynı şekilde kişinin Rabbine kendini açıklaması ve samimiyetle af dilemesiyle mümkündür. *“Ve onlar bir günah işleyip yahut nefislerine zulmettikleri zaman Allah'ı hatırlayarak hemen günahlarının bağışlanmasını dilerler.”*²²⁸ Kişinin yaptığı bir kötülükten ötürü pişmanlık duyması ve af dilemesi Rabbiyle olan ilişkisine zarar gelmesini istememesinden kaynaklanmaktadır. Allah'ın cezasından sakınma, rızasını kaybetmekten korkma kişiyi anında Rabbinin hatırlamaya yöneltmektedir. Allah'ın günahları affetmesi ise lütfunun, kereminin bir göstergesi olduğu gibi kullarının pişmanlıklarını ciddiye aldığı da bir göstergesidir.²²⁹

İslam Tasavvuf kültürüne bakıldığında zikir kavramının Allah'a yaklaşmanın en kolay ve etkili yolu olduğu görülür. Allah'ı anmak Kur'ân'ı anlamak, Hz. Peygamberin hayatını anlamak yaşamını Kur'ân ve sünnet eksenli bir hale getirmek demektir. Zikirle hayatına yön veren kişi Rabbiyle derin bir iletişime geçmiş olur. Kul ve Rab birbirlerini görüyormuşçasına samimi bir ilişki kurarlar.²³⁰

Allah'ı anmakla birlikte gelen huzur gerçek ve köklü bir duygudur. Bu duygunun tadını bir kere alan insanın artık geçici heveslere ihtiyacı yoktur. İmanın lezzetini bir kere tadan insan bir daha ondan vazgeçmek istemez, içindeki bu derin huzuru tüm dünyaya yaymak, anlatmak ister. Fakat ne kadar istese de yapamaz. Çünkü sahil iman kelimelere dökülmez, o sadece yaşanmayı bekler. Kalplere esenlik, neşe ve dinginlik saçar. Kalbini saran bu duygular sayesinde insan yalnızlık hissinden kurtulur.²³¹

Allah'a sığınan ve onu çokça zikreden insan davranışlarını sürekli kontrol altında tutmaya çalışır. O'nunla kurduğu sağlam bağın kopmasını istemez. Bu vesileyle hem zihnini, hem hal ve hareketlerini düzene koyar. Rabbiyle arasındaki ilişki en üst seviyede

²²⁷ Musa Koçar, “İslam İnançları Açısından Zikir”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/(2000), 103-121.

²²⁸ Âl-i İmrân, 3/135.

²²⁹ Zuhayli, *Et- Tefsirü'l Münir*, 2:351-352; İsmail Çoban, *Kur'ân'a ve Hadise Göre Zikir Kavramı*, 73.

²³⁰ Kurt, “El-Barikat'ta Zikir Ve Duanın Psikolojik Boyutu”, 184.

²³¹ Kutub, *Fi Zilali'l Kur'ân*, 1:482.

olur. Çünkü kişi Rabbini hatırladığı ölçüde O'nun tarafından hatırlanır. Dünyada huzura eriştiği gibi ahirette ebedi huzura ermenin yolunu da bulmuş olur.

2.5. Kur'ân'da Ümit

2.5.1. Ümit Kavramı

Arapça karşılığı “eml” olan ümit kelimesi istek ve arzu duyulan bir şeye ilişkin insanın iç dünyasında yaşadığı mücadeledir. Kişinin bir konuda hırslı ve istekli olması durumudur.²³²

Ümit anlamında kullanılan رجا kelimesi ise sonunda mutluluk olan şeyin gelmesini gerekli gören zandır. Reça ümitsizliğin zıddı olup, emel, beklenti, istek ve bir işi vaktinden sonraya bırakmak gibi anlamlara gelmektedir. Dini terim olarak ise kulun Allah'ın rahmetine güvenerek ümit içinde beklemesidir. Bununla birlikte reça yavrulama vakti gelen deve (أرجت الناقة) içinde kullanılan bir kavramdır. Devenin sahibi yavrunun doğmasını ümitle beklediği için böyle bir ifade tercih edilmiştir.²³³ Ümidin kişiyi rahatlatması, huzura erdirmesinden hareketle kırmızı renge ercuvan denilmektedir.²³⁴ Ümitsizliğin zıddı olan طمع kelimesi bir konuda hırs ve beklenti içinde olmayı ifade eder.²³⁵

Türkçe'de reça kavramı umut, ümit edilen şey, bir şey ummaktan dolayı kişinin yaşadığı mutluluk, bir durumun gerçekleşeceğine olan inanç şeklinde tanımlanır.²³⁶ Beklenti ve emel anlamlarını taşımakla beraber umulan durumun gerçekleşmemesi ihtimalini barındırdığı için korku anlamını da içinde barındırır.²³⁷

Reça kavramı ummak, ümit etmek anlamlarının yanında bir şeyden korkmak anlamına da gelmektedir. Raci, arzu ettiği şeyin gerçekleşmesini isteyen ve gerçekleşmemesinden korkan kimsedir. Arapların havf ve reça kavramını birlikte

²³² İsfahâni, “r-c-v”, 190; ibn Manzur, “e-m-l”, 1: 148.

²³³ İsfahâni, “r-c-v”, 191.

²³⁴ Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kub b. Muhammed el-Fîrûzâbâdi, “r-c-v” *Kâmusu'l Muhit*, (Kahire: İsa el Babi, el Halebi, 1971), 2:102.

²³⁵ Halebî, *Umdetü'l-Huffâz fi Tefsîri Eşrefi'l-Elfâz, Âlemü'l-Kütüb*, (Beyrut: 1993) II:481.

²³⁶ MEB, *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, İstanbul, 2000, 4:2975-3011.

²³⁷ Sürücü, *Kur'ân Ayetleri Işığında Havf ve Reça*, 24.

kullanmasından yola çıkarak havf ve recanın iç içe geçmiş kavramlar olduğunu, korku ve umut duygularının birbirinden uzaklaştırılmaması gerektiğini söylemek mümkündür.²³⁸

Kur'ân'da طمع kelimesi bir şeyi ümit etmek, o şeyin gerçekleşeceği beklentisinde olmak anlamında kullanılmıştır.²³⁹ Bir âyette ise kulağa hoş gelen kadın sesine gösterilen cinsi eğilimi ifade eder.²⁴⁰ Bir diğer âyette ise açgözlülük ve mal arttırma hırsını ifade eder.²⁴¹ Tüm bu anlamlar kelimenin kökünde şiddetli istek ve tutkunun var olduğunu gösterir.²⁴²

Reca kelimesi mü'minlerin Allah'tan istek ve beklenti içinde olmalarını, tüm isteklerinin onun tarafından gerçekleşeceği bilincinde olmalarını ifade eder.²⁴³ Bir âyette Hz. Salih'in halkı hakkında gelecekte yararlı işler yapacaklarına dair taşıdığı ümidi ifade ederken kullanılır.²⁴⁴ Bir diğer âyette ise haklarındaki af ya da azap kararını Allah'a bırakan mü'minlerin durumunu anlatmak için kullanılır.²⁴⁵ Bu anlama bakılarak reca kelimesinin kulun Allah'a karşı duyduğu ümitle yakından ilişkili olduğunu söylemek mümkündür.²⁴⁶

2.5.2. Dini Tecrübe Bağlamında Kur'ân'da Ümit Olgusu

İnsanlık tarihi incelendiğinde dünya, başlangıçtan bu güne değin pek çok psikolojik ve sosyolojik problemlerle karşılaşmıştır. İnsanoğlu doğayla, sevdikleriyle ve kendisiyle imtihan edilmekten kurtulamamıştır. Fakat imtihanlarla başa çıkmanın yollarından biri de kişinin başaracağına olan inancı ve ümididir. Hayata tutunmak, her daim güçlü olmak ümittir ve ümit, insan hayatının olmazsa olmazıdır.²⁴⁷

²³⁸ Mansur Gökcan, "Havf ve Reca (Korku ve Ümit Dengesi), 16/2 (2016); 171-193.

²³⁹ Bk. Bakara, 2/75; Mâide, 5/84; A'râf, 7/46, 56; Ra'd, 13/12; Şuarâ, 26/51; Rum, 30/24; Secde, 32/16; Meâric, 70/38.

²⁴⁰ Ahzâb, 33/32.

²⁴¹ Müdessir, 74/15.

²⁴² Abdurrahman Kasapoğlu, "Kur'ân'da Ümit- İmân İlişkisi", *İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, 8/18, (2007):155-176.

²⁴³ Bk. Bakara, 218; Nisâ, 4/104; İsrâ, 17/28, 57; Kehf, 18/110; Ankebût, 28/5; Ahzâb, 33/21; Fâtır, 35/29; Mümtehine, 60/6...

²⁴⁴ Hud, 11/62.

²⁴⁵ Tevbe, 9/106.

²⁴⁶ Kasapoğlu, "Kur'ân'da Ümit- İmân İlişkisi, 155-176.

²⁴⁷ İkinci, *İslam Kültüründe Havf ve Recanın Tasavvufi Yönü, Psikolojik Etkisi ve Dindarlık Gelişimine Katkısı*, 144.

Ümitsizliğin zıddı ümit, varlık ruh ve beden sağlığı açısından büyük önem arz etmektedir. Çünkü korku ve ümitsizlik üzerine inşa edilen bir hayat özellikle zayıf tabiatlı kimselerin karamsarlığının artmasına sebep olurdu. Allah'ın rahmeti canlı ve cansız her şeyi kapsar ve sadece bunu bilmek bile inananların içindeki umut tohumlarını yeşertmeye yeter.

İnsanın hayatın anlamını çözmeye yönelik tüm sorularının cevabı Allahtadır. İnsanın kendisini ve diğer bütün ilişkilerini anlamlandırması, huzur ve mutluluk içinde yaşamaya çalışması sağlam bir Allah tasavvuruyla mümkündür. Bu tasavvura göre kişi yaratıcısı olan Allah'ın kendisini böylesine kompleks bir evrende yalnız ve güçsüz bırakacağını düşünmemelidir. Tam aksine her daim yanı başında olan sonsuz bir gücün varlığını bilerek mutluluk ve huzur duymalıdır. Bu sebeple insanın Rabbine güvenmesi kendisini dünyada rahat ve emniyet içinde hissetmesi açısından son derece önemlidir.²⁴⁸

İnsan Rabbini düşündüğü an içini kaplayan ümit duygusunu, acizlik ve zayıflığın belirtisi ya da hatalarının bahanesiymiş gibi düşünmemelidir. Çünkü umut etmek insanın doğasında vardır ve insanın umutları yaşama bağlılığıyla paralellik gösterir. Özellikle dünyada elde edemediklerini ahirette bulabileceği umudu insanı dinç ve canlı tutmaktadır. Bu sebeple Kur'an mü'minlerin ümit duygusunun temelinde güçlü bir iman olduğunu savunur. Öncelikle kendi imanından şüphe duymayan insan, kendinden emin bu tavrıyla Allah'a yönelir ve O'ndan da aynı karşılığı bulacağını hayalini kurar. Kişinin bu beklentiler içinde olması Rabbiyle kurduğu ilişkide samimi olduğunun göstergesidir.²⁴⁹

Kierkegaard'a göre "inanma söz konusu olduğunda olanağı bulmak sadece Tanrıyla mümkündür. Çünkü Tanrı için her şey olanaklıdır." Kişinin bilinci ve isteklerini kontrol etme mekanizması Allah'a olan inancıyla ilişkilidir. Tüm yetkinin Allah'a ait olduğunu bildiği halde insan yanlış bir şey yapmaktan ve istemekten kaçınır. Dilek ve temennilerine inancıyla yön verir. Fakat ebedi ve gerçek mutluluğu ahirette yakalayacağı ümidini de hiç eksiltmez. Tüm bunlar ümidin inanca dair bir konu olduğunu hatırlatmaktadır.²⁵⁰ Sağlam

²⁴⁸ Ali Ulvi Mehmedoğlu, *Tanrıyı Tasavvur Etmek*, (İstanbul: Çamlıca Yayınları), 42-43.

²⁴⁹ Kasapoğlu, "Kur'an'da Ümit- İmân İlişkisi, 155-176.

²⁵⁰ Resul Öztürk, " Kelâmi Açıdan Ümitsizlik, Yeis ve İman Amel İlişkisi", *EKEV Akademi Dergisi*, 12/34(2008): 43-57.

bir inanca sahip olmak isteyen kişi, geleceğe dair boş ümitler peşinde koşmak yerine kendisinin faydasına olacak şeyleri kazanma ümidi içerisinde olmalıdır. *“Onları bırak yesinler eğlensinler ve boş ümit onları oyalayadursun. (Kötü sonucu) yakında bilecekler.”*²⁵¹ Âyetten maksat Resulullah’ın inkârcıların yola geleceğinden ümidini kesmesidir. Çünkü onların kalpleri nasihatleri idrak etmeye kapalıdır. İmanın sağlam olmasını isteyen kişi, değeri olmayan boş beklentiler peşinde koşmamalıdır.²⁵² Hiç ölmeyecekmişçesine uzun vadeli yapılan planlar insanı hedefine ulaştırmaz, aksine enerji ve zaman kaybı yaşatır. Fakat oyalanmalardan uzak, planlı bir yaşam biçimi benimseyerek, kalbi şehevî hastalıklardan uzak tutarak geçirilen her an kişinin inancına katkı sağlayacaktır.²⁵³

İnsan hayatın her anını farklı bir duygunun himayesi altında geçirir. Ne kadar güçlü ve sarsıcı olursa olsun korku da gelip geçici bir duygudur. Allah, kendisine duyulan korku dışındaki tüm korkuların şeytanın birer aldatması olduğunu ifade etmiştir. *“İşte o şeytan, ancak kendi dostlarını korkutur. Şu halde, eğer iman etmiş kimseler iseniz onlardan korkmayın, benden korkun.”* Sadece bu âyeti okumak bile insanın içindeki umudun gün yüzüne çıkmasına yetmektedir. Çünkü yaşadığı dünyevi herhangi bir şeye duyulan korkunun şiddeti, insanın sağlıklı düşünmesine engel olmaktadır. Fakat âyet, bu duygunun şeytan kaynaklı olduğunu söyleyerek yaşanan duygunun temelini çürütmüştür. Böylece korkudan bahseden âyet bir anda kişiyi Allah’a güvenmeye ve onun rahmetinden ümit kesmemeye sevk etmiştir.²⁵⁴

Ümit kişiye iç huzur ve manevi olgunluk kazandırmaktadır. Yüce Allah kulların ümitsizlikten uzak olması için gerekeni yaptığını ifade etmiştir. Çünkü ümitli olmak imtihanların üstesinden gelmeyi başaran, geleceğe güvenle bakan bir birey olmak demektir.²⁵⁵ *“Eğer insana tarafımızdan bir nimet tattırır da sonra bunu ondan çekip alırsak tamamen ümitsiz ve nankör olur.”*²⁵⁶ Âyet, Allah’ın kullarını nasıl imtihan

²⁵¹ Hicr, 15/3.

²⁵² Zuhayli, *et-Tefsiru’l Münir*, 7.238.

²⁵³ Bulaç, *Kur’ân Dersleri*, 4:238.

²⁵⁴ Fikret Karaman, “Korku, Ümit ve Yesin Mümin Üzerindeki Etkisi”, *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4/2 (2013): 9-33.

²⁵⁵ Ekinci, *İslam Kültüründe Hayf Ve Recanın Tasavvufî Yönü, Psikolojik Etkisi Ve Dindarlık Gelişimine Katkısı*, 145.

²⁵⁶ Hud, 11/9.

edeceği hakkında bilgi vermektedir. Allah kullarını sağlık, huzur, rızık, unvan gibi kendini iyi hissetmesini sağlayacak her türlü güzelliğin tadına vardırır. Hiç ölmeyecekmiş gibi rahatlık içinde yaşayıp gitmesine müsaade etmez, sonraki süreçte bunlardan biri veya birkaçıyla kulunu sınar. Fakat bolluktan sıkıntılı bir sürece geçiş psikolojisi derinden etkilemektedir.²⁵⁷ Bu süreçte ümitsizlik kulun etrafını sarmışsa onun bu imtihandan başarıyla çıkma imkânı çok azdır. Çünkü ümitsizlik ve nankörlük birbiriyle ilgili kavramlardır. Ümidini kaybetmiş kişi, şükretmeyi terk etmiş, kendisine bahşedilen nimetleri unutmuş demektir.²⁵⁸

“İbrahim dedi ki, Rabbinin rahmetinden, sapıklardan başka kim ümit keser?”²⁵⁹
“De ki ey kendi nefisleri aleyhine haddi aşan kullarım Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyin çünkü Allah bütün günahları bağışlar.”²⁶⁰ âyetlerden de anlaşılacağı gibi insandan beklenen Allah’ın sonsuz rahmetinden ümit kesmemesi ve canla başla hayata tutunmasıdır. Kişi belli dönemlerde Allah’ın huzuruna çıkmayı, sorumluluklarını yerine getirmeyi ihmal etmiş olabilir. Bu kişiler dünya sevgisinde aşırı gidip kendi aleyhine çalışmış olmaktadır. Fakat Allah onları dahi ümitsiz olmamaları konusunda uyarılmaktadır. Ümitsizlik yoksunluğun belirtisidir. Allah tevhit inancına sahip olan herkesi er ya da geç bağışlayacağını müjdelediği halde hâlâ ümitsizliğe kapılan kişi, inanç noktasında ne durumda olduğunu sorgulamak durumundadır. Ölüm anına kadar kendisine zaman tanınmış insanın ümitsizliğe düşmesi kabul edilemez.²⁶¹ Çünkü ümitsizlik insanı tembelliğe, karamsarlığa sürükleyen ve onun mücadeleci kişiliğine zarar veren bir duygudur. Çabalayacak motivasyonu kendinde bulamayan kişi ise kaybetmeye mahkûmdur. Dolayısıyla ümidini kaybeden bir Müslüman hem dünya hem de ahiret hayatından istediği mutluluğu bulamayacaktır.²⁶²

Allah, kuldan sadece havf duygusu içinde olmasını, tek yönlü bir duygu taşımasını istememiş, bununla birlikte rahmetinden şüphe duymamasını da talep etmiştir. Bu sebeple Kur’ân’da ümit kavramı korku duygusuyla birlikte ele alınmıştır. Korku ve ümit

²⁵⁷ Muhammed Abduh, Reşit Rıza, *Tefsiru’l Menâr*, 12. 22-23; İsmail Hakkı Bursevi, *Rûhu’l- Beyan*, çev. Muharrem Önder, Mustafa Aydın vd. (İstanbul: Damla Yayınevi, 1996), 4:116;

²⁵⁸ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’ân Tefsiri*, 9:136.

²⁵⁹ Hicr, 15/56

²⁶⁰ Zümer, 39/53.

²⁶¹ Kuşeyri, *Letâifu’l- İşârât*, 5.104; Bursevi, *Rûhu’l- Beyan*, 7:271.

²⁶² Öztürk, “Kelâmi Açından Ümitsizlik, Yeis ve İman Amel İlişkisi”, 43-57.

dengeğine tasavvuf disiplini de büyük önem vermiş ve insanın dua ederken her iki duyguyu taşıması gerektiğini ifade etmiştir.²⁶³

Korku ve ümit duygusu insanın iç dünyasında birbirine paralel doğrular gibidir. Bu doğrular aynı zaman ve zeminde hareket ederler. İnsanın ruhsal gücüne güç katarlar. İnsan birbirine zıt bu iki duyguyla dünyaya gelir ve bu zıtlığın oluşturduğu uyum ve bütünlüğü kabul etmeye çalışır. Çünkü bu duygular onun en büyük otokontrol mekanizmasıdır.

Korku ve ümit, âyetlerin genelinde birlikte ele alınmıştır. Bu insanda her iki duygunun da dengeli bir şekilde bulunması gerektiğine işarettir. Korku son derece güçlü ve insanı etkisi altına alan bir duygudur. Fakat kişi son derece şiddetli ve rahatsız edici bu duygudan bir an önce kurtulmak ister. Bu noktada ise ümit devreye girer. Ümit, kişiyi korkularının son bulacağına inandırır. Bu dünyada olmasa bile ahirette kendisini bekleyen ebedi bir mutluluk olduğunu hatırlatır. Hatta kimi zaman korkularının doğal ve yaşanması gereken bir durum olduğuna kısa süreli korku halinin kendisini besleyeceğine, hatalarından ders çıkarması için bir fırsat olduğunu fark ettirir. Dolayısıyla ümit için korkunun panzehri demek mümkündür.²⁶⁴

Korku ve ümit duyguları yaratıcı kaynaklı olduğunda anlam ifade etmiştir. Çünkü Allah'tan samimi bir şekilde korkan ve sıkıntısını çözecek tek kişi de Allah olduğu için yine O'na yönelen kişi, yaratıcıyla kurduğu bağı kuvvetlendirme imkânı bulacaktır. *"...Kim Allah'tan sakınırsa, Allah ona bir çıkış yolu ihsan eder. Ve ona beklemediği yerden rızık verir. Kim Allah'a güvenirse O, ona yeter."*²⁶⁵ Âyet boşanmayla ilgili bir hükmü belirledikten sonra inananlara verilen büyük müjdeyle son bulmaktadır. Sosyal hayatı ilgilendiren durumlar da ümit- korku dengesi üzerine kuruludur. Evlenme, boşanma, evlat sahibi olma gibi hayatın içinde olan durumlar herkes için birer imtihan vesilesidir. Kişinin korkuya kapılması son derece normaldir. Fakat Allah'tan korkmak, kişi de önce O'ndan uzaklaşma isteği yaratabilir. Aynı şekilde yaratıcısından korkmak kişi de huzursuz bir duygu durumuna, kendine ve hayata olan güveninin sarsılmasına yol açabilir. Bunların tam aksine Allah kendisinden korkanlara çıkış yolu göstereceğini,

²⁶³ Kasapoğlu, "Kur'an'da Ümit- İmân İlişkisi, 155-176.

²⁶⁴ Kasapoğlu, "Kur'an'da Ümit- İmân İlişkisi, 155-176.

²⁶⁵ Talak, 65/2-3.

karşısına hiç beklemediği güzellikler çıkaracağını ifade etmiştir. Korkunun fayda getirdiği tek durumun Allah'a duyulan korku olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü evrenin tamamına hâkim olan denge insanın duygu durumu içinde geçerlidir. Allah her sıkıntı ve rahatlık için bir süreç belirlemiştir. Korku, ümit ve güven gibi hiçbir duygu sınırsız değildir, hepsi insan hayatına ölçülü bir şekilde dağıtılmıştır.²⁶⁶

Her insanın yaşadığı en basit korkulardan biri de şimşek, şiddetli gök gürültüsüdür. Bununla birlikte gelen yağmur ise bereket ve umudun simgesidir. Kur'ân'ın bu durumu ifadesi "*O, korku ve umut vermek için size şimşeği gösterendir. Yağmur yüklü bulutları meydana getirendir.*"²⁶⁷ şeklindedir. Yağmur çoğunlukla hayat ifade ederken, gök gürültüsü karamsar bir tablo çizmektedir. Yağmur Allah'ın rahmetini, şimşek ise onun azabını simgelemektedir. Korku ve ümit dengesi tabiat olaylarında dahi kendini göstermektedir. Çünkü dünya hikmetler deryasıdır. Onun her zemini insanoğlunun eğitilmesi için yaratılmıştır. Doğadaki muntazam dengeyi dikkatle inceleyen insan kendi içindeki dengeyi de bulmakta zorlanmayacaktır.²⁶⁸

Korku ve ümit dengesini yakalamış kişiler Allah tarafından övülmüş, onların gerçek inananlar olduğu ifade edilmişti. Bu da demektir ki ümit etmenin kişiye kazandırdıkları son derece önemlidir. Allah'ın övgüsünü kazandırmanın yanında ümitli olmak insanların ruhlarını da tedavi etmektedir. "*O topluluğu takip etmekte gevşeklik göstermeyin! Eğer siz acı çekiyorsanız, onlar da sizin acı çektiğiniz gibi acı çekmektedirler. Üstelik siz Allah'tan, onların ummadıkları şeyleri ummaktasınız. Allah bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.*"²⁶⁹ Âyet kâfirlerin sadece dünya hayatından beklenti içinde olduğunu mü'minlerinse dünya ve ahiretten hayır umarak yaşadıklarını ifade etmiştir. Bu mü'minlerin kâfirlerden daha büyük bir gaye taşıdığını gösterir. Kâfirler yalnızca gelip geçici dünya hayatının mutluluğunu arzu ederler. Mü'minler ise sınırları kaldırır, sonlu ve sonsuz hayatın güzelliklerine erişmek için çaba gösterir ve Allah'ın bu çabayı

²⁶⁶ Karaman, "Korku, Ümit ve Yesin Mümin Üzerindeki Etkisi", 9-33; Zuhayli, *et- Tefsiru'l Münir*, 14:516

²⁶⁷ Rad, 13/12.

²⁶⁸ Bursevi, *Rûhu'l- Beyân*, 4:304. Râzî, *Mefâtihü'l Ğayb*, 19-90:20; Karaman, "Korku, Ümit ve Yesin Mümin Üzerindeki Etkisi", 9-33.

²⁶⁹ Nisa, 4/104.

karşılıksız bırakmayacağını umarlar. Bu davranışlar mü'minlerin kâfirlerden daha gayretli olduğunu göstermektedir. ²⁷⁰

Korku ve ümidin bir arada bulunmasının kişiye sağladığı faydalardan biri de tövbe halidir. Kulun tövbe etmesi onun cehennemden ve Allah'ın sevgisini kaybetmekten duyduğu korkunun göstergesidir. Fakat günahlarının temizlenmesi için Allah'a samimiyetle yönelmek de kişide Allah'ın rahmetine, affediciliğine duyulan ümidin göstergesidir. Bu sebeple tövbe halinde korku ve ümidin bir arada olduğunu söylemek mümkündür. ²⁷¹

Mü'minlerin özelliklerinin sayıldığı bir diğer âyette de korku ve ümit dengesine vurgu yapılmıştır. “*Yanları yataktan uzaklaşır, korkarak ve umarak Rablerine dua ederler ve kendilerine verdiğimiz rızıktan hayır için harcarlar.*”²⁷² Âyette geçen “yanları yataktan uzaklaşır” kimi lafzının müfessirler tarafından²⁷³, gece kılınan teheccüt namazına, akşam kılınan yatsı ve akşam namazlarına, ikisi arasında kılınan nafîle namaza işaret ettiği ifade edilmiştir. Günlük koşturmanın bittiği ve yorgunluğun gün yüzüne çıktığı akşam saatlerinde insanın yatıp dinlenmek yerine Rabbinden duyduğu korkuyla duaya yönelmesi ve duanın kabul olacağına yürekten inanılması anlatılır. Bu insanların, yumuşak ve rahat yataklarından daha önemli gördüğü şey Rablerine ibadet etmektir. Onlar, Allah'ın öfke ve azabından korkarken rızasını kazanmanın ümidi içinde ibadet ederler. Onların vicdanı, ibadet etmenin verdiği huzuru doyasıya yaşar. Dua ederken duyulan korkunun sebebi ise kişinin kusur ve günahlarıdır. Kişi kabahatlerini bazen gözünde o kadar büyütür ki Rabbinden af dilemeye utanır hale gelir. Kusurları sebebiyle dualarının kabul olmayacağını düşünür. Fakat Allah bu durumun önüne geçer ve içtenlikle edilen duaların yanında ümitsizliğin olmaması gerektiğini vurgular. Korku-ümit, ceza-cennet birlikte zikredilir. Mü'minlere denge içinde olmaları gerektiği hatırlatılmış olur. ²⁷⁴

²⁷⁰ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2:1450.

²⁷¹ Gökcan, “Havf ve Reça (Korku ve Ümit Dengesi)”, 171-193.

²⁷² Secde, 32/16.

²⁷³ Bk. Mevdudî, *Tefhimu'l Kur'an*, 4:363; Seyyid Kutub, *Fi Zilali'l Kur'an* 5:2807.

²⁷⁴ Ebû Mansur el- Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, neş. Ahmet Vanlıoğlu, (İstanbul: Mizan Yayınevi,2005),11:280-281; Kutub, *Fi Zilali'l Kur'an*, 5:2804; Zuhayli, *et- Tefsirü'l Münir*, 11:214:

Hız. Yusuf kıssasında Hız. Yakup'un vurguladığı ümit²⁷⁵, tabiat olaylarıyla ilişkilendirilen korku -ümit dengesi ve dua ederken yaşanan ikilem, dinî tecrübenin her an ve her yerde karşımıza çıkabileceğini göstermektedir. Duygular hayatın her alanında. Kişi yaşadığı sürece birbirinden farklı duygu durumları içine girer. Aynı duyguyu birden fazla yaşadığı halde her biri bir diğerinde farklıdır. Çünkü her duygu zamanla tecrübe kazanır. Zamanla birlikte duygular da olgunlaşır. Kişi, yaşadığı her duygu da belli bir mesafeye gelmiştir. Yaratıcının her anı gözlediği herkes tarafından bilinir. Onun kullarından istediği duygularını dengede tutmayı başarabilmesidir.

Ümit öyle bir duygudur ki Allah'ın kudretine, sevgi ve şefkatine inanmadan kişide var olması mümkün değildir. Nitekim âyetlerde de ümidin Allah'a inancı sağlam olan kalplerde var olduğu, hüznün ve sıkıntıları giderdiği de anlatılmaktadır. *“(İbrahim) dedi ki: Rabbimin rahmetinden, sapıklardan başka kim ümidini keser?”*²⁷⁶ Allah'ın merhametinde ümit kesmenin sapıkça bir düşünce olduğunu bildiren *“Ey oğullarım! Gidin de Yusuf'u ve kardeşini iyice araştırın. Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin çünkü kâfirler topluluğundan başkası Allah'ın rahmetinden ümit kesmez.”*²⁷⁷ Âyetinde ise Hız. Yakup'un içinde bulunduğu hüznün ve çaresizliğe dikkat çekmiştir. Sıkıntı ve belalar karşısında hüznün kapılmak, her şeye ve herkese olan güveni kaybetmek ve ümitsizliğe düşmek sık rastlanan bir durumdur. Ayrıca insanoğlunun zayıf tabiatlı olduğu düşünüldüğünde bir an için karamsarlığa kapılması olağandır. Fakat Allah'ın kullarından istediği şey tabiata bakarak kendine yönelik dersler çıkarmasıdır. Tabiattaki ürkütücü ve kasvetli ortam nasıl ki uzun sürmeden yok oluyorsa aynı şekilde inananlar da karamsarlıktan süratle kurtulmalıdırlar. Mü'minlere yakışan sabretmek ve zor koşullar altında bile nefse hâkim olmaktır. Âyet, kişinin kendini en çaresiz hissettiği anda dahi Allah'ın rahmetine duyduğu güveni elden bırakmamasına ve rahmetinden şüphe etmemesi gerektiğine vurgu yapmaktadır.²⁷⁸

Allah'ın rahmetini gündemde tutmak mü'minlerin temel özelliklerindedir. Âyetleri önyargısız, kayıtsız şartsız, hayatına uygulamak için okuyanlar yaşamlarında ümitsizliğin önemli bir yer edinmeyeceğini kavrarlar. *“Allah'ın âyetlerini ve O'na*

²⁷⁵ Yusuf, 12/87

²⁷⁶ Hicr, 15/56.

²⁷⁷ Yusuf, 12/87.

²⁷⁸ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4:2904.

kavuşmayı inkâr edenler işte onlar benim rahmetimden ümitlerini kesmişlerdir ve onlar için acıklı bir azap vardır."²⁷⁹ Allah'ın rahmetini hatırlamak, kalpleri kuşatan ılık bir rüzgâr gibidir. O rahmete gerçekten inanan kişi korku ve sıkıntılı halin kasvetinden kolaylıkla kurtulabilmektedir. Fakat korku ve ümit dengesini yakalayabilmiş insan Allah'ın her şeyi nasıl sistemli bir şekilde yürüttüğünü de anlamıştır. Bu kişilerin hayatlarında yoğun duygu geçişlerine yer yoktur. Onlar her an ve durumda soğukkanlılıklarını korumayı başaramışlardır.²⁸⁰

Ümidin kişinin inancına ortak olması bakımından önem arz eder. Sağlam bir inancın en güzel meyvesi ümittir. Ümit gerçek inancın var olduğunun göstergesidir. Gerçek inanç da insanı ümitli olmaya davet eder. Allah her daim diridir kişinin O'na olan inancı da ümidini canlı tutmak için yeterlidir.²⁸¹

Kur'ân ümidi, imanla ve insanın inancının gereklerini yaşamasıyla ilişkilendirir. İncancı taze ve canlı tutan müminlerin ümitli olduklarına vurgu yapar. *"Onlar ki inandılar, göç ettiler, Allah yolunda savaştılar; işte onlar, Allah'ın rahmetini umarlar. Allah, çok bağışlayan, çok merhamet edendir."*²⁸² Savaş son derece zor ve hoşlanılmayan bir ibadettir. Çünkü savaş mal, can, aileden uzak kalma, vatanını kaybetme korkusu gibi sıkıntılar bir aradadır, fakat âyet tüm bu sıkıntıların yanında umut içinde olan insanları konu alır. Demek ki Allah'ın rahmetine ve şefkatine inanmak, her türlü sıkıntının içinde bile kişinin umutlu olmasına vesile olmaktadır. Savaşın en çetin anında katlandığı sıkıntıları Allah'ın rahmetine duyduğu ümitle hafifleten kişiye içinde bulunduğu durum zor gelmeyecektir.²⁸³ Bunun yanısıra bir şeyin gerçekleşmesini ümit etmek kişinin o şeyi çokça istediğini anlatır. Allah'ın rahmetini uman kişi rahmete erişmeyi isteyen, arzulayan kişidir. Allah ise dualara karşılık verendir.²⁸⁴ Buradan hareketle istemenin ümit etmekle ilgili olduğu söylenebilir. Hayrı ümit eden kişi, hayrı ister ve sonunda hayra ulaşır. Ümitvarlık çalışkanlıkla birlikte olduğunda anlam ifade eder. Allah'ın rahmetini uman kişi âyette sayılan emirleri yerine getirdiğinde istediğine ulaşır.²⁸⁵

²⁷⁹ Ankebut,29/23.

²⁸⁰ Kutub, *Fi Zilali'l Kur'an* 5:2736; Zuhayli, *et- Tefsirü'l Münir*, 10:501-502

²⁸¹ Kasapoğlu, "Kur'an'da Ümit- İmân İlişkisi, 155-176.

²⁸² Bakara, 2/218.

²⁸³ Kasapoğlu, "Kur'an'da Ümit- İmân İlişkisi, 155-176. Zuhayli, *et- Tefsirü'l Münir*, 1:530.

²⁸⁴ İlgili âyetler için bk. Bakara,2/186, Mü'min, 40/ 60.

²⁸⁵ Zemahşerî, *el Keşşaf*, 1:425; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, 2:20.

Umut etmenin insanın hayatına kattığı güzellikleri, zor anların Allah'ın şefkatini umarak sonlandırıldığını ifade ettikten sonra umudun insan hayatına nasıl yerleştirileceğine de değinmek gerekmektedir. Nitekim Kur'an-ı Kerim, bize bu noktada da gerekli cevabı vermiştir. *İnsanın başına bir sıkıntı geldi mi Rabbine yönelip O'na yalvarır; sonra Rabbi O'na katından bir nimet verince daha önce yalvardığını unutarak yolundan saptırmak için Allah'a eşler koşmaya kalkar. E ki ona: inkârcı tutumunla biraz eğlenedur bakalım. Gerçekte şu ki sen ateşi boylayacaklardansın. (Bu adam mı) “Yoksa o, gece saatlerinde secde ederek, ayakta durarak ibadet eden, ahiretten sakınan ve Rabbi'nin rahmetini uman gibi midir? De ki: “Bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?” Doğrusu ancak sağduyu sahipleri öğüt alır.”²⁸⁶ Âyet müminlerin vasıflarını ele alır ve bu kişilerin özel bir statüde olduğunu vurgular. Herkesin uyuduğu vakitlerde ibadet eden ve bunu ebedi âlemdeki yerinden korkarak yapan kişi tasvir edilir. Sağlam inancın kişiyi ibadet etmeye götürdüğü aşikârdır. Bu kişiler ibadetlerine özen gösterir kulluk görevlerini yerine getirme konusunda hassas olurlar. Sağlam inançla ve gece ibadetleriyle ön plana çıkan mü'minler korku ve ümit dengesine de erişmiş kimselerdir.²⁸⁷ İbadette olgunluğun ve başarının zirvesi de budur. İbadetine özen gösteren korku ve ümit dengesini yakalamış kişiler âyette, âlim olarak nitelendirilmiştir.²⁸⁸*

İbadet etmenin ümitle ilişkisini konu alan bir diğer âyet de şudur: *“Allah'ın kitabını okuyanlar, namazı kılanlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan Allah için gizli ve açık sarf edenler, asla batmayacak bir ticaret umarlar.”²⁸⁹* şeklindedir. Allah tarafından kendisine yüklenen sorumlulukları dikkatle yerine getiren hatta daha fazlasını yapan kişiler sorumluluklarını yerine getirmiş olmanın verdiği haklı öz güveni yaşarlar. Fakat itaatle Allah'ın isteklerini yerine getirmesine rağmen mü'minler Allah'ın rahmetinden emin olmazlar. Ancak o rahmete erişmenin ümidini taşıyabilirler.²⁹⁰

Dünya ve ahiret mutluluğuna erişmek için üstün çaba göstermelerine rağmen mü'minler de günah işlemekten, yanlış yapmaktan kaçamazlar. Onlar yaptıkları hatanın farkındadırlar ve Allah'a olan inançlarının hatalarını telafi etme konusunda kendilerine

²⁸⁶ Zümer, 39/8-9.

²⁸⁷ Korku ve ümitle dua eden kişiler için bk. Secde 32/15,16.

²⁸⁸ Zuhayli, *et-Tefsirü'l Münir*, 12.260; Kasapoğlu, “Kur'an'da Ümit- İmân İlişkisi, 155-176.

²⁸⁹ Fatır, 35/29.

²⁹⁰ Kutub, *Fi Zilali'l Kur'an*, 5:2950; Zuhayli, *et Tefsirü'l Münir*, 11:548.

yardımcı olacağını düşünürler. “Zararı yok dediler, nasıl olsa biz Rabbimize döneceğiz. Biz ilk inananlar olduğumuz için, hatalarımızı bağışlayacağını umarız.”²⁹¹ Rabbine kavuşacağını ve ebedi yurdunun O’nun yanı olduğunu bilen kişiye hiçbir güç zarar veremez. İmanındaki samimiyete güvenen kişiler, hatalarının bağışlanacağı konusunda da umut içindedirler. Aynı bağlamda geçen benzer bir âyet ise Hz. İbrahim’in ifadesine yer verir. “ Kuvvetle ümit ettiğim şey Rabbinin kıyamet günü benim hatalarımı bağışlayacağıdır.”²⁹² Bu âyetlerde geçen ümit kavramı bir şeyin olmasını yakinen beklemeyi ifade eder. İbrahim (as) da Allah’ın kendisini bağışlayacağından emin değildir. Bağışlanmayı sadece temenni etmektedir. Allah kimseye bağışlanmanın garantisini vermez. Kullarından kendilerine verilen emirlerini yerine getirmeyi ihmal etmemelerini ister. Nitekim mü’minlerin yakinen beklediği tek şey de günahlarının affolmasıdır. İman öyle yüce ve insanın iç dünyasını harekete geçiren bir duygudur ki, insan bir anda dünyaya dair tüm beklentilerini bir kenara bırakır ve Allah’ın sevgisini kazanmanın ümidiyle yaşar. Bu ümit, kişinin zorlu şartların üstesinden gelmesine yardımcı olur.²⁹³

Yaşadığı sıkıntılı durumu çözmekte zorlanan veya haksızlığa uğrayan kişi, ahiret hayatının varlığına güvenerek sıkıntısını hafifletir. Bu bağlamda ahiret hayatının varlığını bilmenin insanı çaresizlikten kurtardığını söylemek de mümkündür. İnsanın bağışlanma isteği, haklı ve haksızın kesin olarak ayrılacağını bilmesi, dünyada yaşadığı sıkıntıların son bulacağına inanması dünyada aldığı yaraların tedavisinde oldukça önemlidir. Fakat ümit edilen şeylerin ahiret hayatında insanın karşısına çıkması bazı şartlara bağlanmıştır. “De ki: “Ben de sizin gibi bir insanım; Tanrınızın bir tek Tanrı olduğu bana vahyediliyor. Kim Rabbine kavuşmayı arzu ediyorsa iyi iş yapsın ve Rabbine yaptığı ibadete hiç kimseyi ortak koşmasın.”²⁹⁴ İlahî değerlere uygun işler yapan, Allah’ın hoşnutluğunu kazanmak için çaba harcayan kişiler ümitli olmayı hak etmiş kişilerdir. Çaba ve gayret göstermeden kuru bir ümit duygusunun işe yaramayacağı bu âyetle ifade edilmiştir. Rabbine kavuşmayı arzu eden kişiler salih amellerle uğraşmak zorundadırlar. Fakat bu ameller sadece Allah rızası için yapıldığı takdirde anlam ifade edecektir.²⁹⁵

²⁹¹ Şuara, 26/50-51.

²⁹² Şuara, 26/ 82.

²⁹³ Kutub, *Fi Zilali’l Kur’ân*, 5:2603; Zuhayli, *et Tefsîru’l Münir*, 10:152; Bulaç, *Kur’ân Dersleri*, 5:214.

²⁹⁴ Kehf, 18/110.

²⁹⁵ Râzî, *Mefâtîhu’l Ğayb*, 21-22:150.

Ümidin kişiye sağladığı en büyük fayda ve yaratıcısıyla kurduğu ilişkide en can alıcı nokta, ahiret inancına olan katkısıdır. Çünkü insan fitratı ölümsüzlüğü arzular. Öldükten sonra kendisini sonsuz bir hayatın beklediğini bilmek ise kişide ölümsüzlük arzusunu tatmin eder. Fakat bu sonsuz ahiret hayatının nasıl geçeceği de insanın en büyük merak konusudur. Allah'ın rahmetini içselleştiren kişiler içinse bu sorun ortadan kalkar.

Duygular yaşanmışlıkların ve tecrübelerin ürünüdür. Yaşanılan her an kişiye ufak da olsa bir tecrübe kazandırır. Ve her tecrübenin sonunda kişinin duygu dünyası zenginleşir. Ümit kavramı, müminlerin hayatlarının merkezine yakın bir konumda olduğundan detaylıca ele alınmıştır. Kıssalarda, tabiat olaylarında, dualarda, cihatta, cehennem azabından korkulan durumlarda, mü'minlerin vasıflarının işlendiği âyetlerde ümit kavramına yer verilmiştir. Detaylı incelemeler gösteriyor ki ümit, iman ve güvenle yakından ilgili bir kavramdır. Tam zıddı olan korkuyla dengelendiğinde kişinin davranışlarına yön vermesine büyük katkı sağlar.

2.6. Kur'ân'da Takvâ

2.6.1. Takvâ Kavramının Semantik Tahlili

“Takvâ” ve “ittika” kelimeleri وقى fiilinin mastarı olan “vikâye” den gelir. Bir şeyi korumak, muhafaza etmek, zarar verecek şeyden onu sakınmak, bir şeyi başka bir şeyle bir tehlikeye karşı korumak gibi anlamlara gelmektedir. Aynı zamanda bir tehlikeye karşı koymak²⁹⁶ kuvvetli bir himayeye girmek, korunmak, kendini muhafaza altına almak demektir.²⁹⁷

Takvâ kelimesi İslâm'ın temel yapı taşlarından olan tevhit başlığıyla incelendiğinde anlamı derinleşmektedir. Allah'ın azabından duyulan korku, merhametine erişememe endişesi gibi anlamlarla bütünleşerek kişinin saf dindarlığını temsil eder. Aynı şekilde nefsi günaha yönlendirecek şeylerden koruma, Allah'ın emrettiği şeyleri yaparak azabından sakınma gibi anlamlar taşımaktadır.²⁹⁸

²⁹⁶ Ebû'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer el-Havarizmî ez Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâğa*, Beyrût: 1992, 686

²⁹⁷ Fîrûzâbâdî, “v-g-y”, 4: 950; İbn Manzur, “v-g-y”, *Lisanü'l Arab*, 4: 4342; İsfahâni, “v-g-y”, *Müfredat*, 530.

²⁹⁸ Hatice Şahin, *Kur'ân'da “Takva” Kavramı*, (Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2006), 17.

Kişide bütün olumlu hasletlerin birleşmesi ile meydana gelen kararlılık haline takva denilmektedir. Kişinin kendisini olumsuz davranışlardan sakındırması, olumlu davranışa sevk etmesidir. Her iş ve davranışta Allah'ın sınırlarına uymak, O'nun rızasını kazanmaya çalışmak, azabından kaçınmaktır. Kısaca insanın dengeyi korumasıdır.²⁹⁹

Cahiliye devrindeki kullanımına bakıldığında hayvan olsun insan olsun canlı bir varlığın herhangi bir tehlikeye karşı kendini koruma davranışına denilmektedir.³⁰⁰ Netice olarak takva, Allah'ın emirlerini tutup yasaklarından kaçınma, kalbi günahlardan temizleme, isyan etmekten kaçınıp itaat etmeye yönelme, Allah'ın nimetlerine karşı şükredip nankörlük etmeme, faydasız şeylerle fazla meşgul olmama anlamına gelmektedir.³⁰¹

Ömer b. Hattab, Übey b. Kab'a "takvâ nedir?" diye sorduğunda Übey ona "dikenli yolda hiç yürümedin mi?" şeklinde bir başka soruyla cevap verir. Hz. Ömer "yürüdüm" cevabını verince Übey, "o zaman ne yaptın?" diye yeni bir soru sorar. "Paçalarımı sıvayıp gayret sarf ettim." cevabını aldıktan sonra "işte takvâ o dur" der.³⁰²

Kur'ân'da takvâ, ittika ve vikaye mastar ve isimleri çeşitli kalıplarda 258 kez geçmektedir. Takvâ Kur'ân'ı Kerîm'de birden fazla anlama gelecek şekilde kullanılmıştır. Mekki âyetlerde takvanın korunma anlamı ön plana çıkarken medeni âyetlerde saf dindarlık anlamını yansıtmaktadır.³⁰³ Fakat çeşitli durum ve olaylar karşısında Allah'tan sakınma takva kelimesinin Kur'ân'daki en belirgin anlamıdır. Bu durum "Ey İnananlar! Allah'tan ona yaraşır biçimde korkun ve ancak Müslümanlar olarak ölün."³⁰⁴ âyetiyle de ifade edilmiştir. Bunun yanında takva, Kur'ân'da Allah'ın azabından korkmak,³⁰⁵ Allah'a karşı gelmekten sakınmak³⁰⁶, şirkten korunmak,³⁰⁷

²⁹⁹ Fazlurrahman, *Ana Konularıyla Kur'ân*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 69-70

³⁰⁰ Toshihiko İzutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, tr. Süleyman Ateş, (Ankara, Kevser Yayınları, Tarihsiz), 182.

³⁰¹ Soysaldı, "Kur'an Semantiği Açısından Takva", 21-44.

³⁰² Mehmet Soysaldı, "Kur'an Semantiği Açısından Takva", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(2015): 21-44; Hatice Şahin, *Kur'ân'da "Takva" Kavramı*, 9.

³⁰³ İzutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, 182.

³⁰⁴ Âl-i İmrân, 3/102.

³⁰⁵ Bakara, 2/21; En'âm, 6/32.

³⁰⁶ Mâide, 5/93; Rad,13/35; Zuhruf, 43/35.

³⁰⁷ Fetih, 48/26; Hud, 11/49.

kalplerdeki Allah korkusu³⁰⁸, elbise³⁰⁹, kötü sonuçlardan koruyacak vasıta³¹⁰ anlamında kullanılmıştır.

Sözlüklerdeki ve Kur'ân'daki kullanımına bakarak takvâ kelimesine, "Allah'ın azabından korunmak için gerekli önlemleri almak ve daima bu bilinç ile Allah'a derin bir saygı şuuru içerisinde bulunmak suretiyle kalbin korunması." demek mümkündür.³¹¹ Daha derin anlamda ise kişinin kalbi meşgul edecek her şeyden elini çekmesi, tam anlamıyla Rabbine yönelmesi, saf dindarlığa ulaşma çabasıdır.³¹²

2.6.2. Dini Tecrübe Bağlamında Kur'ân'da Takvâ Olgusu

Takvâ, insanı yakini bir imana erdirmeyi, ahlaki istikamete ulaştırmayı sağlayan bir ölçüdür. Kalbin en büyük ilham kaynağı ve ibadetleri zevkli hale getiren bir duygudur. Kalbe yerleşen takva duygusu sayesinde inananlar, dinî ibadetleri aşk ve muhabbetle yerine getirirler.

Takvâ, insanın dünya ve ahiret hayatına değer kattığı gibi olumsuzluk ve kaos ortamından kurtarılmasını da amaçlar. Nitekim Allah'ın kullarına takvâyı emretmesi, âyetlerde sıklıkla bu olguya değinmesi bu emrin tartışılmaz derecedeki önemini anlatır. Allah kendisine karşı takınılması gereken tutumları âyetlerde hatırlatarak kullarına kolaylık sağlamıştır. Kendisine ulaşan en doğru yolu açıkça ortaya koymuştur. Emirlerine uyulduğu takdirde kullarının mutluluğa ulaşacağını garanti etmiştir. Dini hükümlerin kural ve yöntemlerini belirlediği için kulun ibadetlerine özen göstermesine her türlü detay üzerinde durmasına vesile olmuştur. Dolayısıyla takva kavramının kişi üzerinde bir otokontrol mekanizması olduğu söylenebilir.³¹³

Allah'ın zatından ve O'nun azabından korkmak havf ve haşyet kelimeleriyle de ifade edilmektedir. Fakat takvânın içinde barındırdığı korku bu iki kavramdan biraz

³⁰⁸ Hac, 22/32.

³⁰⁹ Â'raf, 7/26.

³¹⁰ Muhammed, 47/17

³¹¹ Ali Galip Gezgin, "Kur'ân Meâllerinde Takvâ Kelimesinin Türkçe'ye Çeviri Sorunu", *Kur'ân Mealleri Sempozyumu*, (Nisan-2003), (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı & Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 2007), 293-316.

³¹² Yasemin Şahin, *Din Eğitimi Açısından Kur'ân-ı Kerîm'e Göre Takva Kavramı*, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2007), 7.

³¹³ Sadık Kılıç, "Takva Giysisi' Bilimle El Ele", *EKEV Akademi Dergisi*, 2/3(2000), 1-12; Şahin, *Din Eğitimi Açısından Kur'ân-ı Kerîm'e Göre Takva Kavramı*, 60.

farklılık arz eder. Allah'ın azabından veya gücünden korkmak yerine Allah'ın sevgisini kazanmamaktan ve O'ndan uzaklaşmaktan duyulan bir korkudur. Saf ve derin olan bu duygu, insanın kalbine yerleştikçe büyüyen, büyüdükçe duygularının olumlu değişimine katkı sağlayan bir olgudur.³¹⁴

Takvânın korku, haşyet gibi kelimelerle çağrışım yapmasının temelinde Allah'a itaat yer almaktadır. Tevhit inancını benimsemek, Allah'ın rahmet nimetlerine erişmeyi ummak, azabından sakınmak takvâyı oluşturur. Takvâ içinde Allah sevgisi ve korkusunu barındıran ikisinin dengeli olmasıyla kişiyi huzura erdiren bir olgudur. Aynı şekilde takvânın iman, ihsan, adalet, iyilik, salih amel gibi kavramları bünyesinde barındırması da bu sebeptir.³¹⁵

Takvâ kelimesi âyetlerin genelinde Allah'tan sakınma manasındadır. *“Ey insanlar! Rabbinizden sakınıp korkun. Doğrusu kıyamet saatinin sarsıntısı büyük şeydir. O sarsıntı ile karşılaştığınız gün bütün çocuk emziren kadınlar memedeki çocuklarını bir yana bırakıverirler, bütün hamile kadınlar çocuklarını düşürürler, insanları sarhoş gibi görürsün oysa sarhoş değildirler. Ama Allah'ın azabı ağırdır.”*³¹⁶ Allah'ın kullarına takvâyı emrettiği yerlerden biri kıyametin en dehşetli sahnelerinin anlatıldığı yerdir. Âyet önce insanı rabbinizden korkun diyerek uyarmıştır. Bu üslup, Kur'an'ın inananların dikkatini çekmek için kullandığı yöntemlerdendir. Sürenin ikinci ve üçüncü âyetleri tüyler ürperticidir. Kıyamet sahneleri tasvir edilerek Allah'ın büyüklüğü ve gücüne vurgu yapılmıştır. İnsanın sahip olması gereken en temel duygu olan Allah'tan sakınmaya değinilmiştir. Okuduklarını zihninde canlandıran insanın dehşete düşmemesi ve kaygılanmaması ise mümkün değildir. Dolayısıyla kıyamet sahneleriyle insana Allah'tan korkma ve yasaklarından sakındırma bilinci kazandırılmaya çalışılmıştır. Kıyametin ve Allah'ın şiddetli azabına âyetlerde yer verilmesinin sebebi, inananları huzursuz etmek, Allah'ın rahmetine erişemeyecekleri zannına kapılıp ümitsizliğe sürüklemek değildir. Tam aksine bu korkuyla günahlardan sakınmalarını sağlamaktır.

³¹⁴ Şahin, “Din Eğitimi Açısından Kur'an-ı Kerim'e Göre Takva Kavramı”, 8.

³¹⁵ Hasan Güleç, “Takva”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, 3/13(1974), 144-154; İsmail Karagöz, “Kur'an'da Takva Kavramı ve Muttaki İnsanın Özellikleri”, *Diyanet İlmî Dergisi*, 4/31(1995), 49-63.

³¹⁶ Hac, 22/1-3.

Takvânın içinde barındırdığı korku insanı yücelten ve onu ilâhî güce yönelten bir duygudur. Kişi bu korkuyla silkelenip kendine gelir, yapmak istediklerini gerçekleştirmek için gerekli gücün kendisinde bulunduğu inanır. Hayatta beşeri hiçbir olay ve durumun hedeflerinin önünde duramayacağını kavrar. Çünkü insan, yalnızca Allah'ın karşısında güçsüz ve aciz olması gerektiğinin farkındadır. İnsan onun gazabı karşısında çaresizdir. Onun hoşnutluğunu kazanma hususunda da gayret göstermek durumundadır. Allah'ın azabından korkma ve rızasına erişmemekten korkma inananların belirgin özelliklerindedir. Bu şekildeki korkuyla kişi takvânın ilk aşamasını tamamlamıştır. İkinci aşama olan günahlardan sakınma evresine geçmiştir. Her iki aşama da onun dini hükümleri titizlikle yerine getirmesine yardımcı olur. Dengeli bir korku ve sakınma duygusuyla hareket eden kişiler, kontrollü davrandıkları için toplumdaki derecelerini yükseltirler. Emir ve yasaklara uygun davranışları sebebiyle Allah'ın yanındaki değerleri de yüksektir. Kısaca takvânın dünya ve ahiret için insana değer katan bir olgu olduğunu ifade etmek mümkündür.³¹⁷

Korku ve ümidin bir denge unsuru olduğuna değinilmişti. Aynı şekilde korku ve takvâ da birbirini tamamlayan ve birlikte bulunduğu kalbi güzelleştiren duygulardır. Ölçülü bir şekilde Allah korkusu taşımak kişinin kusurlarını azaltır. Tedbirli olmasını sağlar. Hayatının her alanına nüfuz eden bu duygu onu sarsmadan, telaşa düşürmeden kıyamet gününe hazırlar.

İnsanın kalbine takvâyı yerleştiren bir diğer aşama ise evrendeki düzene bakıp Allah'ın yüceliği ve büyüklüğü karşısındaki acizliğini hissetmesidir. “*Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan, ondan eşini var eden ve ikisinden pek çok erkek ve kadın meydana getiren Rabbinize hüürmetsizlik etmekten sakının, korkun.*”³¹⁸ İnsanlık tarihi Hz. Âdem'in yaratılmasıyla ve Hz. Havva ile evliliğinden doğan çocuklarla başlamıştır. İlginçtir ki Hz. Âdem, etrafında tebliğ görevini yerine getirecek kimse bulunmamasına rağmen peygamberdir. Onun peygamberlik görevi, kurduğu aileyle başlamıştır. İlk insanın peygamber olması Allah'ın büyük bir lütfudur. Bu sayede evreni yaratan ilahi güçten habersiz kimse kalmamıştır. Aynı zamanda Hz. Âdem ve Hz. Havva'nın soyundan gelme

³¹⁷ Erhan Yetkin, “Hz. Muhammed'in Zühd ve Takvası” *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 34(1993): 127-135.

³¹⁸ Nisa, 4/1.

ve bu vesileyle aralarında akrabalık bağı kurulması insanların kaynaşmaları için bir fırsat olarak değerlendirilmiştir. Allah, insanlara bahşettiği bu lütfu hatırlatarak kendisinden sakınılmasını istemiştir.³¹⁹

Sakinma ve korkma anlamına gelen takvâ kavramından önce Allah'ın kullarına bahşettiği nimetleri sayması manidardır. İlk bakışta, kullarına bu kadar lütufta bulunan bir yaratıcıdan neden korkulsun sorusu akla gelebilir. Fakat Allah'a duyulan minnet ve şükran duygusu beraberinde sakınmayı da getirmelidir. Çünkü insan kendisine ikramda bulunan kişiyi sever sevdiği kişi tarafından da sevilme ister. Onun sevgisini kaybetmekten korkar. Bu sebeple şükür ve takvanın birbirini destekleyen iki kavram olduğu söylenebilir. Allah, kullarını yoktan var ettiğini, aynı özden yarattığı erkek ve kadını birbirine eş kıldığını anlatarak inananları önce şükre, sonrasında ise kendisine karşı saygısızlıktan uzak durmaya davet etmiştir.

Sakinma, korkma anlamlarının yanında Kur'ân'da takvâ kelimesi başka anlamlarda da kullanılmıştır. Bunlardan en dikkat çeken takvânın iman anlamındaki kullanımıdır. *“Seslerini peygamberlerin yanında kısıyan kimseler, Allah'ın, gönüllerini takva yani iman ile sınıdığı kimselerdir. Onlara mağfiret ve büyük bir ecir vardır.”*³²⁰ Kalbin takvâ ile imtihan edilmesi imanla sınanması anlamındadır. Âyette resulün huzurunda edepli bulunanların kalplerinin her türlü olumsuz şeyden temizlendiği ve Allah'ın elçisine gösterilen saygının, kişinin imanının bir göstergesi olduğu vurgulanmıştır. Peygamberin huzurunda sesi alçaltmak imanla eş değer bir husustur. Peygamberle birlikte yaşayan neslin imanı bir sınava tabi tutulmuş imtihanı geçenlerin kalplerine takva yerleştirilmiştir. Âyette geçen sesi kısmaktan maksat gözün haramdan korunması, dilin kötü sözden uzak olması gibi günahlardan kaçınma anlamını da taşır.³²¹

Âyette iman anlamında kullanılan takvâ aynı zamanda bir davranış biçimini de yansıtmaktadır. Hz. Peygamber ile birlikte yaşayan nesil onun yanındayken her türlü davranışında ölçülü olmak zorunda idi. Resûlullah'ın vefatından sonraki nesil ise onun söz ve davranışlarını hayatına geçirmekle yükümlüdür. Peygamberi kılavuz olarak belirlemek takvanın davranışa dökülmüş biçimidir. Çünkü Resûlullah'ın müminlere

³¹⁹ Zuhayli, *et Tefsiri'l Münir*, 2:470.

³²⁰ Hucûrat, 49/3.

³²¹ İbn Teymiyye, *Şeyhü'lislâm İbn Teymiyye Tefsiri*, 8:497.

açtığı yol Allah'ın rızasına götüren en güvenli yoldur. Resûlullah'ın koyduğu kurallara uygun bir yaşam sürmek şehvi her türlü arzudan uzak olmayı sağlar.³²²

Takvâ mü'minlerin yaşam biçimidir. Mü'minler, sevdiği, aynı zamanda sakınıp çekindiği Allah'ın rızasını kazanmanın peşindedirler. Bunun için düşünce ve davranışlarının ilahi emirlere uygun olmasına özen gösterirler. Bu bilinci kazanmış kişilerin her türlü davranışı onlar için dinî tecrübe niteliği taşır. Onlara göre dinî tecrübe sadece olağanüstü olaylardan ibaret değildir. Günlük yaşamın sıradan olayları takva sahipleri için birer dinî tecrübedir. Her an Allah'a daha çok yakınlaşma, yaratıcıyla derin ilişkiler kurma vesilesidir.

Allah'a koşulsuz itaatinin öncesinde takva duygusu yer alır. *“Sizin de bir parçasını oluşturduğumuz ümmet tek bir ümmettir. Ben de rabbinizim. Öyleyse benden sakınıp bana itaat ediniz”*.³²³ Âyet, peygamberlerin ortak paydasına değinmiştir. Bütün peygamberler tevhit inancına mesafeli gruplarla karşı karşıya olmuştur. Âyet müminleri, Allah'a kulluk etme, iyi ve yararlı işler yapma konusunda uyarmaktadır. Oysaki İslam, insanları tevhit inancı etrafında birlik olmaya çağırmaktadır. Âyet mü'minlere ümmet olma bilincini aşılacaktır. Takvânın olduğu yerde bencilliğe yer yoktur. Bu sebeple takva sahipleri, içinde buldukları İslam ümmetini tehlikeye düşürecek her türlü davranıştan kaçınırlar. Ümmetin geleceğini düşünerek adım atarlar. Âyetten de açıkça anlaşıldığı üzere takvâ, ciddi bir sorumluluğu beraberinde getirmektedir. Allah'a, O'nun elçilerine ve kullarına karşı sorumluluklarını hakkıyla yerine getirmekle gerçek anlamda takvâlı olmak mümkündür. İslam bireysel menfaati değil toplumun menfaatini önemsemektedir. Toplumsal menfaatin sağlanmasındaki ilk adım ise kişinin tevhit inancını benimsemesi, Allah'a karşı gelmekten sakınmasıyla mümkündür.³²⁴

Allah ile dost olmak, kişinin Rabbiyle olan ilişkilerini tüm ilişkilerinin üstünde tutması istenilen bir tavidir. Ayrıca kişinin Allah'ın kelamı olan Kur'an'ı anlaması da onun Rabbiyle kurduğu ilişki çerçevesinde şekillenir. *“İşte onlar Rablerinden bir hidayet üzere dirler ve umduklarına erenler de işte onlardır”*³²⁵ Bakara sûresinin ilk âyetlerinde

³²² Kuşeyrî, *Letâifu'l İşârât*, 5:325; Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 5:29.

³²³ Mü'minun, 23/52.

³²⁴ Emiroğlu, *Kur'an Ayetlerinin İniş Sebebi ve Tefsirleri*, 8:404.

³²⁵ Bakara, 2/5.

muttakilerin özellikleri sayıldıktan sonra hidayete erecek olanların da sadece bu kişiler olduğuna değinilmiştir. Allah'ın kelamını ancak O'na saf ve temiz duygularıyla yönelenler tam anlamıyla idrak edebilir. Ve bu kitap da yalnızca o kişiler için hidayet kaynağı olur.³²⁶

*“Ey Âdemoğulları! Size ayıp yerlerinizi örtecek giysi, süslenecek elbise yarattık. Takva elbisesi... İşte o daha hayırlıdır. Bunlar Allah'ın ayetlerindedir belki düşünüp öğüt alırlar.”*³²⁷ Âyetinde takva ile ifade edilen Allah'ın kullarına ihsan etmiş olduğu elbise ve süs lütfu hatırlatılmaktadır. Annesinin karnından çıplak halde dünyaya gelen Âdemoğlu, o haliyle tamamen korunmasız ve zayıf görünmektedir. Elbisesini giyindiği an ise sıcaklık ve soğukluk gibi dünyevi sıkıntılara çözüm bulmuştur. Aynı zamanda elbise, kişinin avret yerlerini örten, ona kişilik, kimlik kazandıran ve insanı diğer canlılardan farklı kılan zaruri bir ihtiyaçtır.³²⁸

Allah yün, pamuk, ipek gibi maddeleri insanın kullanımına sunmuştur. Bununla birlikte kendisine bahşedilen akılla insan bu maddeleri nasıl kullanacağını öğrenmiştir. Zaruri giysi ihtiyacını karşılamanın yanında süslenme ve güzel görünme fırsatı yakalamıştır. Âyette bedendeki kusurları örten elbiseyle birlikte insanın karakterindeki ayıpları örten elbiseye değinilmiştir. Maddi elbiseden daha kıymetli olan, insanı her türlü tehlike ve kötülükten koruyan, insanı Allah'ın yanında değerli ve kıymetli kılan şey takvadır. Takvâ, kalbin giysisidir. Ona bürünen, onunla sarmalanan kalp, sahibi için daha hayırlıdır. Karakteri ve psikolojik yapısı itibarıyla insan kendini değerli hissetmek ve bu değerini diğer insanlar tarafından fark edilmesini ister. Özgüven ve toplum içinde saygınlık kazanmanın yolu ise kalbi takvayla süslemekle mümkün olur. Kalbin elbisesi olan takva, Allah tarafından insanın en güzel ve kıymetli süsü olarak nitelendirilmiştir.

329

Elbise vücudun ayıp ve kusurlarını örter. İnsanı dışardan gelecek zararlara karşı koruyan bir zırh gibidir. Fıtratı gereği giyinme ihtiyacı hisseden insan giysileri olmadığı an kendini savunmasız hisseder. Takvâ ise kalbi kaplayan bir zırhtır, kişinin kusur ve

³²⁶ Erdoğan Baş, “Kur’ân’ı Anlama Dereceleri ve Takva”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 9/3(2002), 188-211.

³²⁷ Â'râf, 7/26.

³²⁸ Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 3:2146; Zuhayli, *et- Tefsirü'l Münir*, 5:462-463.

³²⁹ Zuhayli, *et Tefsirü'l Münir*, 5:462-464; Celâl Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur’ân Tefsiri*, 4:2010.

günahlarını örter, onu süsler ve ona kazanabileceği en büyük değeri kazandırır. Allah'ın hoşnutsuzluğunu kazandıracak davranışlardan korur. Misyonu bu denli kıymetli olan takva elbise, insanın üzerinde taşıdığı elbiseden daha fazla onu sarıp sarmalar. Tüm organlarına nüfuz edecek kadar büyüktür ve etkisi derindir.³³⁰

Takvâ, korku, iman ve şükür duygularından beslenir. Allah korkusu ve Allah'ın nimetlerine duyulan minnet kalbe takvânın yerleşmesini sağlar. Kalp takva gibi kendisine en çok yakışan elbiseyi bulduğunda başka hiçbir süse ihtiyaç duymaz. Kişinin başına gelen her olayı dinî bir tecrübeymiş gibi hissetmesini sağlar. Bu durum takvânın insan davranışlarına yansımalarıyla ilgilidir. Takvâ kalbe hükmeden kuvvetli bir duyguyken, kişiye otokontrol duygusu sağlayarak davranışsal bir boyutta kazanmaktadır.

2.7. Kur'ân'da Sevgi

2.7.1. Sevgi Kavramı

Sevmek, dostluk, seven, her şeye sevgisi çok olan, bir şeyi sevmek, arzu etmek ve olmasını istemek, demektir. Temenni etmek bir şeyin olmasını arzulamak anlamına geldiği için *vüddü* kelimesinin sevgi anlamının yanı sıra temenni etme anlamı da vardır. El vedüd Allah'ın isimlerindedir. Kendisine yönelene ve tövbe edene muhabbet eden şeklinde tanımlanmıştır.³³¹

Sevgi anlamına gelen bir diğer kavram de el vüddü kelimesidir. Hub ve el vüddü kelimesi birçok yönden yakın anlamlıdır.³³² El vüddü kelimesi Kur'ân'da yaklaşık olarak 29 yerde geçer. "*İman edip sâlih ameller işleyenler için Rahmân, gönüllerde bir sevgi meydana getirecektir.*"³³³ Bu âyet Allah'ın sevgisini kazanmak için hakiki anlamda iman etmeye ve ibadetleri özveriyle yerine getirmenin önemine vurgu yapmaktadır.

Sevgi kelimesinin Arapçadaki karşılığı "h-b-b" kökünden gelen ح ب kelimesidir. Bu kelime sevmek, aşk, kuvvetli his, beğenmek ve rağbet etmek anlamlarına gelir.³³⁴ ح ب

³³⁰ Kuşeyri, *Letâifu'l İşârât*, 2:185; Muhammed Abduh, Reşid Rıza, *Menâr Tefsiri*, 8:317-319.

³³¹ Buladı, "Kur'ân ve Sevgi", 191- 208; Ali Özek, "Kur'ân'da Sevgi", *İslam'da Sevgi Temelinde Beşeri Münasebetler*, (2010): 17-36.

³³² Fîrûzâbâdî, "h-b-b", 4:471.

³³³ Meryem, 19/96.

³³⁴ İbn Manzur, "h-b-b", 4: 4072; İsfahâni, "h-b-b", 214.

kelimesi saf sevgi anlamına da gelir. Çeşitli kalıplarıyla birlikte Kur'ân'da seksen üç yerde bu kelime kullanılmaktadır.³³⁵

Türkçe'de muhabbet şeklinde kullanılan bu kavram حب kökünden gelir ve buğday arpa ve benzeri yiyecekler için kullanılır. حبة kelimesiyle buğday, arpa ve üzüm kelimelerinin taneleri ifade edilir. Yan yana dizildiği için dişler حبيب kelimesiyle ifade edilir. İnsan vücudu için faydalı olan tahıllar ve baklagiller, çeşitli şekillerdeki taneli bitkiler Arapça'da sevgi manasına gelen kelimelerle aynı kökten gelen kavramla ifade edilir. Kaynayan suyun üzerine çıkan kabarcıklara da حباب adı verilir. Bu sebeple muhabbet kelimesi susamışlıktan kalbin kabarması, taşması, sevgiliye ulaşmak için çırpınması anlamına gelir. Kısaca muhabbet kavramı için kalbin bir şeye meyiletmesi, kalbin içinde hayır bulunan bir şeyi istemesi şeklinde tanımlanabilir.³³⁶

“Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse, Allah onların yerine yakında öyle bir nesil getirecek ki Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler. Mü'minlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı güçlü ve onurludurlar. Allah yolunda cihâd ederler ve kendilerine dil uzatan hiçbir kimsenin kınamasından korkmazlar. İşte bu Allah'ın öyle bir lutfudur ki, onu dilediğine verir. Allah, lutfu ve rahmeti pek geniş olan, her şeyi hakkıyla bilendir.”³³⁷ Âyetinde ise Allah ile olan ilişkisi sevgiye dayalı olan kişiler örnek gösterilerek mü'minlere örnek teşkil edecek ifadeler yer verilir.³³⁸ Bunun dışında mal sevgisi yüzünden dünyaya geliş amacını unutan ve ahlaki çöküş yaşayan kişilerin durumu da âyetlerde ele alınmaktadır.³³⁹

Sevgi, insanı yüksek fedakârlıklara götüren ilgi duygusuna denir. İnsanı bir şeye veya başka kimseye karşı yakın ilgi ve bağlılık göstermeye yönelten duygu, eğilim olarak tanımlanmaktadır. Muhabbet ve aşkla eş anlama gelmektedir. Sevgi öyle bir kavramdır ki geçtiği her cümleyi süsler. İnsanları birbirine sıkı sıkı bağlar, kalpleri yumuşatır.³⁴⁰

³³⁵ Kerim Buladı, “Kur'ân ve Sevgi”, *Diyanet İlmî Dergi*, 38/3(2002): 191- 208.

³³⁶ İsfahâni, “h-b-b”, 215; Mehmet Ünal, “Kur'ân'da Sevgi Yakın Anlamlıları ve Aralarındaki Farklar”, *EKEV Akademi Dergisi*, 34(2008): 99- 111.

³³⁷ Mâide, 5/54.

³³⁸ Bk. Bakara, 2/ 165,

³³⁹ Bk. Adiyat, 100/8; İnsan, 76/8.

³⁴⁰ Hüseyin Varol, “Gençlik, Sevgi, Terbiye ve Olgun İnsan”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(1986): 235- 259;

2.7.2. Dini Tecrübe Bağlamında Sevgi Olgusu

İnsan kelimesi ünsiyet kavramıyla yakından ilgilidir. İnsan, doğası gereği etrafındakilerle yakınlık kurmak, paylaşımında bulunmak ister. Kalabalık içinde olma arzusu insanın gerçek karakterini yansıtan bir duygudur. Çevresiyle sağlıklı ilişki kurmak isteyen insanda olması gereken ilk duygu ise sevgidir.

İçinde bulunduğumuz evren sürekli bir değişim içerisindedir. Sosyolojik, psikolojik, felsefi, siyasi gelişmeler son derece hızlı ve dinamiktir. İnsanoğlu kimi zaman bunları takip etmekte zorlanmaktadır. Tüm bu değişen yapı içerisinde insan, süreklilik arz eden bir güce bağlanma isteği taşır. Bağlandığı, sevdiği şeyden aldığı güçle hayata daha sıkı tutunur. Sevgi her şeyi değiştirebilecek kadar güçlü bir duygu olduğu kadar son derece naif ve bulunduğu yeri dinginleştiren de bir duygudur. Sevginin kuvvetli etkileri sebebiyle her insan sevmeye ve sevilme içgüdüleriyle doğar.³⁴¹

Allah ve insan arasındaki sevgi yaratıcının kuluna, kulun yaratıcısına yönelik sevgisini içerecek şekilde iki yönlüdür. Kulun Rabbini sevmesi mutlak suretle davranışlarına yansır. Kişinin Allah sevgisiyle beslediği davranışları, Allah'ın da kendisini sevmesine yardımcı olur. Karşılıklı muhabbete ve sevgiye dayanan bu ilişki ise kulun hayatına anlam katar.

Allah insan üzerindeki nimetini tamamlamak, onu huzur ve rahmetle donatmak, yaşamını kolaylaştırmak için doğayı bir denge ve düzen içinde yaratmıştır. İnsandan bu dengenin farkında olmasını, evrendeki mükemmel düzene bakarak ilâhî bir gücün var olduğuna inanmasını istemiştir. *“Şüphesiz göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde, insanlara yarar sağlayacak şeylerle denizde seyreden gemilerde, Allah'ın gökyüzünden indirip kendisiyle ölmüş toprağı dirilttiği yağmurda, yeryüzünde her çeşit canlıyı yaymasında, rüzgârı ve gökle yer arasındaki emre amade bulutları evirip çevirmesinde elbette düşünen bir topluluk için ibretler vardır.”*³⁴² Âyet gece ve gündüzün, yağmurun, mevsimlerin, bölgesel farklılıkların kısaca evrendeki olağanüstü sistemin Allah'ın varlığını kaçınılmaz kılan olgulardır.³⁴³ Allah faydalı şeyleri insanların kullanımına sunarak kullarına olan sevgisini dile getirmiştir. Buna karşılık ise

³⁴¹ Mehmet S. Aydın, *Âlemden Allah'a*, (İstanbul: Ufuk Kitapları Yayınları, 2000), 37.

³⁴² Bakara, 2/ 164.

³⁴³ Tabatabaî, *el Mîzan fî Tefsîr-il Kur'ân*, 1:391-392.

insandan kendisine saygıyla itaat etmesini istemiştir. Doğayı tanımak ve anlamak kulun Rabbine olan sevgisini arttırır. Evren bir bütündür ve tasarımcısı birdir. Çeşitliliği fazla olmasına rağmen evrendeki her şey bir düzen içindedir.³⁴⁴ Peş peşe gelmesine rağmen hiçbir sistem bir diğerinin düzenini bozmamaktadır. Tek düze bir evren yerine sürekli değişen bir evrende yaşamak, ondaki uyumlu düzeni fark etmek insanın Rabbini hatırlamasına yardımcı olmaktadır. Rabbini hatırlayan kişi ise O'na olan sevgisini sürekli canlı tutmuş olacaktır.³⁴⁵

Her eylemin bir sebebi olduğu gibi Allah'a duyulan sevginin de bir sebebi vardır. O karşılık beklemeden insana sunduğu nimetlerin ve kullarının hizmetine sunduğu sayısız canlı türüyle sevmeyi en çok hak edendir. Allah sevgisinin kalbe yerleşmesi, kişinin yaratılanları sevmesiyle yakından ilgilidir. İnsanları, hayvanları, bitkileri kısacası tüm evreni seven kişi yaratıcıyı da sevmekten kaçamaz. Bunula ilgili olarak Kur'an kişinin başka insanlarla kurduğu ilişkilerinden bahsettiği kadar insanın doğa ve hayvan sevgisine de değinir. *“Öğleden sonra kendisine bir ayağını turnağı üzerine dikip üç ayağı üzerinde duran süratli koşu atları gösterilmiştir. (Süleyman) ben mal sevgisini Rabbimi anmak için istedim dedi.”*³⁴⁶ Üç ayağı ile dördüncü ayağının üzerinde durabilen atlar övgüye layık atlardır ve safkan Arap atından başka bu özelliğe sahip olan başka at neredeyse yoktur. Son derece değerli ve nadir bulunan atlar karşısında Süleyman'ın (as) heyecanı ve atlara gösterdiği sevgi âyete konu olmuştur. Büyük bir orduya komutanlık ettiği için Süleyman'ın (as) güçlü kuvvetli atlara ilgi duyması normaldir. Fakat Hz. Süleyman, bu sevginin Allah'a duyduğu sevgiden kaynaklandığını ifade etmiştir. Onun sevgisi Allah'ı zikretme, Allah'ı zikretmeye teşvik etme ve inandığı dini güçlendirmeye çalışmak içindir. O bu sözünü, dünyada göze hoş ve cazip gelen şeylere duyulan sevginin Allah'a duyulan sevgiyle ilişkilendirilmesi gerektiğini ifade etmiştir.³⁴⁷

Allah'ın yarattığı canlı veya cansız bir şeye duyulan sevgi kişinin O'na olan sevgisini güçlendirmesi açısından önemlidir. Ancak Allah'a duyulan sevginin en üst makamı, onun verdiği nimetlere karşılık gösterilen sevgi değildir. Sevmeye en layık

³⁴⁴ Zemahşerî, *el- Keşşaf*, 1:353

³⁴⁵ Kutub, *Fi Zilali'l Kur'an*, 1:150.

³⁴⁶ Sad, 38/32.

³⁴⁷ Ali Özek, “Kur'an'da Sevgi”, İslam'da Sevgi Temelinde Beşeri Münasebetler -Tartışmalı İlmi Toplantı- (2010)17-34; Bulaç, *Kur'an Dersleri*, 1:29; Çelik, *Hakk'ın Daveti Kur'an-ı Kerim*, 4:286.

olan Allah olduğu için sevmektir. Bir kişinin tanımadığı, beş duyu organıyla hissedemediği birini sevmesi oldukça zor bir eylemdir. O'nu sevebilmenin birinci şartı ise varlığından ufacık bir şüphe duymayacak şekilde iman etmektir. Allah'ın varlığına olan inancı ve imanı sağlam olan kişi onu sevme yolunda en büyük adımı atmış demektir. İmanı kalbine yerleştiren kişi Rabbini sevme yolunda ilk aşamayı tamamlamış olur.³⁴⁸

Allah'ı sevmenin ikinci aşamasında insan, O'nu tanıma serüvenine girer. İnsan nefes aldığı andan itibaren dünyayı keşfetmeye başlar. Dünyanın hızı, canlılığı ve gösterişi insanın başka şeylerle ilgilenmesine fırsat vermeyecek kadar etkileyicidir. Fakat kişi kendini dünyanın geçiciliğine inandırıp onun etkisinden kurtulduğunda Rabbini tanıma süreci başlar. Rabbinin yarattığı şeylerin mükemmelliğini gören insan onun gücünü, kuvvetini, kullarına verdiği değeri dolayısıyla Rabbini tanıyacaktır.³⁴⁹

Kulun gönlüne Rab sevgisinin yerleşmesinin üçüncü aşaması dünyanın geçici heveslerinden fedakârlık edip günahlardan uzak bir yaşam sürmeye çalışmasıdır. Allah, insanın sıklıkla kendini dünyanın heyecanına kaptırdığını, onun telaşında boğulup gerçek mutluluktan uzaklaştığını ifade etmiştir. *“Hayır! Doğrusu siz, çarçabuk geçeni (dünya hayatı ve nimetlerini) seviyor, ahireti bırakıyorsunuz.”*³⁵⁰ Âyet her insanın yaşadığı duygu durumunu ifade etmektedir. Çekim gücü fazla olan dünyaya karşı koymak zordur. Fakat insan, elinden geldiğince dünya sevgisinin maneviyatı kurt gibi kemiren yönünü unutmamalıdır. Bu anlamda yapması gereken fedakârlıklardan da kaçınmamalıdır.³⁵¹

Kişinin Rabbine duyduğu sevgiyi güçlendirmesinde iman, adalet, sabır, takvâ, ihsan gibi pek çok duygunun bir arada bulunması gerekir. Tüm bunlar bir yaşam biçimidir ve kişinin Rabbine duyduğu sevgiyi ifade etmesidir. Bu nitelikleri taşıyan kişilerin Allah'ı gerçek manada sevdiği söylenebilirken Allah' da bunlardan uzak olan kişilerin sevgisine karşılık vermeyecektir.³⁵²

İnsanı dünyaya bağlayan en önemli unsur sevdikleridir. Fakat Kur'ân yeri geldiğinde insanın en sevdiklerinden fedakârlık etmesi gerektiğini ifade etmektedir. *“De*

³⁴⁸ Mansur Gökcan, “ Tasavvufta Allah Sevgisi” *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/1 (2001): 180- 207.

³⁴⁹ Mansur Gökcan, “ Tasavvufta Allah Sevgisi”, 180- 207.

³⁵⁰ Kıyamet, 75/20-21.

³⁵¹ Gökcan, “Tasavvufta Allah Sevgisi”, 180- 207, Zuhayli, *et- Tefsirü'l Münir*, 15:252.

³⁵² Hikmet Selçuk, *Kur'ân'da Sevgi Kavramı*, (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1998), 17.

ki; eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, hısım akrabalarınız, kazandığınız mallar, kesada uğramaktan korktuğunuz ticaret, hoşlandığınız meskenler size Allah'tan, Resulünden ve Allah yolunda cihat etmekten daha sevgili ise, artık Allah emrini getirinceye kadar bekleyin. Allah fasıklar topluluğunu hidayete erdirmez.”³⁵³ İlgi odağımızda olan gündelik hayatımızı en çok meşgul eden şey birlikte yaşadığımız insanlardır. Sonrasında mal ve daha çok kazanma, daha çok şeye sahip olma hevesi gelir. Tüm bunları sevmek insanın tabiatında vardır, fakat Allah kullarından gerçek ve kalıcı sevgiyi aramalarını istemiştir.³⁵⁴ Nefsin arzu ve isteklerinden daha önemli olan Allah'ın kullarından ne istediğidir.³⁵⁵ Âyet, mü'minin inşa edeceği hayatın temelinde Allah'a ve resulüne bağlılığın olması gerektiği, O'na bağlanma hususunda üstün gayret gösterilmesi gerektiği konusunda uyarılarda bulunmuştur. Çünkü güzellik, olgunluk, yücelik, kudretlilik gibi ne kadar sıfat varsa O'na aittir. Yeryüzünde sevmeye layık olan her şeyi yaratan Allah'tır. Bu sebeple dünyada sevgiyi hak eden her şey Allah sevgisinin gerisinde kalmalıdır.³⁵⁶

İmam Mâtürîdî Allah'ın verdiği nimetlerin anlamını yitirmemesi için kişinin Allah sevgisini taze tutması gerektiğini söylemiştir. Rabbini seven kişi dünyada kendisine bahşedilen nimetlerden lezzet alır. İbadetlerini ve ahlâki görevlerini yerine getirmedeki motivasyonu artar. Allah'ın kullarından istediği görevleri süreklilik ve kararlılıkla yapmasında kişinin O'nunla kurduğu sevgi bağı son derece önemlidir. İmanın duygusal boyutunun sevgiden ayrılması zordur. Rabbini sevdiğini söyleyen kişinin ahlâki istenilen düzeyde değilse burada samimi bir Allah sevgisinden bahsetmek mümkün olmayacaktır. Sevgi imanın bir yansımasıdır. İncanın gücü ile sevginin şiddeti birbiriyle paralellik gösterir. Buradan hareketle sevgi ve iman arasında bir tür nedensellik bağının olduğunu söylemek mümkündür. İmanın sevgiyi getirdiği durumlar olduğu gibi sevginin de imanı getirdiği durumlar mevcuttur.³⁵⁷

³⁵³ Tevbe, 9/24.

³⁵⁴ Zuhayli, *Et- Tefsirü'l Münir*, 5:351.

³⁵⁵ Kuşeyri, *Letâifu'l İşârât*, 2: 353;

³⁵⁶ Muhammed Abduh, Reşid Rıza, *Menâr Tefsiri*, 10: 223-225; Kasapoğlu, *Kur'an'da Dini Tecrübe Çeşitleri*, 167.

³⁵⁷ Abdurrahman Kasapoğlu, *Kur'an'da Dini Tecrübe Çeşitleri*, 145.

Dünya hayatı renkli, ışıklı ve gösterişli yapısıyla her an insanı kendine çekmektedir. Dünyanın kısa ve geçici olduğunu bildiği halde insan, onun süsüne ve heyecanına kapılmaktan kendini alamamıştır. Nitekim pek çok âyette de bu konu fazlasıyla işlenmiştir.³⁵⁸ Bazı kimseler dünyanın süsü ve gösterişiyle oyalanırken Allah bazılarının kalbinin kendisinin sevgisiyle dolu olduğunu, doğru yolda olanların da onlar olduğunu ifade etmiştir. *“Ey Müslümanlar! Bilin ki, aramızda Allah'ın elçisi vardır. Şayet o, birçok işte size uysaydı, sıkıntıya düşerdiniz. Fakat Allah, size imanı sevdirdi ve onu gönüllerinize sindirdi. (Bununla kalmayarak) küfrü, fıskı ve isyanı size çirkin kıldı (Allah sizi bunlardan nefret ettirdi). İşte doğru yolda olanlar böyle iman edenlerdir. Bu, size Allah'ın bir lütfu ve nimetidir.”*³⁵⁹ Bu âyetlerde Allah, insana bahşedilen en büyük nimetin iman nimeti olduğunu ifade etmiştir. Allah yeryüzünde yarattığı tüm güzellikleri kullarının sevgisini kazanmak için vesile kılmıştır. İmanın sevdirilip küfrün kötü gösterilmesi Allah'ın kullarına bahşettiği büyük bir lütuftur.³⁶⁰ İmanın tadına varmış ve doğru yolda yürümeyi hak etmiş kişiler ise kalplerini imanın sevgisiyle harekete geçirirler. Allah'ın kullarına bahşettiği hiçbir nimet kendisinin sevgisiyle dolu bir kalpten daha değerli olamaz. Hayatın bizzat kendisi dahi, severek iman eden bir kalp kadar değerli değildir.³⁶¹

Evrendeki her şey sevginin konusudur. Fakat şahıs olarak en çok sevlilmeye layık olan Allah resulü Hz. Muhammet'tir. *“ De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah'ta sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah bağışlayan esirgeyendir.”*³⁶² Bu âyet kimin gerçekten Allah'ı sevdiği kimin de seviyormuş iddiasında bulunduğu hakkında net bir sınır çizer. Allah'ı sevdiğini iddia eden insan onun resulünü sevmek durumundadır. Onun emir ve yasaklarını insanlara duyuran, tebliğ uğruna her türlü eza ve cefaya katlanan bir peygamberi sevmeden kişinin Allah'ı sevdiğini iddia etmesi boş lakırdıdan başka bir şey değildir. Kısaca Allah, peygamber, Kur'an ayrılmaz bir üçlüdür ve sevgi konusunda üçüne de hak ettiği değeri vermek gerekmektedir. Allah'ı ve resulünü sevmek ise onlara itaat edip, emirlerini yerine getirmekle mümkündür. Allah kullarına

³⁵⁸ Bk. Kehf, 18/7; Muhammed, 47/36; Kıyamet, 75/20-21; Nahl, 16/107.

³⁵⁹ Hucûrat, 49/7-8.

³⁶⁰ Mevdudî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 5:439.

³⁶¹ Kutub, *Fi Zilali'l Kur'ân*, 6:3338; Özek, “Kur'ân'da Sevgi”, 17-34.

³⁶² Âl-i İmrân, 3/31.

amellerinin karşılığı olarak sevgi ve şefkatinden vereceğini müjdelemiştir. Allah'ın kullarına olan sevgisi onların amellerini değerli bulması ve karşılığını dünya ve ahirette vermesidir.³⁶³

Yeryüzünden milyarca insan Allah'a iman ettiğini söylerken çok az kişi Rabbini gerçekten sevdiğini iddia eder. İnsanın hiç görmediği, sesinin duymadığı, varlığını sadece hissettiği birini yürekten sevmesi de son derece zor bir iştir. Allah bu konuya dikkat çekmek için *"İnsanlardan bazıları Allah'tan başka ortaklar edindiler de bu edindikleri ortakları Allah'ı sever gibi severler. İman edenler ise en fazla Allah 'ı sever."*³⁶⁴ buyurmuştur. Âyette Allah, kullarına bahşettiği sevme duygusunu yanlış yerde kullananlara değinmiştir.³⁶⁵ İnsan fitratı gereği kendisinden daha kuvvetli gördüğü bir şeye sığınmak, onun gücünden destek almak ister. Bu sebeple eşi ve benzeri olmayan, ortağı olmayan, bir ve tek Allah'a sığınmak insanın asıl gayesi olmalıdır. Çünkü mutlak egemenlik sahibi olan Allah'tır ve insanın sığındığında kendisini en çok güvende hissedeceği yer Rabbinin yanıdır. Kendini güvende hisseden insan mutlu olur. Mutlu olan insan da mutlu olduğu yeri ve kendisini mutlu eden her şeyi sever. Dolayısıyla insanın fitratında olan sevme duygusunu Allah için kullanması ona mutluluk getirir.³⁶⁶

Allah'ı gerçekten seven kişi her daim onun huzurunda olmak ister. Fakat kalbi ve aklı dünyevi şeylerle dolu olan kimsenin kendini tamamen yaratıcısına yönlendirmesi zordur. Kişinin geçici ve faydasız şeylerden sıyrılıp tam anlamıyla Rabbinde kaybolduğu merteye, ulaşabileceği en yüksek mertebedir. Bu mertebeye ulaşan kişi Allah'tan başkasıyla ilgilenmemekte, Rabbini gerçekten sevmenin ne demek olduğunu idrak etmektedir.

Yüce Allah kendisini seven ve bu sevginin gereğini yerine getiren kişilere en güzel şekilde mükâfatlandıracağını ifade etmiştir.³⁶⁷ Bununla birlikte kimlerin de Allah sevgisinden mahrum olacağı âyetlerde ifade edilmiştir. *"Kötülüğün cezası yine onun gibi bir kötülüktür. Kim affeder barırsa onun ödülü Allah'a aittir. Doğrusu O, zalimleri*

³⁶³ Zemahşerî, *el- Keşşaf*, 1:546-647; "Zuhayli, *et- Tefsirü'l Münir*, 2:190.

³⁶⁴ Bakara, 2/ 165.

³⁶⁵ Mehmet Ünal, "Kur'an'da Sevgi Yakın Anlamlıları ve Aralarındaki Farklar", *EKEV Akademi Dergisi*, 12/34, (2008): 99- 111.

³⁶⁶ Zuhayli, *Et Tefsirü'l Münir*, 1:356.

³⁶⁷ Â-i İmran, 3/76,134; Mâide, 5/13; Saff, 61/4...

sevmez.”³⁶⁸ Ayetiyle Allah zulüm ve haksızlık karşısında tepkisiz kalmayacağını ve bunu yapan kişiyi katında değersizleştireceğini ifade etmiştir. “Allah inananları savunur. Hiçbir hain nankörü sevmez.”³⁶⁹ âyetinde Allah, verdiği nimete şükürsüzlük eden kişileri de sevgisinden mahrum bırakacağını belirtmiştir.³⁷⁰

Yüce Allah âyetlerde hesap ve ceza gününe inanmayanlar, vahşice ve bozgunculuk yapanların, günah işlemekten çekinmeyenlerin ahiretteki durumunun hüsrana olduğunu ifade eder. Sonrasında ise “... Hayır onların yaptıkları şeyler kalplerinin üzerine pas olmuştur.”³⁷¹ Buyurmuştur. Kalp hissedebilen, yakınlık kurabilen tek organdır. Kişinin işlediği günahlardan etkilenir, leke tutar, katılaştır. Bu durum kalbin hastalığıdır. Kişi günahlarından tövbe etmedikçe, hatalarını telafi etmeye çalışmadıkça hastalık durumu devam eder. Bu hal onun Rabbiyle arasında büyük bir engel oluşturur.³⁷²

Ahiret hayatı, Allah’ın huzuruna varmak, O’nunla sonsuz birlikteliğe sahip olmaktır. Ahirette en yüksek dereceyi kazanan kişiler şüphesiz ki Allah’ı en çok sevenler olacaktır. Bu duyguyu kişi çocukluk çağından itibaren edinmesi gerekir. O dönemde kişinin kalbine yerleşen yaratıcı sevgisi gün geçtikçe artar ve kul Rabbiyle sağlam bir bağ kurar. Dünyaya olan ilgisini azaltan, enerjisinin, gücünün ve sevgisinin büyük çoğunluğunu Allah’a sunan kişi en yüksek makamlara layıktır. Bu kişiler aynı zamanda Allah’ın sevgisini kazanma onuruna da erişirler.³⁷³

Kur’ân’da Allah sevgisinden bahseden âyetlerin geneline bakıldığında Allah’ı sevebilmenin ön şartının koşulsuz itaat, amellerde hassasiyet olduğu gözlenir. Salih amel kişiyi Allah’ı sevmeye götürürken Allah’ı sevmek amellerin süsünü daha da arttırır. Dolayısıyla tüm bu sayılanların iç içe olduğunu, biri olmadan bir diğerinin anlam ifade etmeyeceği söylenebilir. Bununla birlikte Allah’ a olan sevgi dünyevi tüm sevgilerden arındığında anlam kazanmaktadır.

³⁶⁸ Şûra, 42/40.

³⁶⁹ Hac, 22/38.

³⁷⁰ Selçuk, *Kur’ân’da Sevgi Kavramı*, 117. Allah’ın sevmeyeceği diğer gruplar için bk. Bakara, 2/99, Mâide, 5/87, Araf, 7/31, Enfâl, 8/58, Neml, 27/40...

³⁷¹ Mutaffifin, 83/14.

³⁷² Selçuk, *Kur’ân’da Sevgi Kavramı*, 131.

³⁷³ Mehmed Ali Ayni, *İslam Düşüncesinin Zirvesi Gazâli*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2011), 215-217.

2.8. Kur'ân' da İhlâs

2.8.1. Kur'ân'da İhlâs Kavramı

İhlâs kelimesi **خلص** kökünden türemiş olup arınmak, ayrışmak, kurtulmak anlamlarına gelir. Herhangi bir şeye özünde olmayan bir takım maddeler karışıktan sonra o karışan maddelerden kurtulup arınma, ihlâs kavramıyla ifade edilir.³⁷⁴ Yabancı unsurlardan arınan madde saf, duru haline döner. Bu sebeple **خلص** kökü **من** edatıyla kullanıldığında kurtulmak ayrılmak manasına gelirken **الى** edatıyla kullanıldığında ulaşmak, varmak anlamına gelir. Öze, saf haline dönme anlamından hareketle ihlâs kavramı tevhid inancını ifade eder.³⁷⁵ Yahudilerin teşbih, Hristiyanların teslis inancından uzak yalın bir rab inancıdır.³⁷⁶

Bir şeyi yabancı unsurlardan arınması özüne ulaşması anlamına gelmektedir. Aynı şekilde insanın şirkten ayrılması, fitratın gerektirdiği şekilde yaşaması da ihlâsla ifade edilir.³⁷⁷ Kurtubî'ye göre ihlâs ibadetleri riyadan arındırmaktır.³⁷⁸ Kişinin ibadet ve davranışlarında Allah'ın emri dışındaki her şeye kendini kapatması, yaptığı her şeyi sadece Allah'ın koyduğu kurallara uygun yapması, tüm bunları yaparken herhangi bir zorlanma ve hoşnutsuzluk hissetmemesidir. Ayrıca yapılan her şeyin saf ve halis niyetle, başkalarının övgü ve beğenisini düşünmeden, gösterişten uzak olması ihlâsla ifade edilir.³⁷⁹

İhlâs kavramının kökü ve türevleri Kur'ân'da 30 yerde geçmektedir. Bir âyette geçen **خلص** kavramı insanlardan ayrılmak, bir kenara çekilip yalnız kalmak anlamındadır. *“Ondan (Bünyamin'den) ümitlerini kesince (Yusuf' un kardeşleri, meseleyi) gizli görüşmek üzere insanlardan ayrılıp bir kenara çekildiler, baş başa kalıp*

³⁷⁴ Firûzâbâdî, "h-l-s", 2:230; İbn Manzur, "h-l-s" 1: 1142.

³⁷⁵ Zebîdî, "h-l-s", 9:272.

³⁷⁶ İsfahânî, "h-l-s",292.

³⁷⁷ Yunus Ekin, "İhlas Kavramının Semantik Analizi", *Tasavvuf İlmî Akademik Araştırma Dergisi*, 9/3(2002), 147-163.

³⁷⁸ Kurtubî, *Cami'li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 10:39.

³⁷⁹ Ali Ünal, *Kur'ân'da Temel Kavramlar*, (İstanbul: Nil Yayınları, 2003),464.

aralarına kimseyi almadılar.³⁸⁰ Bir başka âyette geçen استخلص kelimesi bir insanın bir başkasını kendisine sağ kol edinmek istemesidir.³⁸¹

İki âyette geçen اخلص kelimesi iki ayrı anlama gelmektedir. İlk olarak seçmek, ihlâsa erdirmek anlamına gelen bu kavram “Biz onları özellikle ahiret yurdunu düşünen kimseler olarak seçip ihlâsa erdirdik.”³⁸² Şeklinde kullanılmıştır. Ahlasa kelimesinin bir diğer anlamı ise imân, ibadet, taat ve her türlü konuda ameli Allah’a özgü kılmak şüphe, şirk ve riyayı terk etmek anlamındadır.³⁸³

Yedi âyette geçen خالص kelimesi ise bir şeyin sadece bir kimseye veya bir şeye özgü olması anlamındadır. Konuyla alakalı olarak yüce Allah “Dikkat edin halis din yalnız Allah’ındır buyurmuştur.”³⁸⁴

Kısaca ihlâs kavramı, yaratıcıya gönülden bağlanmak, kul açısından yüksek bir mertebeye ulaşmak anlamındadır. Her bakımdan aciz ve güçsüz olan insanın maddi ve manevi huzura kavuşması ihlasla mümkündür.³⁸⁵

2.8.2. Dini Tecrübe Bağlamında İhlâs Olgusu

Yüce Allah tüm insanları kendisine kulluk etmesi için yaratmıştır. Bunun bilincinde olan bireyler ise kulluk görevini layıkıyla yerine getirmede gayretli olurlar. Bu kişiler sorumluluk bilinci taşımaları ve Allah’ın isteklerini yerine getirmeleri sebebiyle iyi bir Müslüman olarak nitelendirilirler. Fakat öyle kimseler vardır ki sorumluluk bilinçlerine, emek ve gayretlerinin yanına aşk da katarlar. Rabbine olan gönülden bağlılıkları sebebiyle bu kişiler her zaman en yüksek mertebededirler.

İnsanın herhangi bir durumda kuvvetli duygular hissetmesi zihin dünyasını harekete geçirir. O konunun zihninde kalıcı olmasını sağlar. İnsanın önem verdiği

³⁸⁰ Bk. Yusuf, 12/80.

³⁸¹ Bk. Yusuf, 12 /54.

³⁸² Sad, 38/46.

³⁸³ Bk. Nisa, 4/146.

³⁸⁴ Zümer, 39/3.

³⁸⁵ Ahmet Özdemir, “Kur’ân’da İhlas”, *Gazi Osman Paşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3/2, (2015): 153-168.

olayların hafızasından silinmemesi bununla ilgilidir. Hissedilen önemli duygular da kişinin hayatında derin izler bırakır. Bu sebeple samimiyet, insanın evrenle kurduğu ilişkide vazgeçilmez bir parça haline gelir. Samimiyet duygusunun güçlü olması insanın düşüncelerine de aynı şekilde yön verir. Böylelikle kişinin başkalarını etkileme ve ikna etme kabiliyeti artar.³⁸⁶

Geleneksek İslâm düşüncesine ve çağdaş İslam düşüncesine bakıldığında akıl ve vahyin birbirini tamamlayan unsurlar olduğu görülür. Vahiyle gelen emirlerden sorumlu olmanın şartı akıl sahibi olmaktır. Bahsedilen aklı doğru şekilde kullanmak ise vahyi gerektiği gibi anlamak ve hayata geçirmekle ilişkilidir. Evreni iyi anlamak, dini hükümlerle ve yaratıcıyla iyi ilişkiler kurmak insanın başta gelen kulluk görevlerindedir.

387

İnsanın kendisinden ve çevresinde olup bitenlerden haberdar olması, bunlar arasında bağlantı kurabilmesi şuur kavramıyla tarif edilir. Kişi sahip olduğu bilinçle sahip olduklarının farkında olduğundan da haberdar olur. Kur'ân'ın en önemli görevlerinden biri de insanda bilinç oluşturmaktır. Çünkü insan iradesiyle zekâ ve bilinciyle doğru yolu bulmayı başarır.³⁸⁸

Bilinç ve akıl kavramlarına değinilmesinin sebebi kul Allah ilişkisinde bu kavramların önemli olmasıyla ilgilidir. Kişi Rabbine neden yaklaşması gerektiğini bilmesi için bilince sahip olmak zorundadır. Bu yakınlığı nasıl sağlayacağına da sahip olduğu bilinçle ulaşır.

Kulu Rabbine yaklaştıran her söz ve davranış değerlidir. Fakat insan Rabbine yaklaşmaya çalışırken niyetinin halis olup olmadığını sorgulamak durumundadır. İnsan fitraten iyilik ve kötülüğe meyilli yaratılmıştır. Dolayısıyla insanın davranışlarının ne olduğundan ziyade onu, o davranışa sürükleyen sebebe odaklanmak ve kişinin gerçek niyetini çözmeye çalışmak daha akıllıca olacaktır. İnsanı hareket geçiren güç niyetidir. Niyetin vücut bulmuş hali ise ameldir. Sünnete uygun bir hayat sürmek ve rabbinin

³⁸⁶ Nevzat Tarhan, *İnanç Psikolojisi –Ruh Beyin ve Akıl Üçgeninde İnsanoğlu-*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2009), 229.

³⁸⁷ Mehmet Yolcu, *Kur'ân'ın Zihniyet Değiştirilmesi*, (İstanbul: Denge Yayınları, 2005), 201.

³⁸⁸ Yolcu, *Kur'ân'ın Zihniyet Değiştirilmesi*, 201.

hoşnutluğunu kazanmak için üstün çaba gösteren kişi Allah'a duyduğu sevginin samimiyetini ortaya koymuş olmaktadır.³⁸⁹

Koşulsuz itaat ve ibadetleri sırf Allah'ı hoşnut etmek için yapmak ihlâsın göstergesidir.³⁹⁰ Amaç Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak olduğu için ihlâs kavramı son derece önemlidir. Kulluk görevini yerine getirmek insanın en büyük sorumluluğudur. Fakat kişi Allah'a karşı sorumluluklarını yerine getirirken içtenlik ve sevecenliğini de eklediğinde durum bambaşka bir hale bürünecektir. Gönüllü yapılan her işin getirisi fazladır. Çünkü kişi hem kulluk görevini yerine getirmenin verdiği hafifliği tadacak hem de yaptığı işten keyif alacaktır.

İhlâs kavramı tevhit ve teslimiyet kavramıyla da ilişkilidir. Allah kullarından koşulsuzca kendisine teslim olmasını ister. İhlâs ise nefsin Allah dışındaki her şeyden uzak olması, tüm benliğiyle Allah'a teslim olmasını ifade eder. İnancını, amellerini kısaca her türlü davranışını Allah'a halis kılarak yapan kişi rabbine gerektiği gibi teslim olmuş demektir. *"Onlar dini ancak ve ancak Allah'a halis kılarak ibadet etmekten başka bir şeyle emrolunmadılar."*³⁹¹ İhlâs bir işi tek bir amaç için yapmaktır. Âyet ihlâsın temelini tevhit inancı olduğunu vurgulamaktadır. İbadetlerde, ahlaki davranışlarında kişi şan, şöhret, mevki hatta cenneti isteme amacı bile taşımamalıdır. Kul için ilk önemli şey Allah'ın sevgisini ve rızasını kazanmaya çalışmaktır. Kulun tüm bu çabaları Rabbine koşulsuz teslimiyetinin göstergesidir.³⁹²

Yüce Allah Kur'ân-ı Kerîm'de sıklıkla Peygamberi hitap alarak müminlere uyarılarda bulunmuştur. *"Ey Peygamber: De ki Ben dini Allah 'a halis kılarak Allah'a ibadet etmekle emrolundum."*³⁹³ Âyette, Mü'minlere gerçek dindarların kimler olduğu hatırlatılmıştır. Gerçek dindarlığın temelinde Allahtan başka hiçbir varlığa ibadet edilmeyeceği yer alır. Fakat Allah'a gerçek anlamda iman etmekte ancak samimiyetle mümkündür. Bu içtenliği taşımayan kişiler, Allah'a karşı görevlerini yerine getirmiş

³⁸⁹ İsmail Karagöz, "Kur'ân'da İhlas Kavramı ve Muhlis İnsanın Vasıfları", *Diyanet İlmî Dergi*, 33/4, (1997): 68-85.

³⁹⁰ Abdülkerim Kuşeyri, *Kuşeyri Risalesi*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1978), 353.

³⁹¹ Beyyine, 98/5.

³⁹² Zuhayli, *et- Tefsir'ül Münir*, 15:586-587; Ekin, "İhlas Kavramının Semantik Analizi", 152; Faruk Karaca, "Dilimizde Dini İnanç İfade Eden Bazı Kavramlar", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14(1999), 227-245.1

³⁹³ Zümer, 39/11.

olsalar dahi onun sevgisini ve korumasını hak etmezler. Bu âyetle Allah insanları boşa kürek çekmemeleri konusunda uyarmıştır.³⁹⁴

Samimiyet olgusuna her insan günlük hayatında çokça yer verir. Yapılan davranışın ne olduğundan ziyade hangi niyetle yapıldığı önem taşır. Aynı şekilde insanlar arasında aranan samimiyet ve içtenlik Allah kul ilişkisinde de aranmaktadır. İnsanın imanında, amellerinde, söz ve davranışlarında ihlâslı olması kendi yararınadır. İmanda ihlâsın önemine vurgu yapmak amacıyla Yüce Allah: “ *Şüphesiz münafıklar cehennemden en aşağı tabakasındadırlar. Onlar için kesinlikle bir yardımcı bulamazsın. Ancak tevbe eden, hallerini ıslah eden, Allah’a sınıksız sarılan ve dinlerinde Allah için halis olanlar müstesna. İşte ancak onlar mü’minlerle beraberdirler ve Allah müminlere büyük bir mükâfat verecektir.*”³⁹⁵ buyurmuştur. Allah kişinin mü’minlerle birlikte ele alınmasını bazı şartlara bağlamıştır. Öncelikle kötü olan şeyler bırakmaları ve güzel olan şeylere yönelmeleri istenmiştir. Sonrasında bu davranışlarının perde arkasında Allah’ın rızasını kazanmanın olması gerektiği vurgulanmıştır. Bu şartlar yerine getirildikten sonra kulun Rabbiyle kurduğu ilişkinin sağlam olması için samimiyetin olması gerektiği vurgulanmıştır. Kul Rabbiyle kurduğu duygusal bağı kuvvetlendirmek istiyorsa bu isteğinde samimi olmak, rabbiyle arasına başka dünyevi gayeler karıştırmamak durumundadır. Niyet, tutum ve davranışlar, samimiyet bir bütündür. Kişinin Allah’a yakın olması tüm bunların aynı anda var olmasıyla mümkündür. Allah bu şartları sağlayan kişilerin münafik olmayacağını tam aksine mü’minlerle birlikte olacağını ifade etmiştir.³⁹⁶

Yüce Allah mü’minlerin amellerinin niceliğinden çok niteliğine değer vermektedir. Kur’ân, çokça salih amel işlediği halde ahiret günü kâfirlerle aynı statüde olan kişilerden söz etmektedir. “*De ki: Size (yaptıkları) işler bakımından en çok ziyana uğrayacak olanları bildireyim mi? Onlar, dünya hayatında bütün çalışmalarını boşa gitmiş olan ve kendileri de iyi iş yaptıklarını sana kimselerdir. İşte onlar, Rablerinin ayetlerini ve O’na kavuşmayı inkâr eden, bu yüzden amelleri boşa çıkan kimselerdir...*”³⁹⁷ Âyette anlatılan kişiler amellerinin çokluğuna güvenerek Allah katındaki değerlerinin yüksek olduğuna

³⁹⁴ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur’ân Tefsiri*, 10:5221;

³⁹⁵ Nisa, 4/145-146.

³⁹⁶ Râzi, *Mefâtihu’l- Gayb*, c.11-12. s.70; Bursevi, *Rûhu’l Beyan Tefsiri*, 2:334.

³⁹⁷ Kehf, 18/ 103- 105.

inanmaktadırlar. Ancak onların amellerinin işe yaramama sebebi âyetleri ve ahiret hayatını inkâr etmeleridir. Bu kişiler amel bakımından en büyük zarara uğramış kişilerdir.³⁹⁸ Âyette ifade edildiği gibi iman ve amellerinin boşa gitmesini istemeyen insan Allah'a, O'nun âyetlerine ve O'nunla bulaşacakları güne inanmak durumundadır. Ancak bu inancın samimiliği son derece önemlidir. İnancın saf ve Allah'ın sevgisini kazanmak dışındaki her türlü gayeden uzak olması gerekir. Amelin halis olması yapılan şeyin Allah'ın rızasını kazanmaktan başka hiçbir amaç gütmemesiyle ilgilidir.³⁹⁹ Samimiyetle yapılan her şey insana huzur ve mutluluk verir. İnsanın ibadetlerinden, imanından kısaca her davranışından lezzet almasını sağlar. Ahiret hayatından da aynı mutluluk ve huzuru hissetmesine yardımcı olur. Bunun yanında ihlâslı kimseler dünyada da her türlü sıkıntı ve huzursuzluktan uzak tutulurlar. “ Gerçek şu ki kadın ona yönelip karar vermişti, Rabbinin burhanını görmese idi Yusuf da ona istek duyacaktı. İşte biz ondan fenalığı ve fuhuşu gidermek için böyle yaparız. Çünkü o bizim ihlaslı kullarımızdandır.”⁴⁰⁰ Yusuf kıssasından alınan bu âyette Yusuf'un (as) günah işlemekten kurtarılmasına değinilmiştir. Kadının duygularının önüne geçecek herhangi bir güç yoktu. Fakat Yusuf (as) Rabbine samimiyetle yönelen bir kul olduğu için Allah tarafından korunmuştu. Onun duyarlı davranması Allah tarafından ihlâsa ermiş kul şeklinde nitelendirilmesini sağlamıştır.⁴⁰¹ Hz. Yusuf'un Allah'ın seçkin saydığı, samimiyetinde sabit kalan bir kul olduğu ifade edilmiştir. Âyet, ihlasın güven ve huzur kaynağı olduğuna işaret etmektedir.⁴⁰²

Şirk, riya ve küfür tıpkı ihlas gibi kalbe yerleşen ancak yerleştiği andan itibaren kişinin her türlü davranışını ele geçiren duygulardır. Dolayısıyla bir insanın ihlâslı olabilmesi için kalbini tüm kötü hasletlerden temizlemesi gerekmektedir. Çünkü küfrün, inkârın, gösterişin olduğu yerde ihlâstan bahsetmek mümkün değildir. Hz. Peygamber “*Dikkat edin cesette bir parça vardır. O salaha ererse (iyi niyet taşır, şirk ve riyadan*

³⁹⁸ Zuhayli, *Et- Tefsirü'l Münir*, 8:285-287

³⁹⁹ Karagöz, “Kur'ân'da İhlas Kavramı ve Muhlis İnsanın Vasıfları”, 68-85.

⁴⁰⁰ Yusuf, 10/24.

⁴⁰¹ Mehmet Okuyan, *Kur'ân'da Hz. Yusuf Kıssası*, (İstanbul: Üniversite Yayınevi, 2018), 88.

⁴⁰² Zemahşeri, *el Keşşaf*, 3:268-270. ; Zuhayli, *et- Tefsirü'l Münir*, 6:139-140.

uzak olursa) cesedin hepsi salaha erer. Eğer o bozulursa, cesedin hepsi bozulur. Dikkat edin o kalptir”⁴⁰³ buyurmuştur.

İhlâsın yerleştiği kalpten sökülüp atılması oldukça zordur. Rabbine samimiyetle teslim olan kişiler, dünyanın süs ve gösterişine veya başkalarının süslü ve çeldirici sözlerine aldanmazlar. Şeytan dahi ihlâslı kimseleri kandırmaya gücünün yetmeyeceğini ifade etmiştir. “İblis: Rabbim! Benim sapmama imkân verdiğin için yemin olsun ki ben de yeryüzünde onlara günahları şirin göstereceğim ve aralarında senin samimi kulların hariç onların tamamını kesinlikle yoldan çıkaracağım.”⁴⁰⁴ Şeytan cazipliğin, insanı mutlu eden tüm şeylerin dünyada olduğuna insanları inandırmak için çalışmaktadır. O dünyadaki güzelliklerin kalıcı ve gerçek olduğunu insanlara fısıldayarak onları ahiret hayatından uzak tutmayı hedeflemektedir. Şeytanın elindeki tek koz dünyadır. Somut bir biçimde tüm ışıltısı ve cazibesıyla var olduğu için ahiret hayatından daha çok insanların ilgisini çekmektedir. Rabbiyle karşılıklı iyi ilişki kurmak isteyen, kendisini Rabbine adayan, manevi kirlerden uzak durmaya çalışan kişiler ise Allah’ın seçkin diye adlandırdığı kişilerdir. Onlar riyadan uzak durarak ibadet ederler. Tuzaklarıyla insanoğlunu rahat bırakmayan şeytan dahi bu kişileri tanır. Tuzaklarının onlar üzerinde etkisi olmayacağını farkındadır. Allah da o kişilerin samimiyetini görmüş ve bunun karşılığında onları koruma altına almıştır. Samimiyetle Rabbine yönelen kişi, nefis gibi güçlü bir çeldirici karşısında bile ezilmez onun isteklerine boyun eğmez.⁴⁰⁵

Kehf Sûresinde Hz. Musa ve Hızır’ın (as) birlikte geçirdikleri bir güne yer verilir. Yolculuklarının sonuna doğru bir köye varan Hz. Musa ve Hızır (as) köy halkı tarafından iyi karşılanmaz. Derken yıkılmak üzere olan bir duvar bulurlar ve Hızır (as) o duvarı tamir eder.⁴⁰⁶ Hz. Musa ona bu davranışının sebebini sorduğunda ise “Duvara gelince bu duvar şehirde iki yetim oğlanındı, duvarın altında bu oğlanlar için saklı bir define vardı, babaları da salih bir kimse idi. Onun için Rabbin diledi. İkisi de rüştlerine ersinler ve definelerini çıkarırlar...”⁴⁰⁷ cevabını alır. Kalbi içtenlik ve samimiyetle dolu olan kimselerin faydası yalnızca kendilerine değildir. Onlardaki ihlâs, etrafındaki insanları da

⁴⁰³ Buhari, İman, 39.

⁴⁰⁴ Hicr, 15/ 39-40.

⁴⁰⁵ Zemahşeri, *el Keşşaf*, 3:406; Zuhayli, *et Tefsirü'l Münir*, 7:260-261.

⁴⁰⁶ Bk. Kehf, 18/ 65-82.

⁴⁰⁷ Kehf, 18/ 82.

sıkıntılardan uzak tutmaya yetmektedir. İhlâs öyle güçlüdür ki mıknaṭıs gibi iyi ve güzel olan ne varsa kendisine çeker. Bu çekim gücünden pek çok kişi faydalanma imkânı bulur. Allah kendisiyle samimiyetle ilişki kuran kişileri koruma altına aldığı gibi onların sevdiği kişileri de koruma altına almıştır.⁴⁰⁸ Kıssa da bahsedilen iki çocuk da babaları salih bir kişi olduğu için Allah tarafından korunmuşlardır.⁴⁰⁹

Yüce Allah kullarından kendisine iman etmelerini ve bunun neticesinde kulluk görevlerini yerine getirmelerini talep eder. Ancak inancın, ibadetlerin tam ve doğru anlaşılması öncelikle bilinç gerektirir. Kişi sahip olduğu akli melekelerle kendine iman ve ibadetler noktasında bir harita çizer. Bilinçle yapılan davranışlar da kişiyi genellikle doğru bir sonuca ulaştırır. Ancak inancına samimi duygularını ekleyen kişilerin ibadetlerinden aldığı lezzet çok daha başkadır. Aklın yol göstermediği, bilginin yetersiz kaldığı durumlarda kişi doğruyu kalbiyle bulur. Kalbe yön veren ve kişiyi doğrudan Rabbine yönelten bu duygu ise ihlastır.

2.9. Kur'ân'da Şükür

2.9.1. Şükür Kavramı

Şükür kavramı Arapça شكر kökünden gelir. İyiliği bilip yaymak⁴¹⁰, nimeti tasavvur etmek ve onu açığa vurmak anlamındadır. Bir diğer görüşe göre şükür kelimesi dolu göz ifadesinden gelmektedir. Kişinin Allah tarafından kendisine verilen nimetlerin zikriyle dolup taşması⁴¹¹, iyilik edenin ve nimet verenin kadrini, kıymetini bilme⁴¹² anlamını taşır.

Türkçe'de iyiliğin kıymetini bilme ve bu memnuniyeti iyiliği yapana gösterme⁴¹³ gibi anlamlara gelir. Nankörlüğün zıddıdır.⁴¹⁴

Şükür insanın sahip olduğu güzelliklerin farkında olması durumudur. Bu sebeple şükür düşünme eyleminden sonra gelir. Yalnızca dille ifade edilen bir teşekkürün ifadesi

⁴⁰⁸ Bursevi, *Rûhu'l Beyân Tefsiri*, 5:144; Abdulkadir Uçkaç, "İhlas'ın Neticesi", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, 3/2(1971), 126-127.

⁴⁰⁹ Zemahşeri, *Keşşaf Tefsiri*, 3:609;

⁴¹⁰ İbn Manzur, "ş-k-r", 2: 2070.

⁴¹¹ İsfahâni, "ş-k-r", 461.

⁴¹² Zebîdî, "ş-k-r", 3: 312.

⁴¹³ Ferit, Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara 1986, 1202

⁴¹⁴ Asım Efendi, *Kamus Tercümesi*, (İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013), 2:2071.

ya da kalpte hissedilen bir memnuniyet duygusu değil bilinçli bir farkındalığın sonucudur. Büyük bir ahlâki erdemdir ve bir kişilik eğilimidir.⁴¹⁵ Kişinin kendisine nimet veren Rabbine karşı bedenen ve ruhen gerekli sorumlulukları yerine getirmesidir. Kalben hürmet duyduğu Rabbine tavırlarıyla da bunu ifade etmesidir. Şımarıklıktan uzak itaatkâr bir tavır sergilemesidir. Kişinin fitratında olan acizliğin kalbine sirayet etmesi, tüm davranışlarını buna uygun şekilde düzenlemesidir.⁴¹⁶

Şükür kavramının netlik kazanması küfür kavramıyla yakından ilgilidir. Bu ilginin sebebi Dehr sûresinin 3. âyetinde her iki kavramın birlikte ele alınmasıdır. Bu sebeple küfür kavramının incelenmesi ve sözü edilen âyete değinilmesi yerinde olacaktır.

كفر bir şeyi örtme anlamına gelir. Gecenin كافر şeklinde nitelendirilmesinin sebebi her şeyi örtme gizleme özelliği sebebiyledir. Küfür aynı zamanda imanın zıddıdır.⁴¹⁷ Dinî terim olarak ise kısaca hakiki imanın gizlenmesi,⁴¹⁸ kalbin Allah'ın varlığını kabul etmemesi, ahirete ve peygamberlere inanmamayı ifade eder. Kısaca Allah'ı O'nun kendisini tanıttığından tamamen farklı bir şekilde kabul etmektir.⁴¹⁹

“ Gerçekten biz O'na doğru yolu gösterdik ister şükredici olsun ister küfreden olsun.”⁴²⁰ İnsana hidayetini, hayrın ve şerrin yolları gösterilmiş, ancak bu ikisi arasında yapılacak seçim kişiye bırakılmıştır. Bu seçimiyle kişi sonsuz mutluluğa erişebilirken hüsrana uğrayanlardan da olabilmektedir.⁴²¹

Şükür kavramı Kur'ân'da türevleriyle birlikte 70'ten fazla yerde geçmektedir. Bu kullanımlara bakıldığında şükürün birkaç çeşidinin olduğu görülür:⁴²²

- 1- Dil ile yapılan şükür: Nimetleri veren Yüce Allah'ı dille anmaktır. “*Rabbinin nimetini elinden geldiğince an!*”⁴²³

⁴¹⁵ Gülüşan Göcen, “Bir Değer Eğitimi Örneği Olarak Şükür Günlükleri”, Değerler ve Eğitimi – 2, İstanbul, (2012)235-260.

⁴¹⁶ Bilal Gündüz, “ Kur'ân'da Küfrün Karşıtı Olarak Şükür”, (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2011), 6; Osman Oral, “Mâtürîdî de Sabır Şükür ve Nimet İlişkisi”, *Müfekkîr: Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Dergisi*, 2/4(2015), 343-362.

⁴¹⁷ Cevheri, “k-f-r”, 690; Firûzâbâdi, “k-f-r”, 4:64; Isfahâni, “k-f-r”, 433.

⁴¹⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 221.

⁴¹⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü't- Tevhîd*, nşr. Fethullah Huleyf, (Beyrut: 1970),374.

⁴²⁰ Dehr, 76/3.

⁴²¹ Zuhayli, *Tefsirü'l Münir*, 15:269.

⁴²² Durak Pusmaz, “Kur'ân'da Şükür Kavramı”, *Diyanet İlmî Dergi*, 35/3, (1999): 65-79.

⁴²³ Duha, 93/11.

- 2- Kalp ile yapılan şükür: Kişinin karşılaştığı her türlü güzelliği ve sahip olduğu tüm nimetleri Allah'tan bilmesi, tüm bunlardan sevinç ve mutluluk duymasındır. Allah'a bilinçli bir şekilde şükretmeyi anlatır. *“Görmüyor musun ki, size âyetlerinden (bazılarını) göstermesi için, gemiler Allah'ın nimetiyle denizde akıp gitmektedir! Hiç şüphesiz bunda, çok sabreden, çok şükreden için gerçekten âyetler vardır.”*⁴²⁴
- 3- Ameli şükür: kalp ve dilin dışında kalan organlarla olur. İnsanın sahip olduğu bedenini, tüm organların Allah tarafından kendisine bahşedildiğinin farkında olması ve şükretmek için vesile olarak görmesidir. Aynı zamanda kendisine verilen bedeni Allah'ın istediği şekilde kullanmasıdır. *“Ona dilediği şekilde kaleler, heykeller, havuz büyüklüğünde çanaklar ve yerinden sökülmeven kazanlar yaparlardı. Ey Davud ailesi, şükrederek çalışın. Kullarımdan şükredenler azdır.”*⁴²⁵

Şükürün her bir çeşidi birbirini tamamlar niteliktedir. Fakat Mâtürîdî kalp ile yapılan şükürün diğerlerinden daha değerli olduğunu ifade etmiştir. Ona göre şükürün değeri onun bilinçle yapılmasına bağlıdır.⁴²⁶

2.9.2 Dini Tecrübe Bağlamında Şükür Olgusu

İnsanoğlu dünyaya adımını attığında herkese ve her şeye karşı nötrdür. Zaman geçtikçe kendi doğrularını belirler ve o yönde ilerler. Önemli olan insanın bu seçimi doğru yapabilmesidir.⁴²⁷ Seçimlerinde Allah'ın rızasını gözeten, ahlâki değerlere önem veren insan, aldığı kararlardan büyük ölçüde memnuniyet duyar.

Allah'ın kullarına sunduğu sonsuz nimetlerin her biri kulun faydasına olacak şekilde titizlikle evrene yerleştirilmiştir. Tüm evren, insanın sınırsız kullanımına cömertçe sunulmuştur. Bu sebeple kişinin bütün minnet duygusu kendisini yaratan Rabbine karşı olmalıdır.⁴²⁸

⁴²⁴ Lokman, 31/31.

⁴²⁵ Sebe, 34/13.

⁴²⁶ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmud es-Semerkandî el-Hanefî el Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Ehli's-Sünnet*, thk. Fâtıma Yûsuf el-Hıyemî, (Beyrut: 2004), III:9, 146.

⁴²⁷ Hamza Aktaş, *Kur'ân'a Göre Nefis Eğitimi*, (İstanbul: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, 2013). 66.

⁴²⁸ Bk. Lokman, 31/20.

Davranışların içerisinde şükür büyük bir erdem olarak kabul edilir. Şükretme bilincini taşıyan insanlar mutluluk saçan davranışlarıyla örnek şahsiyet kabul edilirler. Onlar hayatın zorluklarıyla başa çıkabilmenin yolunu öğrenmiş, kendisine sunulan nimetlerin sadece Allah'ın dilemesiyle olduğunu kavramış kişilerdir. Şükür doğrudan kalple ilişkilidir, kuru bir minnet ifadesi ve teşekkürden ziyade bilinçle ilgilidir. Şükür bir alışkanlık ve hayatla başa çıkma yöntemidir.⁴²⁹

Şükretmenin insan davranışları ve tutumları üzerinde olumlu etkisi vardır. İnsanın geçmişteki kötü olaylar üzerinde gereğinden fazla durması, geleceğe odaklanmak yerine geçmişe takılı kalması sağlıklı bir ruh hali değildir. Bu hal insanın memnuniyet, huzur ve dinginliğini azaltır. İçinde bulunduğu andan haz duymadığı gibi geleceğe olan umut ve beklentileri de olumsuz etkilenir. Fakat geçmişine minnet duyan, yaşanan her şeyin bir sebebi olduğunu düşünen, her andan ders çıkarmayı bilen insan olumsuz ruh hallerinden uzaktır. İnsana iyimserliği, sevecenliği öğreten en iyi duygunun şükür olduğunu söylemek mümkündür.⁴³⁰

Yüce Allah her fırsatta kullarına sunduğu imkânları hatırlatmış onları şükür ve iyimserliğe davet etmiştir. *“Andolsun, Sebe (halkı)nın oturduğu yerlerde de bir âyet vardır. (Evleri) Sağdan ve soldan iki bahçeliydi. (Onlara demiştik ki:) Rabbinizin rızıkından yiyin ve O'na şükredin. Güzel bir şehir ve bağışlayan bir Rabb(iniz var).”*⁴³¹ Sahip oldukları zenginliği onlara veren Allah idi. Bu Sebe halkına tekrar hatırlatılmış ve rızıklarının, sahip oldukları her türlü ekonomik zenginliğin Allah tarafından kendilerine verildiği ifade edilmiştir. Yüce Allah bahsettiği nimetleri gündemde tutarak kullarına psikolojik baskı uygulamaya çalışmaz. Rızıkları, güzellikleri, kulları için düşündüğü incelikleri hatırlatır ve onlardan bunların farkında olmalarını bekler. Fakat nimetler karşısında şükürsüzlük edenlerin zamanla bu nimetlerden mahrum kalacağını da hatırlatır. Çünkü Allah şükreden ve etmeyen kuluna aynı muameleyi yapmaz. Bu hem O'nun adil olmasının bir gereğidir hem de kullarını eğitme yöntemlerinden biridir. Halinden memnun olan kişi daha iyi konumlara getirilirken nankörlük eden elindekileri

⁴²⁹ Göcen, “Bir Değer Eğitimi Örneği Olarak Şükür Günlükleri”, 235- 260.

⁴³⁰ Göcen, “Bir Değer Eğitimi Örneği Olarak Şükür Günlükleri”, 235- 260.

⁴³¹ Sebe, 34/15.

de kaybetmeye mahkûm edilir. Sahip olduklarının farkında olan insan mutluluğu yakalamayı başarır.⁴³²

Allah'ın kullarına sunduğu imkânlar ve onların faydasına olan her nimet şükür hak etmektedir. Kişinin Rabbine ve diğer varlıklara olan tavrı Allah'ın belirlediği şekilde olduğu sürece yaşamı değer kazanır. Minnet duygusu kişinin zarafetinin, saygısının ifadesidir. Bu duygu Allah'a karşı olduğunda çok daha kıymetlidir. Kişinin Rabbiyle olan ilişkisini sağlamlaştırmaktadır.⁴³³

Dünya, bitmez tükenmez nimetlerin içinde dahi bir tasa kaynağıdır. Çözülmesi gereken problemler, geleceğin kaygısı ve geçmişin acısı insanı sürekli meşgul etmektedir. Allah'ın kullarına bahşedeceği en büyük lütuflardan biri ise huzurdur. *“Derler ki: “Bizden hüznü giderip yok eden Allah'a hamd olsun; şüphesiz Rabbimiz, gerçekten bağışlayandır, şükürü kabul edendir.”*⁴³⁴ Ömürlerini Rablerinin istediği gibi geçirenler ahiret yurduna ulaştıklarında dünyanın stres ve sıkıntısından çok uzakta olacaklar. Allah kulların çabasını görendir. Bu âyetle Allah, şükreden kullarının her türlü sıkıntısını giderdiğini ifade etmiştir.⁴³⁵

Yüce Allah, kullarının sevgisini kazanmak, her bir kulun kendisine samimiyetle itaat ettiğini görmek ister. Kendisini kullarına en doğru şekilde tanıtmak ister. Bunun için de peygamberler aracılığıyla onlara çeşitli mucizeler ve âyetler göndermiştir. O, âyetlerin daha iyi anlaşılması için peygamberlerin hayatlarından örnekler sunmuş, kimi zamanda yeryüzünden misaller vermiştir. *“Bereketli toprakta biten bitki Rabbinin izniyle çok güzel yeşerip büyür. Çorak topraktan ise cılız ve faydasız bitkiden başka bir şey çıkmaz. İşte biz, şükreden bir topluluk için âyetleri böyle çeşitli biçimlerde açıklıyoruz.”*⁴³⁶ Bu âyette Allah, yağmur ve bereketli toprak misaliyle âyetlerin anlaşılması için kullarına sağladığı imkânı ifade etmiştir. Âyetlerin anlaşılması önemlidir. Çünkü onlar kulu Rabbine yaklaştıran en büyük araçtır. Âyetleri açıklamak için peygamberlerin gönderilmesi Allah'ın kullarına sunduğu büyük bir lütuftur. Allah, şükreden kullarına sağladığı imkânlarla onların kendisine daha çok yaklaşmasını sağlamıştır. Farkındalığı yüksek ve

⁴³² Mevdudi, *Tefhimu'l Kur'an*, 4: 517; Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 15:398;

⁴³³ Gündüz, “Kur'an'da Küfrün Karşısı Olarak Şükür”, 32.

⁴³⁴ Fatır, 35/34.

⁴³⁵ Kutup, *Fi Zilali'l Kur'an*, 5:2944.

⁴³⁶ Araf, 7/58.

şükreden kullara âyetler detaylıca sunulmuştur. Tüm bu imkânların kıymetini bilen insan, bizzat bunların varlığı için Allah'a şükreder. Onların şükretmeleri sebebiyle âyetleri kavrama beceresi daha da gelişmiş, Allah'ı tanıma ve anlamaya yönelik istekleri artmıştır. Bu vesileyle Rableriyle kurdukları bağ kuvvetlenmiştir.⁴³⁷

Allah kullarına âyetlerini açıklamak için peygamberlerin hayatlarından kesitler sunmuştur. Hz. Davut ve Hz. Süleyman kıssası da bunlardan biridir. *"(Süleyman) Bu sözü üzerine tebessüm edip güldü ve dedi ki: "Rabbim, bana, anne ve babama verdiğin nimete şükretmemi ve hoşnut olacağın salih bir amelde bulunmamı ilham et ve beni rahmetinle salih kulların arasına kat."*⁴³⁸ Hz. Süleyman yaşadığı hayatı, Allah'ın kendisine ve ailesine sunduğu nimetleri dikkatle gözlemlemiştir. O, duasında kendisine ve ailesine verilen nimetlerden dolayı Allah'a şükretmeyi dilemektedir. Bu sebeple kişi sadece kendisine sunulan nimetlere değil sevdiklerinin sahip olduğu tüm güzellikler içinde şükretmelidir. Yalnızca şükretmekle kalmayıp daha çok şükretmek için istekte bulunmak ise ince bir düşüncenin ürünüdür. Çünkü insanın amellerinin güzelleşmesi, iyi işler yapması Allah'ın insana verdiği en büyük nimetlerden biridir.⁴³⁹

İnsanoğlunun hayatının her aşaması imtihanlarla doludur. Farkındalığı yüksek her insan başına gelen iyi ve kötü her şeyin imtihanının bir parçası olduğunu bilir. Hz. Süleyman'da Allah'ın kendisine sunduğu imkânların birer sınanma vesilesi olduğunu düşünmüştür. *"Kendi yanında kitaptan ilmi olan biri dedi ki: "Ben, (gözünü açıp kapamadan) onu sana getirebilirim." Derken (Süleyman) onu kendi yanında durur vaziyette görünce dedi ki: "Bu Rabbimin fazlındandır, O'na şükredecek miyim, yoksa nankörlük edecek miyim diye beni denemekte olduğu için (bu olağanüstü olay gerçekleşti). Kim şükrederse, artık o kendisi için şükretmiştir, kim nankörlük ederse, gerçekten benim Rabbim Gani (hiçbir şeye ve kimseye ihtiyacı olmayan)dır, kerim olandır."*⁴⁴⁰ Allah, kullarına bahşettiği güzellikler için teşekkür ihtiyacı duymaz. Tam aksine bu teşekkür kulun kendi yararınadır. *"Andolsun eğer şükrederseniz elbette size nimetimi arttırırım ve eğer nankörlük ederseniz hiç şüphesiz azabım çok şiddetlidir."*⁴⁴¹

⁴³⁷ Mevdudi, *Tefhimu'l Kur'an*, 2:46; Zuhayli, *et- Tefsiru'l Münir*, 4:533.

⁴³⁸ Neml, 27/19.

⁴³⁹ Zuhayli, *et- Tefsiru'l Münir*, 7:178-180. Kutub, *Fî Zılâl-il Kur'an*, 5:2636.

⁴⁴⁰ Neml/27/40.

⁴⁴¹ İbrahim, 14/7.

Nimetlerin sürekliliği ve artışı insanın şükriyle paraleldir. Allah'ın kullanımına sunduğu her nimete değer atfeden, onları emredildiği şekilde kullanan ve sonunda şükürünü yerine getiren insan kendisine sunulan imkânların artmasıyla ödüllendirilir. Kulları için her türlü detayı düşünen ve onların rahat bir yaşam sürmesi için son derece hassas davranan Yüce Allah, aynı inceliği kullarından da beklemektedir. Allah şükretme bilinci taşıyan kullarına sunduğu imkânları arttırırken bu bilinçten uzak olan kullarını nankör olarak nitelendirir.

Hz. Dâvûd ve Hz. Süleyman buldukları ülkenin yöneticiliğini yapmış, güçlü ordular, saraylar, zanaatkârlık gibi pek çok nimet kendilerine sunulmuştur.⁴⁴³ Bu sebeple şükür kavramı Hz. Dâvûd ve Hz. Süleyman kıssasının önemli temalarından olmuştur. “*Ey Dâvûd hanedanı! Şükretmek için çalışın! Kullarım arasında gerçek anlamda şükredenlerin sayısı pek azdır.*”⁴⁴⁴ Bu âyetin şükürü ele alan diğer âyetlerden ayrılan yönü, şükür ve çalışmak kavramına birlikte değinmesidir. Yüce Allah “*Şükretmek için çalışın!*” ifadesiyle çalışmanın fiilen şükretmenin bir yolu olduğuna vurgu yapmıştır. İnsanın zamanını değerlendirmek, helal yoldan para kazanmak için çalışması önemlidir. Bunu yaparak kişi, Allah'ın kendisine verdiği akıl, sağlam uzuvlar ve tüm diğer nimetler için şükretmiş olmaktadır. Şükürün ameli boyutu bu şekilde yerine getirilmektedir.⁴⁴⁵

İnsan kendi kendine var olmuş bir varlık değildir. Zamanın başlangıcından beri bir takım yetenek ve özelliklerle donatılan insanoğlu kendisine bahşedilen tüm nimetlerin kıymetini bilmek durumundadır. “*Biz insanı katışık bir sudan yarattık. Onu imtihan etmek maksadıyla yarattığımız için, kendisine işitip görme, anlayıp kavrama kabiliyeti verdik. Ayrıca biz ona doğru yolu gösterdik. Artık insan ya bunca nimete karşılık iman ve itaat üzere şükredekcek ya da nankörlük/kâfirlik edecek.*”⁴⁴⁶ Çeşitli yeteneklerle donatılan insanoğlu dünyada başıboş bırakılacağı zannına kapılmamalıdır. Çünkü Allah insana algılama, bilgi edinme ve karar verme gibi yetenekler bahşetmiştir. Ona doğru yolun hangisi olduğu gösterilmiş kendisine bahşedilen bilgi ve yeteneklerle bir seçim yapması ve kararlarının sorumluluğunu alması istenmiştir. Bu Allah'ın, kullarına verdiği tüm

⁴⁴² Zuhayli, *et- Tefsirü'l Münir*, 7:178-179; Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'ân Tefsiri*, 14:224.

⁴⁴³ Kıssanın detayları için bk. Neml,27/15-44, Sebe, 34/ 10-14, Sâd, 38/17-41.

⁴⁴⁴ Sebe, 34/13.

⁴⁴⁵ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'ân Tefsiri*, 14:224.

⁴⁴⁶ İnsân,76/2-3.

nimetlerin onlar tarafından nasıl kullanıldığını ölçmesiyle ilgilidir. Tüm bunların sonunda Allah verilen nimetlerin karşılığı olarak kullarından şükretmelerini istemektedir. Allah'a karşı kalpte belirmesi gereken ilk duygu şükür duygusudur. Çünkü Allah kullarına kendi sevgisini kazanmaları için seçenekler sunmuştur. Birden çok yoldan hangisini seçerse seçsin sınavı başarıyla tamamlayacağını ifade etmiştir. Allah'ın, rızasına kazanmak isteyen kullarına çeşitli yollar inşa etmesi, seçme hakkının kullara ait olması büyük nimettir. İnananlar tüm bunlar için gerekli şükürüne yerine getirmelidir. Şükreden kişi ise hayır yolunda gerekli başarıyı elde eden, kazandıklarının bilincinde olan kişidir.⁴⁴⁷

Şükür insanın motivasyonunu artıran ahlaki bir değerdir. Bunun yanısıra için de bulunduğu andan ve geçmişinden memnuniyet duyan kişi geleceği için de gerekli moral ve motivasyonu elde edebilir. Bireyin sosyalleşmesi, kendini iyi hissetmesi ve yaşadığı toplumda sağlam ilişkiler kurması bakımından da şükür, son derece önemlidir. Rabbinin kendisine sunduğu nimetlerin farkında olan, yaratılan her şeyin yaşamına katkı sağlayacağını düşünen, geçmişinden memnun, geleceğinden umutlu olan birey, yaratıcısıyla kuvvetli bir bağ kurmuş olur.⁴⁴⁸

Evrendeki düzen incelendiğinde ondaki incelik ve zarafet göze çarpar. Tabiat sesi, dokusu, kokusu ve renkleriyle insanların ruhunu dinlendirecek naifliğe sahiptir. Evrene bakıp öğüt alınmasını isteyen Kur'an, insanlardan kalplerini yumuşatmalarını ister. Kendisine sayısız nimetler sunan Rabbinin karşısına minnet duygusu taşımak ise bu hassasiyetin en önemli boyutudur. Sahip olduklarının kıymetini bilmek yaratıcının naifliğine, kullarına olan düşkünlüğüne verilecek en güzel cevaptır.

2.10. Kur'an'da Tevbe

2.10.1. Tevbe Kavramı

Tevbe kelimesi Arapça تاب fiil kökünden gelmektedir.⁴⁴⁹ Allah'a dönüş ve yöneliş anlamını taşır. تاب fiili الى harfi ceri ile kullanıldığında günahından pişmanlık duyup Allah'a yönelen kulu anlatmaktadır. على harfi ceri ile kullanıldığında ise Allah'ın,

⁴⁴⁷ Kutub, *Fi Zilali'l Kur'an*, 6:3780; Kuşeyri, *Letâifu'l İşârât*, 6:212; Mevdudi, *Tefhimu'l Kur'an*, 6:557.

⁴⁴⁸ Göcen, "Bir Değer Eğitimi Örneği Olarak Şükür Günlükleri", 237-265.

⁴⁴⁹ Ebu Bekr Muhammed b. Hasen el İbn Dureyd el Ezdî, "b-t-v", *Cemheratü'l Luga*, (Beirut: Dar el Kütüb el İlmiyye, 2005),1:246.

kullarının tevbelere cevap vermesi durumunu ifade eder.⁴⁵⁰ Dinî terim olarak kişinin çirkinliği sebebiyle bir şeyi terk etmesi, yaptığından pişmanlık duyup telafi etmeye çalışmasıdır. Kulun günahlardan en güzel şekilde af dilemesidir.⁴⁵¹

Tevbe İslâm âlimlerine göre kişiye hatalarının verdiği iç sancısıdır. Günahı, çirkin olduğu için terk etmek, onu tekrarlamamak için gerekli çabayı göstermek demektir. Kulun hatalarının farkına varması, Allah'tan af ve bağışlanma dileyip günah ve yasaklarından uzak durmaya çalışmasıdır. Başka bir ifadeyle kişinin iç muhakeme yapması, hatalarının farkında olması bunun sonucunda meydana gelen pişmanlıktan hareketle kendini affettirmeye çalışmasıdır.⁴⁵²

Kur'ân'da tevbe kavramı yaklaşık olarak 70 yerde geçmektedir. Rab kul ilişkisini sağlamlaştırmak açısından son derece önemli olduğu için Kur'ân'daki kullanımı fazladır. Allah, tevbe edenlere değer verdiğini “*Ancak bundan sonra tevbe edenler ve kendini düzeltenler başkadır. Çünkü Allah gerçekten bağışlayan ve esirgeyendir.*”⁴⁵³ şeklinde ifade etmiştir. Tevbe edenlerin Allah tarafından sevildiği, hatalarının bağışlandığı, Rablerinin koruması altında olduğu,⁴⁵⁴ tevbesi kabul olan kişilerin vasıfları,⁴⁵⁵ tevbe edenlerin hem dünya hem de ahirette kazançlı olduğu⁴⁵⁶ âyetlerde anlatılmaktadır.

2.10.2. Dinî tecrübe Bağlamında Tevbe Olgusu

Günah işlemenin geçmişi insanlık tarihinin başlangıcına dayanmaktadır. İlk insan Hz. Âdem ve eşi Hz. Havva Allah'ın yasakladığı bir şeyi yaparak günaha girmişlerdi. Allah Hz. Âdem ve Hz. Havva kıssasını anlatarak kullarının günah işlemeye yatkın olmalarını kabul ettiğini ifade eder.⁴⁵⁷ Kıssanın devamında her ikisinin işledikleri

⁴⁵⁰ Cevheri, “t-a-b”, 1:146; İbn Manzur, “t-a-b”, 1: 449; İsfahâni, “t-v-b”, 169; Taftazani, Saiduddin Ömer, *Şerhu'l-Makasid*, (Semerkand: 783), 241.

⁴⁵¹ Yaşar Yiğit, “Af ve Pişmanlığın(Tevbe) Cezalara Etkisi”, *Kur'ân Mesajı: İlmî Araştırmalar Dergisi*, 2/19(1999), 152- 169.

⁴⁵² Nihat Dalgın, “ İslam'da Tevbe”, *Diyanet İlmî Dergi*, 32/3, (1996): 39-64; Halil Karlık, “Tevbe ve Tevbeye Olan İhtiyaç”, *Diyanet İlmî Dergi*, 26/2(1990), 119-125.

⁴⁵³ Âl-i İmran, 3/89.

⁴⁵⁴ Bk. Bakara, 2/222, 279; Nahl, 16/119; Taha, 20/82.

⁴⁵⁵ Bk. Nisa, 4/17; Maide, 5/39; Araf, 7/153,

⁴⁵⁶ Bk. Hud, 11/3, 52; Furkan, 25/70,

⁴⁵⁷ Bk. Â'râf, 7/11-25.

günahtan ötürü cezalandırıldıkları ve affedilme çabaları anlatılır. Suç, ceza ve af sistemi o günden bu güne varlığını sürdüren bir sistemdir.⁴⁵⁸

Kişi günahları sebebiyle kendisini güçsüz ve zayıf hisseder. Yaratıcı karşısında hızlı bir çözülme durumu yaşar ve yetersizlik hissine kapılır. Kişinin günahları sebebiyle hüznü kapılması, Allah'ın kendisine verdiği nimetleri hak etmediğini düşünmesi ahlâkî bir olgunluktur. Bu bilinç onun zayıf yönlerini kuvvetlendirmesine yardımcı olur.⁴⁵⁹

Hz. Peygamber bir hadis-i şerifinde “*Bütün Âdemoğulları günahkârdır, günahkârların en hayırlıları ise tevbe edenlerdir.*”⁴⁶⁰ buyurmuştur. Zikredilen bu hadis bütün insanların günah işleme eğiliminde olduğuna ve insanların bu eğilimi kontrol altında tutmaları gerektiğine değinmiştir. Fıtrat dini olan İslam insanların günah işleme potansiyelini bildiğinden günahı telafi etmenin yollarını da göstermiştir. Bu durum Allah'ın kullarıyla kurduğu samimi ilişkinin ifadesidir. Allah bütün kullarına hata yapma hakkı tanımıştır. Bu açıdan bakıldığında Allah'ın istediği şey kullarının hatalarının farkına varmalarıdır. Hatasının farkında olan insan, onu telafi etmek için elinden geleni yaptığı takdirde Allah'ın affına mazhar olacaktır. Kişi pişmanlığı sebebiyle o günahı hiç işlememiş kabul edilirken, Rabbiyle arasındaki ilişkiyi de düzeltme imkânı bulur.⁴⁶¹

Kişi hataları sebebiyle kendini yetersiz görmemeli, Rabbinden uzaklaştığı ve bir daha O'na yakın olamayacağı zannına kapılmamalıdır. Çünkü İslam, insanı ümitsizliğe sürüklemek istemez. “*Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin.*”⁴⁶² âyeti de bunu destekler niteliktedir. Tevbe kapılarını sonuna kadar açılarak kulların yüreğini ferahlatmak amaçlanmıştır.⁴⁶³

Hayatının ne zaman son bulacağını bilmediğinden her fert, sıklıkla Rabbinden bağışlama dilemek durumundadır. Günah işlemekten kaçamayan kişinin, tevbe etme ihtiyacı da hiçbir zaman bitmeyecektir. Kalbin kirlerinden arınması, kişinin Rabbiyle

⁴⁵⁸ Ahmet Çelik, *Mutezile Açısından İman Ekseninde Günah ve Tevbe*, (Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, 2008),13-14; Yiğit, “Af ve Pişmanlığın(Tevbe) Cezalara Etkisi”, 154.

⁴⁵⁹ Sadık Kılıç, *Kur'an'da Günah Kavramı*, (Konya: Hibaş Yayınevi, 1984), 368.

⁴⁶⁰ Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el Kazvîni ibn Mâce, *Sünen-i İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuad Abdalbaki, Beyrut: Dar İhyâ el Kitâbi'l Arabiyye, ts. “Zühd”, 30:4251.

⁴⁶¹ H. Mehmet Soysaldı, “İslâm'da Tevbe”, *İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2/6(2001); 81-90.

⁴⁶² Zümer, 39/53.

⁴⁶³ Ziya Kazıcı, “İslâm, Günah ve Tevbe”, *İslam Medeniyeti*: 3/33(1973), 9-15.

arasındaki ilişkiyi zayıflatan sebepleri ortadan kaldırması, tevbe etmesine bağlıdır.⁴⁶⁴ “*Kötülük işleyip bunun ardından tevbe edenler ve iman edenler hiç şüphesiz Rabbin bu tevbeden sonra elbette bağışlayandır, esirgeyendir.*”⁴⁶⁵ âyetiyle Allah, pişman olanların bu pişmanlıklarını boşa çıkarmayacağını garantisini vermiştir. Güçlü bir imana sahip olan ve hatalarından mahcubiyet duyup telafi etmeye çalışan kişi Allah’ın koruması altında olacaktır. Fakat âyetin de işaret ettiği üzere tevbede önemli olan zaman kavramıdır. Günah kulun ruhunun zehirlenmesidir. Nasıl ki zehirlenmiş bir kişinin tedavi görmediği her dakika büyük bir risk taşıyorsa, günah işleyen kişi de tevbesinde geciktiği her an risk altındadır. Bu riski ortadan kaldıracak ilk etken ise kulun hatalarının farkında olmasıdır. Kişinin davranışlarının sorumluluğunu alması, kusurlarından rahatsızlık duyması ise onun imanının bir göstergesidir. Çünkü günahlar, kulu Rabbine götüren yoldaki engellerdir. Bu engeller zamanında ortadan kalkmadığı sürece kişinin Allah’a ulaşması zordur.⁴⁶⁶

İslam dini diğer dinlerin aksine kişiyi doğuştan günahkâr kabul etmez. Onun saf, temiz ve masum olduğunu iddia eder. Bu yargı kişinin ümit var olması için yeterlidir. Aynı zamanda kişinin özüne dönmesi Rabbinin yanına doğduğu günkü gibi gelmesi içinde bir uyarı niteliğindedir. Kişi zaman ve mekân sınırlaması olmadan günahlarını telafi ettirme imkânına sahiptir.⁴⁶⁷

Tevbenin zamanı kişi günah işlediği andan itibaren başlar ve kişinin ölüm anı yaklaşıp kadar devam eder. Ancak kişinin son nefesindeki tevbesinin geçerli olmayacağı âyetle ifade edilmiştir. “*Tevbe ne kötülükleri yapıp edip de onlardan birine ölüm çatinca:” Ben şimdi gerçekten tevbe ettim” diyenler ne de kâfir olarak ölenler için değil..*”⁴⁶⁸ Bu âyetle insanların bağışlanacakları konusundaki umutları tazelenmiştir. Fakat af dilemenin son ana bırakılmaması gerektiği de vurgulanmıştır. Çünkü Allah gerekli şartları yerine getirenlerin tevbelerini kabul edeceğini ifade etmiştir. Tevbe insanın ümitvar olduğunun göstergesidir. Bu bilinç, kişilerin ahiret hayatlarından umutlu olmalarına da vesile olur. Ümit insanı ayakta tutan en güçlü duygulardan biridir. Tevbe

⁴⁶⁴ Dalgın, “İslam’da Tevbe” s. 39-64.

⁴⁶⁵ Araf, 7/153.

⁴⁶⁶ Soysaldı, “İslam’da Tevbe”, 81-90.

⁴⁶⁷ Kazıcı, “İslâm, Günah ve Tevbe”, 11.

⁴⁶⁸ İbn Mace, “Zühd”, 30.

ve ümit ise birbirinden etkilenen duygulardır. Zamanında af dileyen kişi, Rabbiyle arasındaki ilişkinin bozulmasına imkân vermeyen kişidir. Gerekli şartları yerine getirerek yapılan bir tevbenin Allah tarafından geri çevrilmeyeceğini bildiğinden ahiret hayatına dair beklentileri yüksektir. Bu sebeple zamanında yapılan bir tevbenin kişinin dünya ve ahiret mutluluğunu olumlu etkilediğini söylemek mümkündür.⁴⁶⁹

Allah'ın afuvv sıfatı sadece tevbe edenleri kapsar. Allah bilmeyerek kötülük yapan ve yaptığı kötülüğün farkına vararak zaman geçirmeden tevbe edenlerin tevbesini kabul eder. Bu durum insanların ilâhî rahmetten ümit kesmemeleri açısından son derece önemlidir. Yüce Allah kullarını tevbe etmeleri konusunda uyardığı gibi kimlerin tevbesini kabul edeceğini de bildirmiştir.⁴⁷⁰ *“Ancak tevbe edenler, (kendilerini ve başkalarını) düzeltenler ve (indirileni) açıklayanlar(a gelince); artık onların tevbelerini kabul ederim. Ben, tevbeleri kabul ederim, esirgeyemim.”*⁴⁷¹ Nefsine yenilip hata yapan kişi Allah'ın yanındaki değerine zarar vermiş olur. Aynı zamanda toplumda iyi bir örnek oluşturmaz. Bu durumdan rahatsızlık duyup pişman olan ve bağışlanma dileyen kişi çizdiği kötü imajı toparlama fırsatı bulur. Yaptığı yanlışın farkına varan ve düzeltmeye çalışan, bununla kalmayıp aynı yanlışı başkalarının yapmaması için çaba harcayan, kendisine ve etrafındakilere Allah'ın emirlerini hatırlatan kişi, affedilmeye layık bir kişidir.⁴⁷²

Allah âyetlerde tevbelerin kabul olunması için gerekli şartları açıklamıştır. Bununla birlikte tevbeleri kabul etmeyi istediğini de ifade etmiştir. Bu istek O'nun da kullarıyla olan ilişkisini iyi tutmak istediğini ifade etmektedir. *“Allah sizlere hükümlerini açıklamak, size sizden öncekilerin yolunu göstermek ve tevbelerinizi kabul etmek istiyor. Allah hakkıyla bilendir hüküm ve hikmet sahibidir.”*⁴⁷³ Allah Kur'an-ı Kerim ve peygamberler vasıtasıyla kullarına bilmediklerini öğretmek istediğini ifade etmektedir. İnsanın günahlardan arınıp tamamen masum bir hayat yaşaması mümkün değildir. Ancak günahın akabinde tevbe geldiği takdirde kulun temizlenmesi mümkün olur. Yaptığı

⁴⁶⁹ Soysaldı, “İslam'da Tevbe”, 81-90.

⁴⁷⁰ Hasan Elik, Kur'an Işığında Farklı Konular, Farklı Yorumlar, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2010), 152-155.

⁴⁷¹ Bakara,2/160.

⁴⁷² Zemahşeri, *el Keşşaf*, 1:351-352.

⁴⁷³ Nisa, 4/26.

hatanın farkına varıp hatasını düzeltmek için hemen harekete geçenler bu samimi pişmanlıklarının sonucunu alırlar. Allah onların tevbelerini kabul eder ⁴⁷⁴

İslam dini kötülük yapan insanlara kapılarını tamamen kapatmaz. Arınmak, günahından geri dönmek isteyen kişiler için yüce Allah af kapılarını sonuna kadar açmıştır. “Allah’ın kabul edeceği tövbe, ancak bilmeden kötülük edip de sonra tez elden pişman olanların tevbesidir. İşte Allah bunların tevbesini kabul eder; Allah her şeyi bilendir hüküm ve hikmet sahibidir.”⁴⁷⁵ Allah’ın emirleri son derece açık ve nettir. Buna rağmen hatada ısrarcı olmak kişinin Allah’ın emirlerine aykırı davrandığını göstermektedir. Tövbe kişinin Allah’ın emirlerine aykırı olan davranışlarından ötürü tüm içtenliğiyle Allah’tan af dilemesidir. Allah’ın isteklerine aykırı eylemlerde bulunan kişi pişmanlık duyup hemen bunu telafi etmeye çalışır ve yaptığı yanlış fiilden vazgeçerse Allah bu kişinin tevbesinin kabul olacağını belirtmiştir. Çünkü Allah kullarının zayıf noktalarını, güçsüz yönlerini ve onların nefislerine engel olamadıklarını bilir. Allah’ın kullarını affetmek için öne sürdüğü tek şart ise kulların tevbelerini zamanında yerine getirmesidir.⁴⁷⁶ Yukarıdaki âyette geçen من غريب kelimesini İbn Abbas, “ölüm ağırlığı üzerine çökmedikçe” şeklinde açıklanmıştır. Bu demektir ki Allah, ölüm anındaki korku sebebiyle yapılan tevbe hariç her tevbeyle yakın görmüş ve kabul edeceğini ifade etmiştir ⁴⁷⁷

Allah’ın tevbeleri kabul etmesi, insanların hayatlarını şekillendirmelerinde büyük öneme sahiptir. Çünkü kul, pişmanlığının Rabbi tarafından ciddiye alındığını bilir. Bu sebeple de işlediği günahattan uzak durma çabasında olur. Fakat kulların pişmanlık ve telafi çabaları yaratıcı tarafından önemsenmeseydi hiç kimse günahlardan kaçınmak zorunda kalmayacaktı. Bunun yanında her kötülüğün onu sonsuza kadar günahkâr bir suçlu yaptığını düşünmek rahatsız edicidir. Bu sebeple tevbelerin kabul edilmediği bir dünyada yaşayan kişilerin ruh sağlığının da iyi olması zordur. Fakat Allah’ın tevbeleri kabul etmesi kullarını ciddiye aldığı açık bir sonucudur. Bunu bilmek kulun kendini değerli

⁴⁷⁴ Bulaç, *Kur’ân Dersleri*, 2:346, Çelik, *Hakkın Daveti Kur’ân-ı Kerim*, 569.

⁴⁷⁵ Nisa, 4/17.

⁴⁷⁶ Bulaç, *Kur’ân Dersleri*, 2:324.

⁴⁷⁷ Zemahşeri, *el Keşaf*, 2:42.

hissetmesini sağlar. Bağışlanacağına Allah'ın sevgisini kazanacağına olan inancı taze kalır. Bu da onun Rabbiyle olan ilişkisini güzelleştirir.⁴⁷⁸

İnsanoğlu kusurlu bir davranışta bulunduğu ve bunun bir şekilde farkına vardığında kendini haklı çıkarma çabası içine girer. Suçluluk psikolojisinden bir an evvel kurtulmak ister. Bu duygusal süreç yaşanırken tevbe kişinin imdadına yetişir ve onu içsel çatışmalarından kurtarır. Bu bakımdan tevbe etmek kişinin savunma mekanizmalarından biridir. Kişinin farkında olmadan kendini pişmanlık içinde ve af dilerken bulması mümkündür. Pişmanlık ve af dileme isteğinin yoğun yaşanması kişinin tevbe etmedeki çabasını arttırabilir. Ancak tüm bunların olması için kişinin dinî kavram ve ritüellere hâkim olması şarttır. Tevhit inancına da sıkı sıkıya bağlı olmak durumundadır. Bu şartlar sağlandığı vakit o kişi sağlam bir tevbeye hazır demektir.⁴⁷⁹

Tevbe kişinin davranışlarına, bu vesileyle kendisine duyduğu bir başkaldırıdır. İşlediği hatanın farkında olması, pişmanlık yaşaması, af dilemesi ve affedileceği ümidini taşımasıdır. İnsan içindeki şeytani dürtülere karşı tevbe ederek savaş açar ve bu yolla Rabbinin rızasına erişmeyi amaçlar. Geçmişini onarır, devamlı manevi temizlik halinde olur. Ruhunu bu şekilde arındıran insan iç huzura erdiği gibi Rabbiyle arasındaki güven bağı da tazelenir.⁴⁸⁰

Yüce Allah âyetlerde tevbe etmenin gerekliliğini sıklıkla ifade etmiştir. Fakat bunu yeterli görmeyip kullarına daha somut uyarılarda da bulunmuştur. “*Görmüyorlar mı ki, gerçekten onlar her yıl, bir veya iki defa belaya çarptırılıyorlar da sonra tevbe etmiyorlar ve öğüt alıp (ders çıkarıp) düşünmüyorlar.*”⁴⁸¹ Âyet, insanı başına gelen felaketler konusunda düşünmeye davet etmektedir. Kulun başına gelen iyi ve kötü her şeyin bir anlamı vardır. Kişiyi müşkül durumda bırakan olaylar onun günahları üzerinde düşünmesi için birer araçtır. Hastalık, kıtlık, tabiat olayları insanlar için imtihan vesilesidir. Tüm bunların var olma sebebi insanı çaresiz durumda bırakmak değildir. Aksine bunlarla kişiyi imtihan etmek, sahip olduklarının değerini bilmesini sağlamaktır. Ayrıca imtihanlar kişiye işlediği günahları hatırlatmak ve bunların affı için Allah'a

⁴⁷⁸ Bulaç, *Kur'ân Dersleri*, 2:325.

⁴⁷⁹ Mehmet Yaman, *Kelamda Günah ve Tevbe*, (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2006), 72.

⁴⁸⁰ Yusuf Topyay, *Kur'ân'da İbadet Açısından İstiğfar ve Tevbe İlişkisi*, (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2008), 18.

⁴⁸¹ Tevbe, 9/126.

yalvarma hususunda uyarıcı niteliktedir. Müslüman yaşadığı her olaya ibret gözüyle bakmalıdır.⁴⁸²

Kişinin tevbe etmesi günahından ötürü duyduğu pişmanlıkla başlar. Bu pişmanlıkla kişi hatasını telafi etmenin yollarını arar. Pişmanlık duygusunun kalbe girmesi kişinin Allah'tan af dilemesinin ilk adımındır. *“Ey iman edenler, Allah'a kesin (nasuh) bir tevbe ile tevbe edin. Olabilir ki, Allah sizin kötülüklerinizi örter ve altından ırmaklar akan cennetlere sokar. O gün Allah, Peygamberi ve onunla birlikte iman edenleri küçük düşürmeyecektir. Nurları, önlerinde ve sağ yanlarında koşar-parıldar. Derler ki: "Rabbimiz nurumuzu tamamla, bizi bağışla. Şüphesiz Sen, her şeye güç yetirensin.”*⁴⁸³ Âyet, kişinin samimiyetle hissettiği pişmanlığın sonunda sahip olacaklarına değinmektedir. Tevbedeki samimiyet kişinin kalbini temizler, ruhunu arındırır. Hatalarından pişmanlık duyan ve bunu telafi etmek isteyen kişiler ise kulluk görevlerini yerine getirmede titizlik gösterirler. İçten gelen tevbe kişinin amellerini düzene koyar. Hatalarından pişmanlık duyup bunları düzelten, yeniden hata yapmamaktan kaçınan ve günahlardan arındırdığı hayatını hayırla doldurmak isteyen kişiye Allah hak ettiği mükâfatı vereceğini ifade etmiştir. Gerçek bir tevbede aslolan kişinin işlediği günahıtan gördüğü menfaati hiçe sayıp yoluna devam etmesidir. Nitekim âyetteki tevbe kavramını niteleyen “nasuh” kelimesi de eksikleri hiçbir boşluk kalmayacak şekilde kusursuzca onarmak anlamına gelmektedir.⁴⁸⁴

Allah kulları için tevbe etmenin gerekliliğini açıkça ortaya koymuş, tevbenin kabul olma şartlarını sıralamıştır. Bunun yanında tevbesi hiç kabul edilmeyecek kişilere de değinilmiştir. *“Doğrusu imanlarından sonra inkâr edenler, sonra inkârlarını arttıranlar bunların tevbeleri kesinlikle kabul edilmez. İşte bunlar, sapıkların ta kendileridir.”*⁴⁸⁵ *“Makul Tevbe kötülükleri yapıp yapıp onlardan birine ölüm çatinca ben şimdi gerçekten tevbe ettim diyenler ile kâfir olarak ölenlerin ki değildir. Bunlar için ahirette elem dolu bir azap hazırlamışsınız.”*⁴⁸⁶ İnsan zayıf iradeli bir varlıktır. Hata

⁴⁸² Zuhayli, *et- Tefsirü'l Münir*, 6:80.

⁴⁸³ Tahrim, 66/ 8.

⁴⁸⁴ Kutub, *Fi Zilali'l Kur'ân*, 6:3618; Salim Özer, “ Günahların Affında ve Cezaların Düşmesinde Tövbenin Etkisi”, *Bilimname*, 14/1(2008), 79-107.

⁴⁸⁵ Al-i İmran, 3/ 90.

⁴⁸⁶ Nisa, 4/ 18.

yapmaya günah işlemeye meyillidir. Fakat Allah hatasının farkında olan ve düzeltmek için çaba gösteren kullarına karşılık vermekten çekinmez. Allah lütfunun sonucu olarak kullarının günahlarını bağışlayacağını ifade etmiştir. Ancak kişi günahı bilgisizliği sebebiyle işlemiş olmalıdır. Bu bilgisizlikten kasıt Allah'ın hükmünü bilmemek veya eksik bilmek değildir. Allah'ın emirlerinden haberdar olmak kulun ilk görevidir. Âyette geçen cahillik, bilgisizlik sebebiyle işlenen günahattan kasıt, kişinin bir anlık nefesine yenilmesi, öfke, nefret, şehvet gibi yoğun duyguların tesirinde kalmasıdır. Çünkü bağışlanacak olan tevbe, pişmanlık duygusunu derinden yaşayan, arınma duygusunu hisseden bu hislerle Rabbine dönüş yapan kişilerin tevbesidir.⁴⁸⁷

Günah işleme eğilimiyle doğan insan aynı şekilde affedilme isteği de taşır. İnandığı ve güvendiği Rabbine karşı mahcup duruma düşmek istemez. Yüce Allah'da günah işleme eğiliminde olan kullarını arındırmak için tevbe kapılarını açık tutar. Pişmanlık, sabır ve kararlılıkla kapısına gelen kullarını boş çevirmek istemez. Bu süreç kul Rab arasındaki terapi süreci gibidir. Kul hatalarını tekrarlamama konusunda gayretli olurken Yüce Allah kullarını günahlarından arındırarak yüklerini hafifletir.

2.11. Kur'ân'da Dua

2.11.1. Kur'ân'da Dua Kavramı

Dua دعا kökünden gelmektedir. Nida etmek, istemek yardım talep etmek çağırarak, davet etmek, Allah'tan rızık ve afiyet istemektir.⁴⁸⁸ Kişinin Allah'a rağbet etmesi ona meyletmesi de dua kavramıyla ifade edilir.⁴⁸⁹

Terim olarak dua kavramı insanın söz ve davranışlarıyla Allah'a yönelmesi, dilek ve temennilerini ona yalvararak dile getirmesi anlamına gelir.⁴⁹⁰ Yalvarma ve talep etme anlamlarından ötürü dua kelimesi, kişinin tüm benliğiyle rabbine yönelmesi, isteklerini bizzat O'na iletmesi anlamına gelmektedir.⁴⁹¹ Kişinin isteklerini Allah'a ifade etmesi,

⁴⁸⁷ Kutub, *Fî Zılâl-il Kur'ân*, 1:601.

⁴⁸⁸ İsfahâni, "d-a-e",169,

⁴⁸⁹ Fîrûzâbâdî, "d-a-v", 2:187.

⁴⁹⁰ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Kalcı Yayınevi, 2001), 111.

⁴⁹¹ M. Edip Çağmar, "Araplarda Dua ve Yaygın Olarak Kullanılan Duaların Belâgat Açısından Değerlendirilmesi", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18,(2003): 169-195.

bunun yanında kulun Allah karşısındaki acziyetini ifade etmesidir. İhtiyaç anında kişinin Rabbinin kapısını çalması, onun huzurunda dinlenmesi ve huzura kavuşmasıdır.⁴⁹²

Kur'ân-ı Kerimde dua pek çok yerde geçmektedir. Peygamberlerin ettiği dualar bunların büyük bir kısmını oluşturmaktadır.⁴⁹³ Bunun yanısıra Kur'ân-ı Kerîm mü'minlerin⁴⁹⁴ ve inkârcıların⁴⁹⁵ ettiği dualara da genişçe yer vermiştir.

İnsanoğlu normal şartlar altında Allah'la doğrudan iletişime geçme imkânına sahip değildir. Fakat insan Rabbiyle daima iletişim halinde olmak, onunla kurduğu ilişkiyi canlı tutmak ister. Bu istek kişide Allah ile sözlü iletişime geçme isteği oluşturur. Dua yoluyla kişi, yaratıcısına doğrudan ulaşma, isteklerini iletme imkânına kavuşur.⁴⁹⁶

2.11.2. Dinî Tecrübe Bağlamında Kur'ân'da Dua Olgusu

İnsanların Allah tasavvurları incelendiğinde önceliğin O'nun zatı ve fiilleri üzerinde yoğunlaştığı, O'nunla kurulan ilişkilerin ikinci planda kaldığı gözlenmektedir. Ancak Allah her şeyden önce sınırsız güç sahibi ve yardımıyla insanın kendini güçlü hissetmesini, pozitif duygular içinde olmasını sağlayan bir varlıktır. Kullarından, kendisinde bulunan bu özellikleri değerlendirmelerini istemektedir. Bunun ilk şartı kişinin Rabbinin iyi tanınması, adımlarını O'nun isim ve sıfatlarına, koyduğu kurallara göre atmasıdır.⁴⁹⁷

Yaratıcının büyüklük ve yüceliği karşısında insanın kendini küçük ve zayıf hissetmesi olağandır fakat bu durum insanın pasif olmasını gerektirmez. Tam aksine insan Rabbinin tanımaya, kendi ruhunda ve çevresinde onun izlerini bulmaya yönelebilir. Rabbinin tanımaya başladıkça ona olan yakınlığı artar ve bu yakınlığı kaybetmemek için

⁴⁹² Kuşeyri, *Kuşeyri Risalesi*, 431.

⁴⁹³ Bk. Bakara 2/128; Al-i İmrân 3/38; Araf 7/23,80-81,89,151,156-157; Tevbe 9/29; Hud 11/43, 45-47,88; Yusuf 12/33,101; İbrahim 14/40-41; İsrâ 17/78-80; Taha 20/25-35,114; Enbiya 21/112; Mü'minûn 23/26,93-94,97-98,118; Şuara 26/83, 169; Neml 27/19; Kasas 28/16,21; Ankebût 29/30; Sâd 38/35; Mümin 40/44; Nûh 71/28...

⁴⁹⁴ Fatıha 1/7; Bakara 2/199,201,285,286; Al-i İmrân 3/8,9,16-17,191-194; Araf 7/126; Kehf 18/10; Mü'minûn 23/109,118; Furkan 25/65,74; Hadid 57/21; Haşr 59/10...

⁴⁹⁵ En'âm 6/27; Araf, 7/38; Rad 13/14; Yunus 10/90-91; İbrahim 14/44; Mü'minûn 23/99-100,103-108; Secde 32/12; Fâtır 35/36-37; Fussilet; 41/29...

⁴⁹⁶ İzutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, 182.

⁴⁹⁷ Ali Ulvi Mehmedoğlu, *Tanrıyı Tasavvur, Etmek*, (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2011), 192-194.

gerekli çabayı gösterir.⁴⁹⁸ Bu sebeple Resulullah “ *Dua ibadetin özüdür.*”⁴⁹⁹ buyurmuştur.

Kişi dilek ve temennilerini iletecek bir güce inanmaya muhtaçtır. Her birey dünyaya bu içgüdüyle gelir. Yaratılıştan gelen inanma, bağlanma ve teslimiyet duygularını iyi kullandığı sürece kişi aradığı huzur ve güven ortamına kavuşur. Kişi yaşadığı sürece dünya ve ahirete dair beklentileri oluşur, hayaller kurar. Tüm bunları gerçekleştirecek tek güç Allah’tır. Bu sebeple kişi isteklerini O’na iletmelidir.⁵⁰⁰

Allah ile kul arasındaki ilişkinin özünü dua oluşturmaktadır. İnsanı dua etmeye yönlendiren güç ise istekleridir. Duanın temelini kişinin dilek ve temennileri oluşturur. Bu istek onun sakin kalmasına, huzur ve mutluluğa kavuşmak istemesine, olgunlaşmasına vesile olur. Tüm bunların yanında dua ederek isteklerini ifade eden kişi isteklerinin gerçekleşmediği durumlarda hayal kırıklığı yaşayabilir. Bu hayal kırıklığı kişinin zihnindeki Allah tasavvurunun zedelenmesine dahi yol açabilir. Allah tarafından ihtiyaçlarının karşılanmadığını düşünen insan, yalnızlık hissedebilir, O’na inanmaya ihtiyaç duymayabilir. Dolayısıyla dua, insanın Rabbiyle ilişkisinde büyük öneme sahiptir.⁵⁰¹

İnsanı dua etmeye yönlendiren tek unsur dilek ve temennileri değildir. Kişi maddi doyum sağlamanın yanında ruhunu doyurma isteği de taşır. Çünkü Rabbine yakın olmak, benliğini Ona duyduğu aşka teslim etmek ister. Rablerine aşık olanların dualarında derin bir teslimiyet vardır. Onlar içselleştirdikleri duaları sayesinde her eylemlerinin dua olacağını düşünürler. Yaşamlarını buna göre şekillendirirler.⁵⁰²

İnsanoğlu mücadeleci bir yapıya sahiptir. İçine işleyen hüznün ve sıkıntıları paylaşmak, onların üstesinden gelmek ister. Bunun en güçlü ve sağlam yolu da problem ne olursa olsun Allah’a arz etmektir. İsteği kabul olmasa dahi kendisini dinleyen bir sonsuz güç ve kudret sahibinin varlığı kişinin rahatlamasına yardımcı olur. Başına gelen

⁴⁹⁸ Ahmet Albayrak, “Dindarlık Tipleri Açısından Dua Formları” *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi*, 6/2, (2007); 189-201.

⁴⁹⁹ Tirmizî, *el Câmiu’l Kebir – Sünen-i Tirmizî-*, Beyrut: Dar el Ğurub’ul İslâmiyye, 1998, “Daavât”, 1:3371.

⁵⁰⁰ Saliha Bilgiç, *Konuları İtibariyle Kur’ân’da Dua*, (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2008), 19; Ramazan Arslanbaba, “Dua”, *İslam Medeniyeti*, 3/29(1973), 5.

⁵⁰¹ Albayrak, “Dindarlık Tipleri Açısından Dua Formları”, 189-201.

⁵⁰² Albayrak, “Dindarlık Tipleri Açısından Dua Formları”, 189-201.

her şeyin kaynağının o sonsuz güç sahibi olduğunu, ancak çözümünde yine O'nda olduğunu bilmek kişiyi Rabbine yönelten en büyük sebeplerden biridir.⁵⁰³

İmam Gazali Allah'ın Vedûd ismini, Allah'ın insanlara duyduğu sevgi hissi şeklinde yorumlamaz. Ona göre Vedûd, Allah'ın kullarına ihsan ve ikramda bulunması, yardım ve merhametini esirgememesi anlamına gelir. Allah'ın sevgisini ifade etme yöntemi bu şekildedir. O'nun sevgisini, şefkatini görmek isteyen kişinin yapması gereken tek şey ise isteklerini ifade etmektir.⁵⁰⁴

Yüce Allah, isim ve sıfatlarıyla, âyetlerle dua etmenin önemini vurguladığı kadar kullarına nasıl dua etmeleri gerektiğini de açıklamıştır. Âyette insanlar, dua etme biçimlerine göre sınıflandırılmıştır. *“Ama insanlardan öyleleri vardır ki ‘Ey Rabbimiz bize dünyada ver.’ diye dua ederler. Böyle bir kimsenin ahiretten hiç nasibi yoktur. İnsanlardan öyleleri de vardır ki ‘Ey Rabbimiz bize bu dünyada iyilik ver, öteki dünyada da iyilik ver bizi cehennem azabından koru derler. İşte kazandıklarından bir payı olanlar bunlardır. Allah hesabı çok çabuk görür.”*⁵⁰⁵ İnsanı değerli kılan en büyük eylem Allah'ı anmasıdır. Fakat kişinin Allah'ı anmasındaki sebepler farklılık gösterebilir. Kimileri yalnızca dünyada mutlu olmayı dilerken bir diğer grup yalnızca ahiret mutluluğunu elde etmek isteyebilir. Allah dünyadaki güzellikleri isteyen kişilere dünyada uygun gördüğü kadar bir pay verebilir. Ancak ikinci grup insan, dünya mutluluğunu isteyenlerden daha büyük bir bilinç ve olgunluğa sahiptir. Onlar dünyada sahip olmak istedikleri güzelliklerin yanına ahiret mutluluğunu da ekleyen kişilerdir. Bu grubu diğerinden üstün kılan ilk husus, dua ederken çekimser davranmamalarıdır. Ne istediğini bilen, Allah'ın merhametine güvenip istemekten korkmayan kişinin Allah katındaki değeri yüksektir. Onları değerli kılan ikinci husus ise detaylarda boğulmadan dünya ve ahiret güzelliği lafzıyla yetinmeleridir. Onların bu teslimiyetçi yapısı Allah tarafından dikkate alınmış ve isteklerinin karşılığını alacakları ifade edilmiştir.

Âyet metninde duadaki sınır ifade edilmektedir. Duada dünya ve ahiret dengesini yakalamaya çalışmak, istikameti doğru belirlemek, geçici heyecanlar yerine ileriye dönük hedefler belirlemek ve bunların gerçekleşmesi için talepte bulunmak önemli görülmüştür.

⁵⁰³ Bilgiç, *Konuları İtibariyle Kur'ân'da Dua*, 21.

⁵⁰⁴ Mehmedoğlu, *Tanrıyı Tasavvur Etmek*, 194.

⁵⁰⁵ Bakara, 2/200-202.

Allah kabul olunacak duanın sistematîğini oluşturmuştur ve kullarını bilinçli olmaya, bu sistematîği çözümlenmeye davet etmiştir.⁵⁰⁶

Dünya ve ahiret hayatına dair beklentilerini duasıyla Allah'a ulaştıran insan, kimi zaman bunu yaptığı için kendini aciz hissedebilir. Kulluk görevini usulünce yerine getirmediğini düşündüğü halde Rabbinden bir takım isteklerde bulunmak, kişinin mahcubiyet duymasına sebep olabilir. Böyle anlarda kişi mutlu olmayı ve isteklerinin gerçekleşmesini hak etmediğini düşünür. Ancak âyet, "*De ki: "Duanız olmasa, Rabbim size ne diye değer versin! Siz yalanladınız. Öyle ise azap yakanızı bırakmayacak."*⁵⁰⁷ İfadeleriyle bu düşünceyi tamamen ortadan kaldırır. Allah'ın kullarının duasına ihtiyacı yoktur. İsteklerini ifade etmeye, derdini anlatmaya kul bizzat kendisi ihtiyaç duyar. İnsanoğlu, Allah dilemedikçe hiçbir şey yapabilme gücüne sahip değildir, bu sebeple Rabbinden istekte bulunmaya mecburdur. Ayrıca sıkıntılarını duyan, kendisini anlayan birinin var olduğunu bilmek insanın en doğal ihtiyacıdır. Bu açıdan kişinin, kendi eksikliğinin bilincinde olması zayıflığını, aciziyetini değil kulluk bilincini gösterir. Allah karşısındaki güçsüzlüğünü fark edip O'na yalvaran kul, tevazuunun ödülü olarak Rabbinin değeriyle ödüllendirilir.⁵⁰⁸

İnsanın dua etmeye en çok istekli olduğu an, sıkıntı içinde olduğu andır. Kendisinden ve çevresinden ümidi kesen, peş peşe gelen sıkıntılar sonucu kendini çaresiz hisseden insan tüm içtenliğiyle Rabbine yönelir. Bu bakımından kişinin aciziyeti "*Gemiye bindikleri zaman dini Allah'a has kılarak O'na dua ederler. Onları kurtarıp karaya çıkardığı zaman ise bir de bakarsın ki, Allah'a ortak koşuyorlar.*"⁵⁰⁹ Şeklinde ifade edilmiştir. İnsan fitratı tevhid inancına yatkındır fakat bazı kişiler bu yatkınlığı kendi çıkarlarına uyacak şekilde kullanırlar. Bu kişilerin samimi inanca sahip oldukları tek an kendilerini çaresiz hissettikleri andır. Âyette çelişki ve tutarsızlık içeren davranışlar ele alınmış, tehlike anından Rabbine yönelen O'ndan başka kimseden yardım istemeyen insan profili anlatılmıştır. Çünkü o anki sıkıntılarını Allah'ın dışında kimsenin çözemeyeceğine kuvvetle inanmaktadırlar.⁵¹⁰

⁵⁰⁶ Kutub, *Fî Zılâl-il Kur'ân*, 1:181-182.

⁵⁰⁷ Furkan, 25/77.

⁵⁰⁸ Bilgiç, *Konuları İtibariyle Kur'ân'da Dua*, 20.

⁵⁰⁹ Ankebut, 29/ 65.

⁵¹⁰ Kutub, *Fî Zılâl-il Kur'ân*, 5:2746.

Yaşadığı sıkıntı ve manevi çöküntü hali kişiyi Rabbine yönlendirir. Ancak bu kişilerdeki samimiyet halinin süresi uzun değildir. Sıkıntıdan kurtuldukları an samimi dualarından eser kalmaz. Bu bakımdan âyette insanların genel olarak düştükleri hata ele alınmıştır. Allah kullarına karşı şefkatlidir ve kendisine yalvaran kulunun isteğini geri çevirmek istemez. Bunun karşılığında insandan tek beklediği sağlam bir karaktere sahip olmasıdır. Allah kendisini her daim hatırlayan anan kişiyi ciddiye alır, onların taleplerini belirli ölçüde yerine getirir. Tutarsız davrananların ettikleri dua ise O'nun nezdinde kıymetli değildir.⁵¹¹

Bireyin kendine çekidüzen vermesi, maddi ve manevi kirlerden arındırması her açıdan önemlidir. Ancak birey kendi menfaatini düşündüğü kadar yakınlarının ve toplumun çıkarlarını da gözetmek durumundadır. Bu bakımdan kişinin dualarında bencillikten uzaklaşıp sevdikleri için iyi dileklerde bulunması bir nevi sorumluluktur. *“Rabbim! Beni namaza devam eden bir kimse eyle. Soyumdan da böyle kimseler yarat. Rabbimiz! Duamı kabul eyle.” “Rabbimiz! Hesap görülecek günde, beni, anamı, babamı ve inananları bağışla.”*⁵¹² İbrahim'in (as), duasında soyundan gelecek herkesi ve ailesini anması bunun örneğidir. İyi ve kötü her anında sevdiklerinin yanında olmasını isteyen insan dualarında da onlara yer vermelidir. Bağışlanmayı, Rabbinin sevgisini kazanmayı, cennet nimetlerini elde etmeyi düşleyen kişi, bireysellikten uzak olmalıdır.

İnsan fitratı, sevdiği kişi hakkında olumlu düşünmeye meyillidir. İbrahim (as) da babası müşrik olmasına rağmen için güzel dileklerden bulunmaktan kendini alamamıştır. Bu sebeple dua etmenin insanın, dua ettiği kişiye olan sevgisinin bir ifadesi olduğu söylenebilir. Nitekim *“Kendisine gerçekten onun Allah'a düşman olduğu açıklanınca ondan uzaklaştı. Doğrusu İbrahim çok duygulu, yumuşak huyluydu.”*⁵¹³ Âyetinde Hz. İbrahim, babasına ettiği dua sebebiyle Allah tarafından yumuşak huylu olarak nitelendirilmiştir. İnsanların birbirlerine duydukları sevginin artmasında dua son derece önemlidir. Kişinin kalben yakınlık hissetmediği halde ismini andığı, hayrını istediği kişiyi sevmesi mümkündür. Dolayısıyla başkalarına dua etmenin insan yaşamındaki rolü büyüktür.⁵¹⁴ Kişinin yakınlarına dua etmesi, onların dünya ve ahiret mutluluğunu istemesi

⁵¹¹ Bilgiç, *Konuları İtibariyle Kur'an'da Dua*, 22.

⁵¹² İbrahim, 14/40-41.

⁵¹³ Tevbe, 9/ 114.

⁵¹⁴ Mevdudi, *Tefhimu'l Kur'an*, 2:282.

Rabbiyle kurduğu ilişki açısından önemlidir. Kendisinin ve çevresindekilerin mutluluğunu isteyen kişi yaşam enerjisi yüksek, toplumsal ilişkileri kuvvetli olan kişidir. Ondaki bu pozitiflik Rabbiyle kurduğu ilişkiye de aynı şekilde etki eder. Kişide, tüm insanların dünya ve ahiret mutluluğunu isteme eğilimi Rabbine duyduğu güven ve bağlılığın simgesidir.⁵¹⁵

Âyetlerde dua etmenin insan psikolojisi açısından önemine, dünya ve ahiret mutluluğunun birlikte istenmesi gerektiğine ve insanın güzel dileklerine sevdiklerini de ortak etmesi gerektiğine değinilmiştir. Ancak Allah kullarını dua etmeye yönlendirdiği kadar onların isteklerini karşılıksız bırakmayacağını garantisini de vermiştir. “*Rabbimiz şöyle buyurdu: Bana dua edin kabul edeyim. Çünkü bana ibadeti bırakıp büyüklük taslayanlar aşağılanarak Cehenneme gireceklerdir.*”⁵¹⁶ Âyet, kibirlerinden ötürü dua etmekten kaçınan kişiler için sert bir uyarı niteliğindedir. Ayrıca kullarından dua etmelerini isteyen Allah, onların bu eylemini karşılıksız bırakmayacağını da ifade etmiştir. O büyük lütuf ve kerem sahibi olduğu için kullarından kendisinden istekte bulunmalarını dilemiştir. Ancak Allah samimi bir şekilde kendisine yönelen kulunun isteğine cevap vereceğini de ifade etmiştir. Konuyla ilgili Resulullah: *Allah’a dua eden herkese Allah icabet eder. Bu İcabet ya dünyada peşin olur, ya da ahirete saklanır, yahut da ettiği dua miktarınca günahından hafifletilmek suretiyle olur, yeter ki günah talep etmemiş olsun, sila-ı rahimden kopmayı dilememiş olsun, ya da acele etmemiş olsun.*⁵¹⁷ Dolayısıyla insan, isteklerinin karşılıksız kalmayacağı bilinciyle Rabbine yönelir. Bu, onun dua etmeye olan isteğini arttırır. Allah duaları karşılıksız bırakmayacağını ifade ederek kullarına lütufta bulunmuştur. Bunun karşılığında istediği şey ise kişinin kendisine sunulan imkânları uygun şekilde kullanmasıdır.⁵¹⁸

Kişinin dua ettiği an ümit duygusunu en yoğun yaşadığı andır. Çünkü insan en çok kendini zayıf ve çaresiz hissettiği anlarda dua eder ve ettiği her duanın kabul olacağına inanır. Zaten dua etmenin özünde edilen duanın kabul olacağına inanma vardır. Bu inanç kişinin ruh haline de yansır. Dua eden insan hayattan beklentilerini eksiltmeyen yaşama

⁵¹⁵ Kuşeyrî, *Letâifu'l- İşârât*, 3:205.

⁵¹⁶ Mü'min, 40/60.

⁵¹⁷ Tirmizî, “Daavât”, 14:145.

⁵¹⁸ Kutub, *Fî Zılâl-il Kur'ân*, 5:3092.

dair isteklerini ileterek hayata olan bağılılığını ispatlayan kişidir. Bu anlamda dua etmenin inananların yaşama sevincini arttırdığını söylemek mümkündür.⁵¹⁹

İnsanoğlu dünyaya gözlerini açtığı andan itibaren kendisine, doğaya ve çevresine karşı sevgi duyar. Kendisi ve sevdikleri için dünya ve ahiret mutluluğu talep eder. Dua ise bu isteğin kelimelere dökülmüş halidir. Bunun yanında kişinin zorluklarla mücadele etme içgüdüünün doğal bir sonucudur. Çıkmaza düştüğünü hissettiği anlarda Rabbine sığınarak içinde bulunduğu zor durumdan kurtulmak için gösterdiği çabadır. Kısaca dua anı, iyi ve kötü her durumda kişinin Rabbine kendini en iyi ifade edebildiği andır. Allah kişinin fiilî ve kavli her türlü yardım isteğine karşılık vereceğini ifade ederek kişinin dua ettiği anın kendisi içinde önemli olduğunu vurgulamıştır.

2.12. Kur'ân'da Tevekkül

2.12.1. Tevekkül Kavramı

Tevekkül kelimesi وكل kökünden gelir, işinde başkasına güvenip dayanmak anlamındadır. وكل kökü ve türevleriyle birlikte kendi işini yapamayan aciz kimse anlamına gelmektedir.⁵²⁰

Tevekkül kelimesi tefe'ul babından olup kişinin birine yetki vermesi manasındadır. Bir konu hakkındaki tasarrufta kendisini başkasının yerine vekil tayin etmektir.⁵²¹

İnsanoğlu elde etmek istediği şeyler için çalışma, çaba gösterme eğilimindedir. Ancak bu çabanın yanında emeklerin karşılığını veren bir gücün olduğuna da inanmak durumundadır. Tevekkül kişinin elinden gelen her türlü gayreti gösterdikten sonra sonucun Allah'a havale edilmesidir. İsteklerini Allah'a iletmek ve yalnızca O'ndan korkmak da tevekkül kavramıyla ifade edilir. Dolayısıyla kişi ihmalkâr davranıp çalışmaktan geri durmadığı gibi tüm emek ve gayretlerinin üstünde bir güç olduğunu da aklından çıkarmamalıdır.⁵²²

⁵¹⁹ Kasapoğlu, "Kur'ân'da Ümit- İmân İlişkisi, 155-176.

⁵²⁰ Fîrûzâbâdî, "v-k-l", 4:653.

⁵²¹ Cürcanî, "v-k-l", 203.

⁵²² Gülnur Külünkoğlu, *Kur'ân'da Tevekkül*, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2015), 14.

Tevekkül Allah'a itimat etmek, O'na dayanmak, güvenmek ve teslim olmaktır. İnsanın tüm işlerini Allah'a havale etmesi, kaderine razı olmasıdır. Kişinin sınırsız güç ve nitelikte olan Rabbine sadakatle yönelmesi, gönülden boyun eğmesidir. Tasavvufi bir terim olarak ise insanın her türlü endişe ve vesveseden uzaklaşıp huzur ve sukutun merci Allah'a yönelmesidir. Tevekkül kavramını, insanın Allah'a olan teslimiyetini dil ve hal ile göstermesi şeklinde tanımlamak da mümkündür.⁵²³

İradenin, azmetmenin, çabanın son noktasında tevekkül yer alır. Ancak tevekküle anlam kazandırmak kişinin inancıyla büyük ölçüde ilişkilidir. Kişinin Rabbini, tanıması ve O'na olan teslimiyetinde samimi olması kulluk bilincine ulaştığını gösterir. Tüm bunlar olmadığında tevekkül kavramı o kişi için yüzeysel kalır. Kul, "içinde bulunduğum hali Allah benden daha iyi görüp biliyor" demediği müddetçe tevekkülde derinliğe ulaşamaz.

İnsanın davranışlarından çok inancıyla ilgili bir kavram olan tevekkül, Kur'an'da altmış sekiz yerde geçmektedir. Âyetlerde geçen tevekkül kelimesi başka kelimelerle ilişki içerisindedir. "Eğer iman ediyorsanız yalnız Allah'a tevekkül edin."⁵²⁴ Bu ve bunun gibi birkaç âyette tevekkül kelimesi iman kavramıyla ilişkilendirilmiştir.⁵²⁵ Samimi bir tevekkülün gerçekleşmesi şüpheden uzak bir imanla mümkündür. Nitekim Kur'an'ın insana kazandırmak istediği yegâne amaç doğru inancı ve bu sayede doğru davranışların ortaya çıkmasını sağlamaktır. İman, bilmenin yanında ahlâki ve duygusal bir iletişimi beraberinde getirir. Rabbiyle kurduğu kuvvetli duygusal bağ sayesinde iman, kişiyi tevekküle götüren baskın bir güç olduğu gibi kişinin sahip olduğu tevekkülün samimiyetini kuvvetlendirmektedir.⁵²⁶

Tevekkülle ilişki olan kavramlardan biri de şüphesiz ki sabırdır. Kişi kulluk görevini yerine getirirken pek çok zorlukla karşılaşır. Zorluklarla mücadele etmenin tek yolu da sabırdan geçer. İnsanın başına gelen sıkıntıdan bir an önce kurtulma isteği, aceleci ve telaşlı olması sorunlarının daha da büyümesine sebep olur. Ancak her türlü sıkıntının

⁵²³ Hayati Aydın, "Kur'an'da Azm, İrade ve Tevekkül", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 9/22(2008), 59-79.

⁵²⁴ Maide, 5/23.

⁵²⁵ Bk. Maide 5/11, Teğabün 64/13, Al-i İmran 3/160.

⁵²⁶ Külünkoğlu, *Kur'an'da Tevekkül*, 23-24; Mehmet Evkuran, *Ahlâk, Hakikat ve Kimlik – İslam Kelamında Ahlak Problemi-*, (Ankara: Araştırma Yayınları, 2013), 191.

Allahtan geldiğini bilen, samimi inancı vesilesiyle elinden geleni yapıp çözümünü Rabbine bırakan kişi gerçek olgunluğa ulaşmıştır. Sabırla gelen tevekkül kişiyi olgunluğa ulaştıran, engel tanımayan bir güçtür. Bu sebeple sabrın, iman ve tevekkülle ilgili bir kavram olduğunu söylemek mümkündür.⁵²⁷ Âyetlerde de bu durum açıkça ifade edilmiştir.⁵²⁸ “İman edip salih amel işleyenleri, cennette ırmakların aktığı temelli kalacakları has odalara yerleştiririz. Ne güzeldir çalışanların mükâfatı! Onlar ki sabretmişlerdir ve sadece Rablerine güvenip dayanmaktadırlar.”⁵²⁹ İman edip, sıkıntılar karşısında sabır gösteren ve tevekkülü elden bırakmayan kişilerin Rablerine duydukları güven tamdır. Endişe, tasa ve çaresizlikten uzak bu kişiler geçmişe hayıflanmak yerine geleceklere yön vermeye çalışacaktır.⁵³⁰

2.12.2. Dinî Tecrübe Bağlamında Tevekkül Olgusu

Kişi ile Allah arasında yaratıcı-yaratılan, kul-Rab ilişkisi mevcuttur. Kur’ân’daki geniş anlam çerçevesi incelendiğinde Rab kavramının eğiten, terbiye eden, gözeten anlamlarını taşıdığı görülür. Dolayısıyla Rab kavramı Allah’ın kullarını gözetim altında tuttuğunu, koruyup kolladığını ifade eder. Bu vesileyle O, kulları üzerindeki hâkimiyetini gösterir, onların eğitime ve güvenli bağlanmaya duyduğu ihtiyacı ortaya çıkarır.⁵³¹

Kıyamete kadar devam edecek olan kul Rab ilişkisi insanoğlunun hayatında büyük öneme sahiptir. İnsanın doğuştan sahip olduğu tüm nimetler Allah tarafından kendisine bahşedilen birer cevherdir. Sorumluluk duygusu da bunlardan biridir. İnsan kendisine verilen bu sorumluluk duygusuyla davranışlarına yön verir. Ancak seçimlerini yaparken güvenip dayanacağı bir güç arayışına girer.⁵³²

Kulun Rabbiyle olan ilişkisinde genellikle ibadetler söz konusudur. Ancak insanın Rabbine duyduğu güven O’nunla kurduğu içsel bir bağıdır ve bu bağ, sağlam olduğu takdirde kişiyi hayat boyu sürececek bir huzura kavuşturur. Kişinin Allah’a duyduğu güven tevekkül kavramıyla özdeştir. Allah’a güvenmeyi, işlerini O’na havale etmeyi özümseyen

⁵²⁷ Mehmed Ali Ayni, *Ahlâk Dersleri*, (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2013), 166.

⁵²⁸ Bk. Nahl, 16/41-42.

⁵²⁹ Ankebut, 29/58-59.

⁵³⁰ Külünkoğlu, *Kur’ân’da Tevekkül*, 32.

⁵³¹ Evkuran, *Ahlâk, Hakikat ve Kimlik*, 190-191.

⁵³² Akif Akto, “Allah -İnsan Arasında Ontolojik, Epistemolojik ve Varoluşsal Bir İlişki Biçimi: Tevekkül”, *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 8/2, (2016); 878-902.

kısaca tevekkül eden kişi kul olmayı kabullenmiştir. Kabullenmenin de ötesinde kul olmayı bir hayat felsefesi haline getirmiş demektir.⁵³³

İnsan, tabiatı itibariyle içinde oluşan boşluk duygusundan rahatsız olur. İç dünyasında bir zenginlik ve kendi kendine yetebilme duygusu arar. Kişinin ruhen kendini iyi hissetmesi imanı ile paralel bir seyir izler. “*Bir takım insanlar onlara ‘İnsanlar size karşı asker topladılar, onlardan korkun dediler de bu onların imanını arttırdı ve Allah bize yeter, O ne güzel vekildir, dediler.*”⁵³⁴ İnsanın kalbindeki iman artışı davranışlarına büyük ölçüde yansır. Kişi imanını değerlendirmek, ona takviyelerde bulunmakla yükümlüdür. Bu da Allah’tan başka kimseden korkmamakla ve salih amel işlemekle mümkündür.⁵³⁵ Allah her şeyin kendisine bırakıldığı en güzel vekildir. İmanı artan kişinin her işinde Rabbinde güvenmesi ise son derece kolaydır.⁵³⁶

İnsanoğlu hayallerinin gerçekleşeceği günü düşleyerek yaşar. Çaba harcamak ve bunun karşılığını istemek her insanın doğasında vardır. Özellikle topluma önderlik eden, eğiten, belirli bir kitle üzerinde söz sahibi olan kişiler açısından bu husus çok daha önemlidir. Çünkü onlar tüm enerjilerini sorumlu oldukları insanların davranışlarını düzeltmek için kullanırlar. Karşılığını görmek ise onlar için en büyük ödüldür. Peygamberler bu konunun başkarakterleridir ancak eğitimciler, aile reisleri ve yöneticiler de bu konuya dolaylı olarak dâhil edilebilirler. “*(Şuayb) Ey kavmim, dedi, bakın, ya ben Rabb’imden bir delil üzerinde isem ve (O), bana kendinden güzel bir rızık vermişse? Ben size menettiğim şeyleri (kendim yaparak) size aykırı davranmak istemiyorum. Sadece gücümün yettiği kadar (sizi) düzeltmek istiyorum. Başarım ancak Allah(ın yardımı) iledir. Yalnız O’na tevekkül ettim (dayandım) ve yalnız O’na yönelirim!*”⁵³⁷ Âyet, Şuayb peygamberin gayreti, başarı isteği ve tevekkülünü konu edinmektedir. O, bir peygamber olarak Allah’ın emirlerine uygun yaşamış, söz ve davranışlarında çelişkiye düşmemeye gayret etmiştir. Yaşam tarzıyla, sorumlu olduğu insanları etkilemek ve onların Allah’ın emirlerine uygun bir hayat yaşamalarını sağlamayı amaçlamıştır. Ancak peygamberler de kendilerinden daha üstün bir güce güvenme ihtiyacı hissederler. Bu güç Allah’ın bizzat

⁵³³ Akto, “Allah -İnsan Arasında Ontolojik, Epistemolojik ve Varoluşsal Bir İlişki Biçimi: Tevekkül”, 892.

⁵³⁴ Al-i İmrân, 3/ 173.

⁵³⁵ Zemahşeri, *el Keşşaf*, 1:662;

⁵³⁶ Razi, *et- Tefsirü'l Kebir*, 3-4:434; Bulaç, Kur’ân Dersleri, 2:236.

⁵³⁷ Hud, 11/ 88.

kendisidir. Hz. Şuayb, başarıya giden yoldaki sürece odaklanmış ve elinden geleni yapma gayretini göstermiştir. Yasaklanan şeylerden bizzat kendisi de uzak durmuş, yapılması gerekenleri yapma konusunda da titizlik göstermiştir. Ancak sonucun başarı veya başarısızlık olmasının Allah'ın elinde olduğunu ifade etmiştir.⁵³⁸

Kişiyi zafere götüren yolun zorluğu, gösterilen çaba son derece önemlidir. Ancak kişiye düşen yalnızca süreci iyi kontrol etmeye çalışmak ve elinden gelen gayreti göstermektir. Çünkü başarı ancak Allah'ın elindedir. Bu durum kişinin süreç esnasındaki stresini azaltmasına yardımcı olur. Elinden geleni yapıp sonucu inandığı ve güvendiği Allah'a havale eden kişiler, herhangi bir konuda endişeye kapılmazlar. Bu durum Allah'ın kullarını psikolojik açıdan rahatlatma, kaygıdan arındırma yöntemidir.

Kişide sevdiği, güvendiği ve ortak paydada bulunduğu kişilerin etkisi oldukça fazladır. Bu sebeple Kur'an, Allah'ı seven ve O'na sadakatle bağlı olan kişilerle birlikte olunmasını tavsiye etmiştir.⁵³⁹ “Gerçek şu ki, iman edip de yalnız Rablerine tevekkül edenler üzerinde (şeytanın) bir hâkimiyeti yoktur.”⁵⁴⁰ âyetinde inancında samimi olan, Allah'ın emir ve yasaklarına titizlikle uyan kişilerin şeytanın aldatmalarına kanmayacağı ifade edilmiştir. Onların Allah hakkındaki bilgi ve inançları kalplerine başka bir otoritenin yerleşmesine imkân tanımaz. Dolayısıyla şeytanın telkinleri bu kişiler için hiçbir anlam ifade etmez.⁵⁴¹

Allah'ın olmasını istediği bir hususu hiç kimsenin değiştirmeye gücü yetmez. Peygamberler dâhi bu konuda acizliklerini sıklıkla dile getirmişlerdir. Ancak bu acziyet kişiyi zaman zaman negatif bir enerjiye sürükleyebilir. Kişinin rabbinin hükmüne boyun eğmesi zorunludur fakat bu durum onun hiçbir şey yapmadan çaresizlik dehlizlerinde kaybolması demek değildir. Bu hususta kişinin sağlaması gereken denge haline Hz. Yusuf kıssasında değinilmiştir. “Sonra şöyle dedi: Oğullarım! (Şehre) hepimiz bir kapıdan girmeyin, ayrı ayrı kapılardan girin. Ama Allah'tan (gelecek) hiçbir şeyi sizden savamam. Hüküm Allah'tan başkasının değildir. (Onun için) ben yalnız O'na dayandım. Tevekkül edenler yalnız O'na dayansınlar.”⁵⁴² Hz. Yakup ilk olarak oğullarına yolculukları

⁵³⁸ Said Havva, *el- Esâs Fi't- Tefsir*, 7:105.

⁵³⁹ Bk. Tevbe 9/100, 119,

⁵⁴⁰ Nahl, 16/99.

⁵⁴¹ Zemahşeri, *el Keşşaf*, 3:472. Derveze, *et Tefsirü'l Hadis*, 5:175.

⁵⁴² Yusuf, 12/67.

esnasında dikkat etmeleri gereken kuralları hatırlatmış ve gerekli uyarılarda bulunmuştur. Çünkü şehre ilk girişleri pek başarılı olmamış oğulları çeşitli sıkıntılarla karşılaşmıştı. Bu durumun tekrar yaşanmaması için Hz. Yakup her birinin ayrı kapılardan girmesini uygun görmüştür. Ancak o bizzat kendisi Allah'ın gücü karşısında hiçbir tedbirin işe yaramayacağını ifade etmiştir.⁵⁴³

Hz. Yakup'un oğullarıyla arasında yaşanan bu olay tevekkül kavramını net bir şekilde anlatmaktadır. Herhangi bir konuda düşünmeden ve tedbirsizce davranmak uygun görülmez. Kişi başına gelebilecek zarara karşı her türlü önlemi almak, sonrasında ise Allah'a güvenmek zorundadır.

Galibiyet ve mağlubiyet kişinin kendi çabasının yanında Allah'ın dilemesiyle de doğrudan ilişkili bir durumdur. Allah Hz. Muhammed'in yaşadığı galibiyet ve mağlubiyetlerin örneğini vererek kişinin her iki durumda takınması gereken tavrı anlatmıştır. *"Eğer Allah size yardım ederse, artık sizi yenilgiye uğratacak yoktur ve eğer sizi 'yapayalnız ve yardımsız' bırakacak olursa, O'ndan sonra size yardım edecek kimdir? Öyleyse mü'minler, yalnızca Allah'a tevekkül etsinler."*⁵⁴⁴ âyetinde Bedir ve Uhud savaşları hatırlatılmaktadır. Yüce Allah kendisinin yardımı olmadan kullarının herhangi bir zafer elde edemeyeceğini belirtmiştir. Allah'ın yardım ettiği kişiler her türlü günahattan uzak kalan kişilerdir. Yardımsız kalan kimseler ise günah çukuruna düşmüş ve seçimlerinin acı sonuçlarına katlanmak zorunda olan kişilerdir. Böylesine sahipsiz kalmış, dünya ve ahiret hayatını paramparça etmiş kişiler için yapılacak fazla bir şey yoktur. Allah'ın sahipsiz bıraktığı kişileri kurtarmaya kimsenin gücü yetmez. Allah'a güvenip samimiyetle teslim olan kişiler ise bu içten sığınmalarının karşılığı olarak affedilmekle ödüllendirilirler. Bu âyet tekrar açıklıyor ki tevekkül, kişinin pasif konumda olması demek değildir. Tam aksine kişinin istediğine ulaşması için gerekli tüm çabayı göstermesi ve sonucunu Allah'tan beklemesidir.⁵⁴⁵

Kişi tevekkül ederek Allah karşısındaki acziyetini ifade etmiş olur. Ancak acziyetinin yanına Rabbine duyduğu samimi güven de eşlik eder. Tevekkülü özümsemiş

⁵⁴³ Zemahşeri, *el Keşşaf*, 6:306-307; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4:2890.

⁵⁴⁴ Al-i İmran, 3/160.

⁵⁴⁵ Kuşeyrî, *Letâifu'l İşârât*, 1:353; Zuhayli, *et Tefsirü'l Münir*, 2:398. Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2:1218.

ve her işini Rabbine havale eden kişide ümitsizlik, kendini yetersiz görme, özgüvensizlik gibi durumlar gözlenmez. Ne yaptığını bilerek zafere ulaşmak isteyen kişi galibiyetin Allah'ın elinde olduğuna kanaat getirdiğinde sonuç ne olursa olsun şikâyet etmez. Bu sebeple tevekkül halinin, kişiyi olumsuz etkileyecek duygu durumlarından kurtardığını söylemek mümkündür.

İman, kişinin psikolojik durumunu büyük ölçüde etkiler. Allah'a duyulan güven ve sevgi arttıkça iman da artar. Kişin Rabbine duyduğu güven azaldığında ise imanı azalır. Bu sebeple tevekkül hali kişinin imanında, Rabbiyle kurduğu ilişkide büyük öneme sahiptir. Allah, tevekkül sahiplerine olan sevgisini hatırlatarak kendisine duyulan güvenin karşılıksız kalmayacağını ifade etmiştir.

2.13. Kur'ân'da İnâbe

2.13.1. İnâbe Kavramının Semantik Tahlili

Kur'ân'da Allah'a yönelmeyi ifade etmek üzere kullanılan inâbe kavramı نوب kökünden türemiş if'al babından mastardır. Bir şeyin dönüşümlü olması, sıra ile geri dönmesi anlamındadır.⁵⁴⁶ Aynı şekilde n-v-b kökünden gelen ناب fiili bir yere geri dönmek, başa bir musibetin gelmesi anlamındadır.⁵⁴⁷ Bal arısına sürekli kovanına gitmesinden ötürü نوب denmiştir.⁵⁴⁸

Kur'ân'daki kullanımına bakıldığında inâbe Rad sûresinde, tevbe ederek ve ihlâslı amellerle Hakka dönmek anlamında kullanılmıştır. Kişinin günaha ısrarcı olmaması, tevbe ve istiğfara devam etmesi anlamındadır. Kulun bütün hal ve durumlarında Allah'a yönelmesidir.⁵⁴⁹

Mastar haliyle Kur'ân'da bulunmayan inâbe kavramı Kur'ân'da türevleriyle birlikte on sekiz yerde geçmektedir. Fiil kök anlamıyla bağlantı olarak dönme, yönelme, tevbe etme, Allah'a dönme anlamlarında kullanılmıştır. İbn Kayyim el Cevziyye Kur'ân'da inabenin iki farklı anlamda kullanıldığını ifade etmiştir. İlk olarak mü'min, kâfir, müşrik, münafık, muhlis gibi ayrımlar olmaksızın bütün herkesin ilâhî rububiyete

⁵⁴⁶ Zebîdî, "n-v-b" 2:455, İsfahânî, "n-v-b", 507.

⁵⁴⁷ Fîrûzâbâdî, "n-v-b", 4:455; İbn Manzûr, "n-v-b", 4:4044.

⁵⁴⁸ İsfahânî, "n-v-b", 508.

⁵⁴⁹ Bk. Rad, 13/27-28.

boyun eğmesidir.⁵⁵⁰ Çünkü normal bir zaman diliminde olmasa dahi sıkıntılı süreçlerinde herkes Allah'a yönelir. *"İnsanların başına bir sıkıntı gelince, Rablerine yönelerek (münîbîne) O'na yalvarırlar. Sonra Allah Teâla katından onlara bir rahmet tattırınca bakarsınız ki onlardan bir grup yine Rablerine ortak koşuyorlar."*⁵⁵¹

Înâbenin ikinci kullanım şekli ise Allah'ın ulûhiyetine yönelişi ifade eder. İnâbenin bu kullanımı yalnızca O'na yönelmeyi, O'na boyun eğmeyi ve O'nun dışında her şeyden yüz çevirmeyi ifade etmektedir. Bu çeşit bir inâbe Allah dostlarının, kalbinde Allah büyük ölçüde yer ayıranların sahip olduğu inabedir. *"De ki, Allah dilediğini saptırır. Kendisine yöneleni de hidâyete erdirir. Onlar iman edenlerdir ve gönülleri Allah'ın zikri ile huzura erenlerdir. Dikkat edin kalpler ancak Allah'ı anmakla huzur bulur."*⁵⁵² Âyetiyle Allah kalp huzurunu İnabe kavramıyla ilişkilendirmiştir. Bunun yanında Allah bütün insanları İslâm dinine davet etmiş ve İnabe duygusunu taşımalarını istemiştir.⁵⁵³ Peygamberlerin hayatlarından kesitler sunarak İnabe kavramı açıklanmış ve onların inabesi insanlara örnek gösterilmiştir.⁵⁵⁴ Allah'a yönelmenin önemi ve insana kattığı güzellikler de âyetlerin konusu olmuştur.⁵⁵⁵

2.13.2. Dinî Tecrübe Bağlamında Kur'ân'da İnâbe Olgusu

Înâbe kelimesi kök anlamını itibariyle incelendiğinde kelimedeki derinlik göze çarpar. Nevb kelimesindeki yakınlık, kulun Allah'a manen yakınlaşmasını anlatır. Nevb kişinin inkârcılıktan imana yönelmesi, tevbe ederek kişinin olumsuz davranışlarını düzeltmesi ve manevi temizliğe ulaşması, kişinin ibadet ve itaatle Allah'a yaklaşmasıdır.⁵⁵⁶

Allah'a yönelmeyi ve O'na dönüşü ifade eden bu kavram Allah'ın emirlerinden biridir. Çünkü Allah, yakın olduğunu belirttiği azap gelmeden önce kullarını dikkatli olmaları konusunda uyarmaktadır. Kişilerin hatalarından dönmeleri ve Allah'ın emir ve

⁵⁵⁰ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Medâricu's-Sâlikîn*, çev. Komisyon, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2005), 1:339.

⁵⁵¹ Rum, 30/33.

⁵⁵² Rad, 13/27-28.

⁵⁵³ Bk. Rum, 30/30-31.

⁵⁵⁴ Hud, 11/75,88; Sâd, 38/24,34; Şûrâ, 42/10.

⁵⁵⁵ Kâf, 50/32-33.

⁵⁵⁶ Kasapoğlu, "Kur'ân'da İnabe Kavramı: Dinî Tecrübe Açısından Bir Yaklaşım", 137-159.

yasaklarına uygun bir hayat yaşamalarının onların dünya ve ahiret mutluluğu için önemi inâbe kavramıyla ilgilidir.

İlahi dinlerin tümü ortak bir amaç taşır. Bu ortak amaç tevhit inancıdır ve Allah bu inancın titizlikle korunmasını ister. Bu sebeple ilâhi dinlerin birbiriyle uyum içinde olduğunu söylemek mümkündür. İnsanların dini konularda birbirlerine düşmanlık etmeme gerekçelerinden biri de budur.⁵⁵⁷ “Şöyle ki; dini doğru tutun ve onda ayrılığa düşmeyin. Fakat kendilerini çağırdığınız bu şey, Allah’ a ortak koşanlara ağır geldi. Allah dilediğini kendine seçer ve O’na yöneleni kendisine iletir.”⁵⁵⁸ Âyet, genel itibarıyla Allah katındaki tüm dinlerin ortak amaçlar taşıdığına işaret etmektedir. Özelde ise âyet, kulun imandan nasibinin bol olmasının şartının kalben O’na yönelmekle mümkün olduğunu ifade etmektedir. Allah’ın emirleri noktasında ihtilafa düşmek, hükümleri üzerinde değişiklikler yapmaya çalışmak kulu Rabbinden uzaklaştıran davranışlardır. Bunun yanında Allah’ın koyduğu kurallar üzerinde hemfikir olmak, O’nun emrine ve yasaklarına toplum olarak riayet etmek toplumsal barış ve huzuru beraberinde getirir. Topyekûn Allah’a yönelen insanlar birlik ve beraberliğin kazandırdığı bereketle imanlarını arttırmışlardır.⁵⁵⁹

Allah’a kalpten yönelenler, her davranış ve düşüncesinde Allah’ın emirlerini dikkate alanlar, Rableri tarafından ödüllendirilirler. Çünkü bu kişiler görmedikleri, sesini duymadıkları fakat var olduğuna kalben inandıkları bir varlığa itaat etmektedirler. “Görmeden Rahman’a saygı gösteren ve Hakka dönük bir yürekle gelen herkesin mükâfatı budur!”⁵⁶⁰ Âyet, mü’minlerin sahip olduğu iki önemli özellikten bahsetmektedir. Biri Allah’ın her şeye gücünün yetmesi sebebiyle kulun ondan korkmasıdır. Diğeri ise Allah’ın sonsuz şefkat ve merhamet sahibi olduğunu bilen kulun, buna rağmen günah işlemeye cesaret edememesidir. Her iki vasıf da kulun Allah nezdindeki değerini arttırmaktadır. Ancak Rabbinin bağışlayıcı özelliğini dikkate alarak ve onun merhametinin şükrü olarak günah işlemekten kaçınmak Allah tarafından ödüle layık görülmüştür. Bu kişiler, karşılaştığı her türlü zorluk karşısında devamlı suretle Allah’a yönelen, iyi ve kötü her durumda kendini Allah’a açan kişilerdir. Rabbine tam

⁵⁵⁷ Râzî, *Mefâtihu’l Ğayb*, 27-28:135.

⁵⁵⁸ Şûrâ, 42/13.

⁵⁵⁹ Kutub, *Fî Zılâl-il Kur’ân*, 5:3138.

⁵⁶⁰ Kaf, 50/33.

manasıyla yönelen O'nun çizdiği sınırlara dikkat eden ve kurallarına uyan kişiler ödülleri en güzelini hak etmektedirler.⁵⁶¹

Allah kendisine kalpten yönelenleri cennetle müjdeler. Ancak bu durum sıkıntıya düştüğü anlarda Rabbini hatırlayan ve O'na yönelen, probleminden kurtulduğu an Rabbine sırtını dönen kişiler için geçerli değildir. “*İnsanlara bir zarar dokunduğunda, Rab'lerine yönelerek O'na yalvarırlar. Sonra Rab'leri onlara kendinden bir rahmet tattırınca, hemen onlardan bir grup, Rab'lerine ortak koşarlar*”⁵⁶² İnsanoğlu iyi ve kötü her anında Allah'ın yardımına muhtaçtır. Ancak önemli olan kişinin bu durumun bilincinde olmasıdır. Âyette sıkıntılarını Allah'tan başka kimsenin çözemeyeceğini bildiğinden Rabbine yönelen, o süreçte Allah'ın emirlerini hakkıyla yerine getiren ancak ferahlığa kavuştuğunda unutan kişiler şiddetle eleştirilir.⁵⁶³ İnsanın temel yaşam felsefesi, rotası tevhitir. Yaratılış gayesinin özüdür, kişinin isteğine göre benimseyeceği, istediği an terk edebileceği bir inanç değildir. Kişi bu inancın dışına çıktığı an Rabbinin hoşnutsuzluğunu kazanmaya mahkûmdur. Tevhit inancının sağlam olması samimiyetle mümkündür. Samimiyet Allah'ın kullarında görmek istediği en temel duygudur. Sadece bunun eksikliği bile kişinin yaptıklarını hükümsüz kılmaya yetebilir. Çünkü Allah kullarından yüz çevirmez, onları unutmaz, her an iletişim kurmaya hazırdır. Aynı istek ve özveriyi kullarından beklemesi ise olağandır. Kulun mutlu ve huzurlu anlarında Rabbinden yüz çevirmesi ise yapılabilecek en büyük nankörlüktür.

İnsan nefsindeki iyiye ve hayra yönelme isteğine fitrat adı verilir. Kısaca fitrat, insanların Allah'ı bilme içgüdüleriyle yaratılmasıdır. İnsan fitratında, bir olan Allah'a kulluk etme ve gerçek yaratıcısını bilip O'na inanmak vardır. Fakat bu fitri iman yeterli olmaz. Allah kullarından bilinçli bir şekilde kendisine iman edilmesini ve bunun her durum ve koşulda yapılmasını ister.⁵⁶⁴ “*Hakka yönelen bir kimse olarak yüzünü dine çevir. Allah'ın insanları üzerinde yarattığı fitrata sınıksız tutun.*”⁵⁶⁵ Âyet insanları gerçek bir Müslüman gibi düşünmeye ve tüm düşüncelerini İslam'a göre şekillendirmeye davet

⁵⁶¹ Zuhayli, *Et Tefsirü'l Münir*, 13:527; Mevdudi, *Tefhimü'l Kur'ân*, 5:486

⁵⁶² Rum, 30/33.

⁵⁶³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'ân*, 11:189.

⁵⁶⁴ Razi, *Mefâtihu'l Ğayb*, 25-26:108.

⁵⁶⁵ Rum, 30/30.

etmektedir. Kişinin fitratına yönelmesi Allah'a yönelmesi demektir.⁵⁶⁶ Evren tüm enerjisiyle insanları kendisine doğru çekmesine rağmen Allah, Hz. Muhammed'in şahsında bütün insanlığın kendisine yönelmesini tavsiye etmiştir. Çünkü O, kullarını henüz dünyaya gelmeden kendisine yönelmelerini sağlayacak şekilde yaratmıştır. Dolayısıyla kişi kalpten istediğinde Rabbine yönelecek gücü kendisinde bulacaktır. Bu Allah'ın kullarına sağladığı kolaylığın ve onlara verdiği değer göstergesidir.⁵⁶⁷

İnsanoğlu tabiatı itibariyle bir şeye bağlanma, bir amaca hizmet etme eğilimi içerisindedir. Kişinin inandığı bir değer, hizmet ettiği bir amaç olmadan yaşamını sürdürmesi zordur. Ancak kişi yaşam boyu izleyeceği yolu belirlerken dikkatli olmak zorundadır. Çünkü yaptığı seçim hem dünyadaki yaşam kalitesini hem de ahiretteki mutluluğunu belirleyecektir. Kalbini Rabbine yönlendiren, davranışlarında O'nun koyduğu kuralları dikkate alan kişi Allah'ın övdüğü kimselerden olma şerefine erişmiştir. Bu, aynı zamanda insan nefsinin yapısı ile dinin yapısının birbiriyle uyum sağlamasıdır.⁵⁶⁸

Kullarından tüm amaç ve gayelerini kendisine yöneltmesini isteyen Allah, bunun sağlanması için gerekli her türlü destekte bulunmuştur. Kimi zaman kullarını ödüllendirerek kendisini ve sahip olduğu gücü hatırlatmış. Kimi zaman da onları çeşitli imtihanlardan geçirerek çareyi yine kendisinde aramalarını istemiştir. Bunun örneğini peygamber kıssalarında görmek mümkündür.

Dâvûd (as) ve oğlu Hz. Süleyman devlet başkanlığı ve peygamberliği birlikte yürütmüşlerdir. Böylesine ağır iki sorumluluğu baba ve oğul birlikte üstlenmişlerdir. Sorumluluklar bunlarla sınırlı kalmamış Hz. Süleyman yöneticilik yaptığı mevkiye bırakılan bir cesetle imtihan edilmiştir. *“Ant olsun Süleyman' ı denedik tahtının üstüne bir ceset bıraktık, sonra bize yöneldi. Rabbim dedi, beni affet, bana benden sonra hiç kimseye nasip olmayan bir mülk (hükümdarlık) ver. Çünkü sensin, o çok lütfeden sen!”*⁵⁶⁹ Yüce Allah, tüm peygamberleri diğer peygamberleri yönlendirmek ve insanlığa ışık tutmaları için çeşitli imtihanlardan geçirmişti. Hz. Süleyman da yönetim ve otoriteleriyle

⁵⁶⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'ân*, 11:185.

⁵⁶⁷ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'ân Tefsiri*, 9:4706.

⁵⁶⁸ Kutub, *Fî Zılâl-il Kur'ân*, 5:2768.

⁵⁶⁹ Sâd, 38/34-35.

ilgili olarak çeşitli sınavlardan geçmiştir. Ancak o imtihanına yenik düşmek yerine ihlasla Rabbine yönelmeyi tercih etmiştir. Sonrasında Rabbinden daha önce kimsenin sahip olmadığı bir güç istemiştir.⁵⁷⁰ Bu istek maddi bir gücün ötesindedir. Çünkü Süleyman (as) sahip olduğu gücü Allah yolunda harcamayı amaçlamaktaydı. Allah da O'nun samimi duasını kabul etmiştir. *“Böylece rüzgârı onun buyruğu altına verdik. Onun emriyle dilediği yöne yumuşakça eserdî.”*⁵⁷¹ İmtihanını başarıyla tamamlayan Süleyman (as) Rabbiyle kurduğu samimi ilişkiden güç alarak ondan üstün bir güç istemiştir. Rabbi de onun kendisine olan samimiyeti vesilesiyle isteğini kabul etmiştir.⁵⁷²

Allah peygamberlerin hayatlarından kesitler sunarak kullarını hak yola davet eder. Bunun yanında evrenin bizzat kendisini de insanın düşünmesi ve öğüt alması için araç olarak yaratmıştır. *“Üstlerindeki göğe bakmadılar mı, onu nasıl yaptık, süsledik, hiçbir çatlağı yoktur. Arzı nasıl yaydık, ona sağlam dağlar attık, onda her güzel çifti bitirdik. Bütün bunları Allah' a yönelen her kulun, gönül gözünü açmak için ve ona ibret vermek için yaptık.”*⁵⁷³ Âyette Allah akıllara durgunluk veren, yakın görünümlü fakat kilometrelerce uzak olan gökyüzüne dikkat çekmiştir. Gündüz güneşin, gece ayın ve yıldızların parladığı gökyüzü her anımızı aydınlatmaya yetecek güçtedir. Başı ve sonu belli olmayan gökyüzü, insanlık var olduğundan beri merak konusu olmuştur. Ancak Allah, kullarından onun yalınlığı, derinliği üzerinden düşüncelerini istemiştir. Karmaşıklıktan uzak, sonsuz büyüklükteki sema, insanı durmaksızın düşünmeye ve Rabbinin nimetlerinin farkında olmaya çağırmaktadır.⁵⁷⁴ Yeryüzü ve gökyüzü elverişli kullanımı ve doğal güzelliğiyle Allah'ın kullarına sunduğu bir lütuftur. Ayrıca Allah evrendeki mükemmel düzene vurgu yaparak tüm insanlığı hesaba çekme noktasında aciz kalmayacağını vurgulamıştır. Kısaca kâinattaki mükemmelliğin kulun Allah'a yönelmesine vesile olduğunu söylemek mümkündür.⁵⁷⁵

Allah yarattığı tüm kulları kendisine inanmaya meyilli halde yaratmıştır. Ancak insan hayattaki esas gayesini belirleme özgürlüğüne sahiptir. Fıtratında olan inanma

⁵⁷⁰ Bulaç, *Kur'ân Dersleri*, 6: 28-29.

⁵⁷¹ Sâd, 38/36.

⁵⁷² Mehmed Vehbi, *Hülâsat'ül Beyan*, 11-12:4796-4797; Çelik, *Hakkın Dâveti Kur'ân-ı Kerîm*, 4:286.

⁵⁷³ Kaf, 50/6-8.

⁵⁷⁴ Çelik, *Hakkın Dâveti Kur'ân-ı Kerîm*, 4:616; Emiroğlu, *Esbab-ı Nüzûl*, 12:34-35.

⁵⁷⁵ Mevdudi, *Tefhimu'l Kur'ân*, 5:475.

duygusunun üstüne giden ve davranışlarını ona göre belirleyen insan doğru yola erişmiştir. Ancak Allah'ın insanları doğru yola ulaştırma isteği bununla sınırlı değildir. Mükemmel bir düzene sahip olan Allah evreni yaratarak insanların ondan öğüt almasını amaçlamıştır. Bunun yanında kıssalarına Kur'ân-ı Kerîm'de genişçe yer vererek kullarından peygamberlerin hayatlarından ders çıkarmalarını istemiştir. Allah, beklentilerini yerine getirmeleri için kullarına gerekli her türlü imkânı sağlamıştır. Onun isteklerini yerine getirmek için insanoğluna düşen görev ise samimi bir niyetle Rabbinden gelen öğütleri anlamaya çalışmaktır.

2.14. İstiğâse

2.14.1. İstiğâse Kavramı

İstiğâse kelimesi غوث kökünden gelir ve yardım anlamındadır.⁵⁷⁶ Kişinin içinde bulunduğu sıkıntıdan ötürü birinden yardım talep etmesidir.⁵⁷⁷

Kur'ân'da istiğâse kavramı müminlerin zorlu savaş koşullarına karşı Allah'tan yardım dilemesi anlamında kullanılır.⁵⁷⁸ Bir diğer âyette ise inkârcıların cehennem azabı karşısında Rablerinden bekledikleri yardımı anlatmaktadır.⁵⁷⁹ Kişinin yakınında bulunan birinden yardım istemesi anlamındaki kullanımı da söz konusudur.⁵⁸⁰

Tasavvuf literatüründe ise istiğâse kavramı iltica etme, yardım dileme, bir kimseye sığınma gibi anlamlara gelmektedir. Kişinin yardımına yetişmesi için evliyalardan, salih kişilerden yardım dilemesi onlara sığınması, kurtuluşu için onların ruhaniyetlerinden yardım dilemesidir. Özellikle kişi, zor durumda kaldığında, sıkıntıya düştüğünde bu yönetime daha çok başvurmaktadır.⁵⁸¹

2.14.2. Dini Tecrübe Bağlamında İstiğâse Olgusu

Kâinat her şeyiyle Allah tarafından yaratılmıştır. İnsanoğlu içinde yaşadığı evrenin hükmedicisi değil bir parçasıdır. Evrenin düzeni için geçerli olan yasalara uymak kişinin

⁵⁷⁶ Isfahâni, “ğ-v-s”, 367.

⁵⁷⁷ Zebîdî, “ğ-v-s”, 3: 242.

⁵⁷⁸ Enfâl, 8/9-10.

⁵⁷⁹ Kehf, 18/29.

⁵⁸⁰ Kasas, 28/15.

⁵⁸¹ Rıfat Okudan, “*Tevessül ve Vesile*”, *Tasavvuf El Kitabı*, Editör: Kadir Özköse, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), 435.

temel görevdir. Başka bir ifadeyle kişinin evrendeki kurallara uymak dışında bir şansı yoktur. Ancak kâinatta var olan düzen her zaman insanın kişisel çıkarlarına uymayabilir. Bu noktada kişi kendisinden daha güçlü bir varlığın desteğine ihtiyaç duyar.⁵⁸²

Yeryüzünde huzurun egemenliğini isteyen kişiler Allah'ın koyduğu evrensel kurallara uymak mecburiyetindedir. Allah'ın emirlerine uyan kimseler başka bir güce ve akla ihtiyaç duymadan yaşarlar. Sosyal ilişkilerinde Allah'ın çizdiği sınırın dışına çıkmazlar. Bu kişiler ilkeli ve sağlam adımlarla yaşam mücadelesi veren kişilerdir. Onlar, ihtiyaç halinde de sadece Allah'tan yardım isterler.⁵⁸³

İnsan, temel ihtiyaçlarının yanında iç dünyasındaki eksiklikleri de tamamlamak ister. Kişinin iç dünyasıyla ilgili olan her şey onun maneviyatını oluşturur. Bu hal onun tüm davranışlarına sirayet eder. Dolayısıyla kişi manevi açıdan gerekli olgunluğa ulaşmak ister. Kişi maneviyatını geliştirmek için yeterli gücü kendisinde bulamadığında bir başkasının tecrübe ve bilgisine başvurur. Kişinin sıkıntılı olduğu durumlarda yardım talebinde bulunduğu, çözüm için yeterli gücü bulabildiği tek varlık Allah'tır. Kulun içinde bulunduğu bu durumu Rabbine iletmesi ve bu esnada içinden geçen duygular dinî tecrübeyi oluşturur.

Kişi Rabbinden yardım istediğinde kendini güçsüz hisseder ve tüm içtenliğiyle Rabbine yönelir. Allah ile kul arasındaki karşılıklı ilişkinin en sık yaşanan hali yardım dileme halidir. Kişi sıkıntılarının çözümü için Rabbinden yardım isterken Allah da bu isteğe cevap verir. İsteklerinin karşılık bulabildiği bir makamın varlığı kişi de tarifsiz bir huzur oluşturur. “ *Hani Rabbinizden yardım istiyordunuz. O da “ Ben size ard arda bin melekle yardım ediyorum.” Allah bunu sadece bir müjde olsun ve onunla kalpleriniz yatışsın diye yapmıştı. Yoksa yardım ancak Allah katındadır. Şüphesiz Allah, mutlak güç sahibidir hüküm ve hikmet sahibidir.*”⁵⁸⁴ Bedir Savaşında İslâm ordusu zor durumda kaldığından dua etmeye başlamıştı. Hz. Ömer'in rivayetine göre Resulullah “*Allah'ım*

⁵⁸² Faruk Yılmaz, “Kapitalist Düzendeki ve İslam'da Sosyal Güvenlik Sistemi”, *Eski Yeni: Üç Aylık Düşünce Dergisi*, 18(2010); 92-105.

⁵⁸³ Yılmaz, “Kapitalist Düzendeki ve İslam'da Sosyal Güvenlik Sistemi”, 98.

⁵⁸⁴ Enfâl, 8/9-10.

bana vadettiğin emri yerine getir. Eğer bu topluluğu helak edersen artık yeryüzünde sana hakkıyla kulluk eden kalmayacak.” sözünü uzun bir süre tekrarlamıştı.⁵⁸⁵

Âyette anlatılan olay gerçek bir dinî tecrübe örneğidir. Bedir savaşı esnasında sayıca az ve maddi anlamda güçsüz olan İslam ordusu kendisinden her anlamda güçlü ordu karşısında Rabbinden yardım dilemiştir. Allah onların yardım taleplerini karşılıksız bırakmayarak ordunun galip gelmesini sağlamıştır. Buradan hareketle dinî tecrübenin Allah ile kul arasında yaşanan karşılıklı bir ilişki olduğunu ve bu ilişkinin kulu mutmain kıldığını söylemek mümkündür.

Zorlu bir süreçten geçerken Rabbinin yakınlığını hissetmek kişinin huzurlu ve kendini emniyette hissetmesini sağlar. Yaşadığı güven duygusu kişi de yardım talep etme isteğini arttırır. Bunun yanında kişinin kalp huzurunu arttırır. Olumsuz düşüncelerden uzaklaşmasını sağlar.

2.15. İstiane

2.15.1. İstiane Kavramı

İstiane عون kökünden gelmektedir ve bir işte birine yardım etmek, destek olmak manasında kullanılmaktadır. İstiane kalıbı ise yardım talebinde bulunmak manasındadır.⁵⁸⁶ İstiğase kavramıyla yakın anlamlı olmakla birlikte Kur’ân’da her iki kelime de kullanılmaktadır.

İstiane kelimesi Kur’ân’da türevleriyle birlikte on bir yerde geçer. Kur’ân’da sık geçmemekle birlikte kişinin kulluk tavrını göstermesi açısından son derece önemlidir. İstiane kelimesi Fatiha Sûresi’nde kulun kendi diliyle Rabbine yönelişini ifade eder.⁵⁸⁷ Başka iki âyette sabır ve namazla⁵⁸⁸ bir başka âyette de sadece sabırla Allah’tan yardım istemeyi anlatır. İki yerde ise Allah’ın sıfatı olan Müsteân, yani kendisinden yardım istenilen şeklinde kullanılır.⁵⁸⁹

⁵⁸⁵ Zemahşerî, *el- Keşşaf*, 2:558.

⁵⁸⁶ Fîrûzâbâdi, “a-v-n”, 3:349; İbn Manzur, “a-v-n”, 3:2828; Isfahâni, “a-v-n”, 354.

⁵⁸⁷ Fatiha, 1/5.

⁵⁸⁸ Bakara, 2/45,153.

⁵⁸⁹ A’râf, 7/128.

İstiane Allah'ın emir ve yasaklarına uymak, her durum ve şartta Allah'ın talebine sığınmaktır. Sonsuz güvenle O'na yönelmek ve sabırla zararının giderilmesini beklemektir. Yalnız başına üstesinden gelinmeyecek her işi Allah'a havale etmektir.

2.15.2. Dinî Tecrübe Bağlamında İstiane Olgusu

İnsanoğlu doğduğu andan itibaren karşısına pek çok engel çıkar. Kişi ömrü boyunca bu engelleri aşmak için çaba gösterir. Ancak hiçbir çaba Allah'ın yardımı olmadan zaferle sonuçlanmaz. Bu sebeple her kul Allah'tan yardım istemeye muhtaçtır. “Çaresiz biz sizi biraz korku, biraz açlık, birazda mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltme ile imtihan edeceğiz. Müjdele o sabredenleri!”⁵⁹⁰ Âyetinde Allah insanları imtihansız bırakmayacağını ifade etmiştir. Ancak merhameti geniş olan Allah, imtihanlarda başarılı olmanın yollarını göstermiştir. Sabreden, başına gelen musibetlerden ötürü kendisine yönelen, yardımı kendisinde arayan kişiler, imtihanlarında başarılı olan kişilerdir Kişinin kaza ve kadere razı olarak yardımı Allah'tan talep edenleri, karşılaştığı zorluğun derecesi ne olursa olsun Allah'a karşı edebe aykırı tek bir cümle dahi kurmayanları zaferle müjdelemiştir.⁵⁹¹

Allah'tan yardım istemenin yollarından biri her türlü ihtiyacı Allah'ın karşılayacağına dair bilince sahip olmaktır. İnsan ancak yaratıcısıyla gerekli işbirliğini kurduğu takdirde imtihanlarının üstesinden gelebilir. “Hamd âlemlerin Rabbi, Rahman, Rahim hesap ve ceza gününün sahibi mâliki Allah'a mahsustur. Yalnız sana ibadet ederiz ve yalnız senden yardım dileriz...”⁵⁹² Fatıha sûresinin bu ilk âyetlerinde yaratıcının özelliklerinden bazıları zikredilmiştir. O'nun hamd edilmeye en layık olması, Rahman ve Rahim olması, bütün yüce vasıflara sahip olduğunu göstermektedir. Âyetteki iyyake nestain ifadesiyle insanın her türlü ihtiyacının karşılanmasında Allah'ın yardımına başvurmasının gerekliliği anlatılır. Böylece eksiksiz vasıflara sahip olan bir varlığın dışında yardım istenecek varlık olmayacağı gösterilmiştir. Yardımı yalnızca Allah'tan istemek aynı zamanda insanın tevhid inancının bir göstergesidir. Yardım istemeye en layık kişi varlıkları yaratan onlara hayat veren ve hayatlarını devam ettirmeleri için her

⁵⁹⁰ Bakara, 2/155.

⁵⁹¹ Zuhayli, *et- Tefsirü'l Münir*, 1:330.

⁵⁹² Fatıha, 1/1-4.

türlü imkânı sunan yüce Allah'tır. Kişi Allah'a ibadet ederek yalnızca O'na yalvarıp yakarak Rabbine olan şükrünü de yerine getirmektedir.⁵⁹³

İnsanın isteklerini Rabbine iletmesinin kestirme yollarından biri duadır. Mü'minler dua yoluyla acizliklerini, her türlü güçten yoksun olduklarını, kendilerine yardım edecek bir otoriteye muhtaç olduklarını ifade ederler. Daha önemlisi tüm bunları ifade etmeye ihtiyaç duyarlar. “(Allah'im) Yalnız sana ibadet ederiz ve yalnız senden yardım dileriz.”⁵⁹⁴ Âyetinden anlaşıldığına göre yardım çağrılarında cevap veren en büyük güç Allah'tır ve O kendisine muhtaç olan kullarını karşılıksız bırakmayacağını sıklıkla ifade etmiştir. Bütün işlerin gerçekleşme yetkisi Allah'ın elindedir. Bu sebeple yardım talebi yalnızca O'na yapılmalıdır.⁵⁹⁵

İstiane, hayatın her alanında kişinin işlerini Rabbine havale etmesidir. Her hayrı O'ndan beklemek, her türlü zararı def edecek gücün de Allah olduğunu bilmektir. Kişinin samimiyetle Rabbine yönelmesini sağlayan en temel duygu ise güvendir. İstiane kulun Allah'a duyduğu güvenin açık bir ifadesidir.

Namaz kulun Allah ile iletişiminin en belirgin şeklidir. Kişi günde beş defa Rabbinin huzuruna çıkarak O'nunla kurduğu bağı kuvvetlendirmek istediğini ifade eder. Namazının her rekâtında okuduğu “Yalnız senden yardım dileriz.” ayetiyle O'nun mutlak gücünün her daim kendisiyle olduğu düşüncesini pekiştirir. Böylece kul ile Allah arasında yalın bir iletişim yaşanır. Kişi Rabbinin koşulsuz desteğinin yanında olduğunu hisseder. Allah ise kulunun koşulsuz güvenine karşılık vererek isteklerine cevap verir. Yaratıcısından gördüğü destekle kul kendini yalnız, çaresiz ve güçsüz hissetmekten kurtulur.⁵⁹⁶

“Yalnız sana kulluk ederim.” İfadesiyle kişi kulluk bilincini ortaya koyar. Çünkü dinde temel ilke kulluk bilincinin yerleşmesidir. “Yalnız senden yardım dilerim” ifadesiyle kulluk görevini ve ibadetleri yalnızca Allah için yaptığını vurgulamaktadır.⁵⁹⁷

⁵⁹³ Bayraklı, “Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri”, 1:147.

⁵⁹⁴ Fatıha, 1/5.

⁵⁹⁵ Abdurrahman Kasapoğlu, “Kur'an'da Bir Dinî Tecrübe Olarak Allah'tan Yardım Dileme ve O'na Muhtaçlık “İstiğâse” ve Fakr İlâ'llâh”, *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi = Journal of Mesned Divinity Researches]*, 2/5(2014), 81-127

⁵⁹⁶ Kasapoğlu, “Kur'an'da Bir Dinî Tecrübe Olarak Allah'tan Yardım Dileme ve O'na Muhtaçlık “İstiğâse” ve Fakr İlâ'llâh”, 97.

⁵⁹⁷ Zemahşeri, *el- Keşşaf*, 1:118-119.

Acizliğinin farkında olan kişi, Rabbiyle arasına aracı koymaz. Net bir dille isteklerini yaratıcısına iletir. İstek ve ihtiyaçlarının temini için başvurduğu merci yalnızca Allah olur.⁵⁹⁸

Namaz ibadeti bedensel ve ruhsal yönleriyle İslam dininin temelini oluşturur. Dinî tecrübe olarak son derece önemli olan istiane kavramı Kur'ân'da sabır ve namazla ilişkilendirilerek açıklanmıştır. “*Sabrederek ve namaz kılarak Allah'tan yardım dileyin.*”⁵⁹⁹ İnsanın canıyla, malıyla, sevdikleriyle imtihan edilmesi hayatının bir parçasıdır. Kişiyi Allah nezdinde üstün kılan ise bu imtihanlarla baş etme yöntemidir. Allah Kur'ân'da zorluklarının üstesinden gelmenin bir yolunun da sabır ve namaz ilişkisi olduğunu vurgulamıştır. Ayetin genel anlamına bakıldığında Allah, sıkıntıyı ve zorluğu kuluna yaşattığı gibi ferahlığı da yine kendisinin yaşatacağına ifade etmiştir. Kişinin tehlikeli anlarında sığınacağı büyük bir gücün olduğunu bilmesi yatışmasına yardımcı olur. Korkularını, çaresizliklerini, kendini yalnız hissettiği anların yaratıcının izniyle son bulacağını bilmek kişiye manevi güç verir. Rabbine duyduğu güven artar. Bu durum kişinin olaylar karşısında soğukkanlı olmasını sağlar.⁶⁰⁰

Sabır, zorluklara göğüs germe, sıkıntılar karşısında dik bir duruş sergileme şeklinde tanımlanabilir. Kişi ahlakını muhafaza etmek, otokontrol mekanizmasını geliştirmek, yaratılış gayesine uygun bir hayat geçirmek için her türlü çabayı göstermelidir. Bu durum ancak kişinin namazdan aldığı güçle mümkündür. Çünkü namaz kulun Allah ile buluşmasıdır. Bu sebeple Resulullah karşılaştığı her sıkıntıda namaz kılarak huzur bulmaya çalışmıştır. Kişinin kendini teselli edebilecek güce ulaşması Rabbiyle olan ilişkisine dayanır. Namaz ise ümitleri kaybolan kişilerin güç bulma yeridir. Onun insana verdiği huzur ve güven duygusu sonu gelmeyecek bir kaynak gibidir.⁶⁰¹

Hayatın her anı dinî bir tecrübedir. Sevinçler, kazançlar, hastalık ve doğal afet gibi insanın başına gelen her şey onun Rabbiyle ilişki kurması için vesiledir. Zor anlarında Allah'tan yardım isteyen kişinin beklediği yardımın gelmesi Rabbiyle arasındaki kuvvetli bağı göstermektedir. Tüm sıkıntılar ve mü'minin sıkıntıdan kurtulma süreci dinî

⁵⁹⁸ Mevdudi, *Tefhimu'l Kur'an*, 1:29.

⁵⁹⁹ Bakara, 2/45.

⁶⁰⁰ Kasapoğlu, “Kur'ân'da Bir Dinî Tecrübe Olarak Allah'tan Yardım Dileme ve O'na Muhtaçlık “İstiğâse” ve Fakr İlâ'llâh”, 100-102.

⁶⁰¹ Kutub, *Fî Zılâl-il Kur'ân*, 1:88; Mevdudi, *Tefhimu'l Kur'an*, 1:73.

tecrübesini şekillendirir. Namaz gibi kişinin gün içinde sıklıkla yerine getirdiği bir ibadet dinî tecrübenin boyutunu, çeşitliliğini ortaya koyar.⁶⁰²

2.16. Fakr İlâ'llâh

2.16.1. Fakr İlâ'llâh Kavramı

فقر Kelimesi muhtaç olma, yoksun olma halidir. Muhtaç olma durumu yalnızca maddi anlamda sıkıntı çeken kişiler için kullanılmaz. Kişinin yaşamını kaliteli devam ettirmesine engel olan her eksik şey muhtaçlık durumunu oluşturur.⁶⁰³ Bu çerçevede Allah'a muhtaç olma durumu da fakirlik halidir.⁶⁰⁴

Kur'an'da fakîr kelimesi maddi anlamda muhtaç olma anlamında⁶⁰⁵, her işte ve durumda Allaha muhtaç olmak⁶⁰⁶ anlamlarında kullanılmaktadır. Tasavvufi açıdan fakirlik kişiyi kendisinde herhangi bir varlık görememesi, dünyanın gelip geçiciliğini kabullenmektir.⁶⁰⁷

Yüce Allah tüm zenginlikleri yanında toplamış, kullarına ise kendi zenginliğinden küçük parçalar dağıtmıştır. Bu sebeple kişi, hayatı boyunca bir şeylerin eksikliğini yaşamaya mahkûmdur. Ancak eksiklikleri gideren kulu memnun eden Allah'ın bizzat kendisidir.⁶⁰⁸

2.16.2. Dinî Tecrübe Bağlamında Fakr İlâ'llâh Olgusu

Allah'ın sonsuz zenginliğe sahip olması kulların ise ihtiyaçlarının hiç bitmemesi kul-Rab arasındaki ilişkiyi kuvvetlendiren bir durumdur. İhtiyaç duyduğu her şeyin Allah'ın elinde olduğunu bilen kul acizlik içinde Rabbine yönelir. Allah'ın kulunun isteklerine cevap vermesi ise dinî tecrübenin bir boyutunu meydana getirir. Çünkü insanın ihtiyaçları bitip tükenmez. Kişi var olduğu andan itibaren eksiklerini tamamlama gayreti

⁶⁰² Kasapoğlu, “Kur'an'da Bir Dinî Tecrübe Olarak Allah'tan Yardım Dileme ve O'na Muhtaçlık “İstiğâse” ve Fakr İlâ'llâh”, 110-111.

⁶⁰³ Cürcani, “f-k-r”, 137; Firûzâbâdî, “f-k-r”, 3:510.

⁶⁰⁴ Isfahâni, “f-k-r”, 383.

⁶⁰⁵ Bk. Bakara, 2/273; Nûr, 24/32; Tevbe, 9/60.

⁶⁰⁶ Bk. Kasas, 24.

⁶⁰⁷ Selçuk Eraydın, Tasavvuf ve Tarikatlar, (İstanbul: İFAV Yayınları, 4.baskı, 1994), 182-183.

⁶⁰⁸ Kasapoğlu, “Kur'an'da Bir Dinî Tecrübe Olarak Allah'tan Yardım Dileme ve O'na Muhtaçlık “İstiğâse” ve Fakr İlâ'llâh”, 96.

içinde olur. Fakat her tamamlanan şey beraberinde bir eksiği meydana getirir. Kul ise muhtaçlık halini fırsata çevirerek yaratıcıyla arasındaki bağı kuvvetlendirirken isteklerine kavuşma imkânı bulur.⁶⁰⁹

İnsanoğlu yaşamını sürdürmek için pek çok şeye ihtiyaç duyar ve bu ihtiyaçlarının giderilmesi için Allah'a dua ederler. Aynı şekilde peygamberler de yoksunluk durumu yaşamış ve taleplerini Rablerine iletmişlerdir. Allah'ın elçileri olan peygamberler mucizeleri kadar beşeri yönleriyle de ön plana çıkmaktadırlar. Onların gündelik hayatları ve yaşadıkları dinî tecrübeler asırlardır insanlığın yoluna ışık tutmaya devam etmektedir. *"Medyen suyuna varınca, suyun başında (hayvanlarını) sulamakta olan bazı insanlar gördü. Bunların yanında da koyunlarını suya salmamak için uğraşan iki kız gördü. Mûsâ onlara, "(Koyunlarınızı burada tutmaktaki) maksadınız ne?" dedi. Onlar, "Çobanlar sulayıp çekilinceye kadar biz koyunlarımızı sulayamayız. Babamız ise çok yaşlı bir adamdır" dediler. Bunun üzerine Mûsâ onların koyunlarını suladı. Sonra gölgeye çekilip, "Rabbim! Bana göndereceğin her hayra muhtacım" dedi.*⁶¹⁰ Mısır da firavundan kaçarak, bilmediği bir şehre gelip ne yapacağını düşünmekte olan Hz. Musa, işsiz, kimsesiz ve çaresizlik içindedir. O sırada karşılaştığı iki kız onun hayatını değiştirecek kişiler idi. Hz. Musa ise çaresizliğini ortaya koyar bir şekilde *Rabbim* diyerek Allah'a yalvarmıştır. Bu olaydan, kulun eksik olan her şeyi için Allah'a yalvarmasının gerekliliği anlaşılır.⁶¹¹

Maddi yoksunluk her insanın huzurunu kaçıran, çaresizliğe sürükleyen bir durumdur. Bu durumu yaşayan her insan Rabbine yönelmek, günlük ihtiyaçlarını karşılayabilmek için O'nun yardımına başvurmak zorundadır. Kızlara yardım edip dinlenmek için köşesine çekilen Hz. Musa, aynı şekilde ruhunu da dinlendirmek istemiştir. Kalbin en huzur bulduğu yer yaratıcıya yakın olduğu yerdir. Bu sebeple Musa (as) Rabbinden gelecek hayır ve güzelliklere muhtaç olduğunu ifade etmiştir. Onun bu davranışında Allah'a duyduğu samimiyeti söylemek mümkündür. Bunun yanında dostane bir ifadeyle Rabbiyle dertleşmesi de dikkat çekicidir. Güçsüzlüğünün farkında olarak,

⁶⁰⁹ Kasapoğlu, "Kur'an'da Bir Dinî Tecrübe Olarak Allah'tan Yardım Dileme ve O'na Muhtaçlık "İstiğâse" ve Fakr İlâ'llâh", 117.

⁶¹⁰ Kasas, 28/23- 24.

⁶¹¹ Kuşeyrî, *Letâifu'l İşârât*, 4: 236.

Allah'ın kudreti karşısındaki acizliğini fark ederek O'na yönelmekle dinî tecrübenin önemli bir boyutunu gözler önüne sermiştir.

Hız. Musa kıssası dikkatle incelendiğinde onun güvenli, sevgi dolu ve refah içinde bir çocukluk geçirdiğini söylemek mümkündür. Firavun'un sarayında güvenli bir ortamda ve maddi zenginlik içinde büyüme imkânı bulmuştur. Bunun yanında anne sevgisi ve güveninden mahrum kalmamış, annesi tarafından emzirilmiştir. Çocukluk ve ilk gençlik yıllarını huzurlu geçiren Musa (as) bu refahın Allah tarafından kendisine bahşedildiğinin bilincindedir.⁶¹² Bunun yanı sıra Firavun'un zulmüne maruz kalan, katil olmakla suçlanan ve şehri terk etmek zorunda kalan da Hız. Musa'dır.⁶¹³ Ancak tüm yoğun duyguların arasında Hız. Musa'nın sakinleşmek için başvurduğu yer yine Rabbidir.

Musa (as) acizlik ve sıkıntılarını Allah'a anlatmaktan çekinmemiştir. Rabbinin zenginliğini ve cömertliğini hatırlamıştır. Fakirlik ve yoksunluk durumu kişiyi Allah ile iletişime geçmeye sevk ettiği için Hız. Musa da çözüm için O'na başvurmuştur. Dua ederken *senden gelecek hayra muhtacım* ifadelerini kullanmıştır. O bu cümlesiyle kendisi için en hayırlı olan sonu hazırlayacak gücün Allah'ta olduğunu vurgulamıştır.⁶¹⁴

Yüce Allah, kullarından kendi acizliklerinin farkında olmasını ister. Kul, her türlü ihtiyacı giderilen, gücü kendisinde toplayan Rabbine yalvarmaya, O'nunla iletişime geçmeye davet edilir. Bu sebeple Kur'an-ı Kerim'de “ *Ey İnsanlar! Siz Allah'a muhtaçsınız. Allah ise her bakımdan sınırsız zengin olandır, övülmeye hakkıyla layık olandır.*”⁶¹⁵ buyurmuştur. Her insan din ve dünya işlerinin tamamında Allah'ın yardımına muhtaçtır. Bunun için ibadetlerin ve yardım isteklerinin O'na yöneltilmesi zorunludur.⁶¹⁶ Hayatın zorlukları, imtihanların çeşitliliği insanların acizliğini artırır. Herkes Allah'ın cömertliğine, kudretine ve affına muhtaçtır. Allah kullarının eksiklikleriyle kendilerine güçsüz ve yalnız hissetmesini istemez. Kulların kendisiyle iletişime geçmesini, iş birliği içinde olmasını ister. Bu karşılıklı ilişki sayesinde kişi Rabbine yakın olma imkânı

⁶¹² Abdurrahman Kasapoğlu, “ Hz. Musa Kıssasında Korku Fenomeni”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 1/8(2008): 101-152.

⁶¹³ Hz. Musa kıssasının detayları için bk. Kasas, 28/1-48.

⁶¹⁴ Kasapoğlu, “ Kur'an'da Bir Dinî Tecrübe Olarak Allah'tan Yardım Dileme ve O'na Muhtaçlık “İstiğâse” ve Fakr İlâ'llâh”, 118-119.

⁶¹⁵ Fatır, 35/15.

⁶¹⁶ Zuhayli, *Tefsirü'l Münir*, 11: 537; Râzi, *et- Tefsirü'l Kebir*, 25-26:13.

bulurken sıkıntısı da son bulur. Buradan hareketle insanın aciz, Allah'ın kudretli olması yine insanın bizzat kendisinin faydasına olan bir durum olduğu söylenebilir.⁶¹⁷

İstiane, istiğase ve fakr ilâ'llâh kavramlarının ortak özelliği Allah'tan yardım ileme anlamlarını taşımasıdır. İnsanın isteklerini yalnızca Allah'a iletmesi tevhid inancının bir gereğidir. İnsan yaşamı boyunca pek çok sıkıntıyla karşılaşır. Hastalık, fakirlik, doğal afet gibi pek çok sıkıntının çözümü için yaratıcının mutlak gücüne başvurulur. Bu anlar kişinin Rabbiyle kurduğu en samimi iletişimlerin başlangıcıdır. Yüce Allah pek çok âyette kulların yardım çığılıklarını karşılıksız bırakmayacağını da ifade etmiştir.

2.17. Kur'ân'da Tesbîh

2.17.1. Kur'ân'da Tesbîh Kavramının Semantik Tahlili

Tesbîh kelimesi سبح dan türemiştir. Sebh kelimesi yüzmek, suda veya havada hızla hareket etmek, bir işe başlarken aceleci davranmak, atların hızla koşması gibi anlamlara gelmektedir.⁶¹⁸ Tesbîh kelimesi ise sebbehanın tef'îl vezninden masdarı olup Allah'ı her türlü eksiklikten tenzih etmek ve eş, çocuk edinmek gibi niteliklerden uzak tutulması anlamına gelir. Allah'a ibadet etme hususunda son derece hızlı davranmaktır. Hem sözlü hem fiili ibadeti kapsayan bir kavramdır.⁶¹⁹

Tesbîh kelimesinin kök anlamlarına bakıldığında devamlı bir hareketin olduğu göze çarpar. Bu dinamizm hedefe ulaşmaya kadar devam eden bir durumdur. Yüzen insanın veya hızla at süren insanın bir amaca ulaşmasında olduğu gibi hedefe hızla varmayı anlatan bir kavramdır. Hedefe ulaşmak hızlı ve devamlı olmayı gerektirir. Allah'ın rızasına ulaşmada hızlı ve devamlı olmanın gerekliliği tesbîh kavramıyla ifade edilebilir.⁶²⁰

Kur'ân-ı Kerîm de tesbîh kelimesi türevleriyle birlikte 92 yerde geçmektedir. Kök anlamıyla yakın olan bir şeyin belli bir yörünge de hareket etmesi şeklindeki kullanımı

⁶¹⁷ Kasapoğlu, “Kur'ân'da Bir Dinî Tecrübe Olarak Allah'tan Yardım Dileme ve O'na Muhtaçlık “İstiğâse” ve Fakr İlâ'llâh”, 118-119.

⁶¹⁸ Cevherî, “s-b-h”, 1:327; Zebîdî, “s-b-h”, 4:75; İsfahânî, “s-b-h”, 392;

⁶¹⁹ İsfahânî, “s-b-h”, 393.

⁶²⁰ Songül Şimşek, *Kur'ân'da Tesbih Kavramının Semantik Analizi*, (Yüksek Lisans Tezi: Fırat Üniversitesi, 2004), 12.

yaygındır.⁶²¹ “O geceyi, gündüzü, güneşi ve ayı yaratandır. Her biri belli bir yörüngede yüzmektedir.”⁶²² Geçim sağlamak için devamlı suretle çalışmak anlamında “Gündüz vakti senin için uzun bir uğraş vardır.”⁶²³ Tesbîh kelimesinin bir diğer kullanımı istilâhi anlamı olan Allah’ı eksikliklerden uzak tutmak şeklindeki kullanımınıdır.⁶²⁴ “Cinleri Allah’a ortak koşular. Oysa onları da Allah yaratmıştır. Bilgisizce O’na oğullar ve kızlar yakıştırdılar. Allah, onların ileri sürdüğü vasıflardan uzak ve yücedir.”⁶²⁵

Âyetlere bakıldığında tesbîh kavramının genel anlamda Allah’ı her türlü eksik sıfatlardan uzak tutmak anlamına gelmektedir. Sözlü ve fiili ibadetleri kapsayan bu kavram Allah’a ibadet etme konusunda seri olmayı da ifade etmektedir.⁶²⁶

2.17.2. Dinî Tecrübe Bağlamında Kur’ân’da Tesbîh Olgusu

Tabiatı itibariyle güçsüz ve zayıf olan insanoğlu, kendisinden güçlü bir varlığın varlığının bilgisiyle, ihtiyaç duyduğu huzura erişir. Allah sahip olduğu sonsuz güçle kullarının isteklerine cevap verir. Kendisine duyulan ihtiyacı bildiğinden kullarına iletişim kapılarını her daim açık tutar. Kul ve Rabbi arasındaki ilişkinin temeli olan bu duygusal bağ kuvvetlenme, serpilip büyüme eğilimindedir. Bu büyümenin yollarından biri kulun Allah’ı yüceltmesi ve O’nu eksik ve yanlış olan her şeyden uzak tutmasıdır.

Evren insanın ilk inceleme alanıdır, düzeni ve mükemmel uyumuyla aynı zamanda insanın ilk şaşkınlık kaynağıdır. Evrendeki mükemmellik yaratıcının mükemmelliğinin bir yansımasıdır. Onun zihinsel fonksiyonları harekete geçiren bu yönü, insanı Rabbinin anmaya da teşvik etmektedir. Benliğin ve evrenin satır satır okunması inancın olgunlaşmasıyla sonuçlanır. Ufku açılan, görüş açısı değişen insan tüm yetkiyi elinde tutan Allah’ı anmaktan uzak duramaz.⁶²⁷

Tesbîh kavramının Kur’ân’daki kullanım alanı incelendiğinde zikir, şükür, hamd kavramlarıyla yakın ilişki içerisinde olduğu görülmektedir. Bu geniş anlam çerçevesi

⁶²¹ Yasin, 36/40, Nâziat, 79/3,

⁶²² Enbiya, 21/33.

⁶²³ Müzemmil, 73/7.

⁶²⁴ Bk. İsrâ, 17/43, Haşr, 59/23, Yunus, 10/68...

⁶²⁵ En’am, 6/100.

⁶²⁶ Celil Kiraz, “Bir Tefsir Problemi Olarak Bütün Varlıkların Allah’ı Tesbîh”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15/2(2006), 309-342.

⁶²⁷ Şimşek, *Kur’ân’da Tesbih Kavramının Semantik Analizi*, 39.

içerisinde tesbîh kavramının önemi daha net anlaşılmaktadır. Allah'ın eksiksiz olduğu vurgulanırken O'nun bir ve tek olduğunun da vurgulanması tesbîhin önemini arttıran bir husustur. Bütün ilâhî dinlerin ortak ilkesi olan tevhid inancı, Allah'ın tesbîh edilmesiyle güç kazanmaktadır.⁶²⁸

Tesbîh kavramının insan zihnindeki ilk hali kişinin diliyle yaratıcısını yüceltmesi ve O'nu eksilikten uzak tutması şeklindedir. Ancak tesbîh kavramı sözlü/kavlî, fiilî ve kalbî yani sözsüz tesbîh olmak üzere iki kısımda incelenmektedir.

Sözlü/Kavlî Tesbih: Allah'ı yüceliğine yakışmayacak her türlü sıfattan dil ile tenzih edilmesidir. Akıllı varlıklar tarafından Allah'ın övülmesi sözlü tesbîhtir. İnsanlara özgü olan bu tesbîh iradi bir eylem olması sebebiyle sözsüz tesbîhden ayrılmaktadır.⁶²⁹ “Öyleyse Yüce Rabb'inin adını tesbih et”⁶³⁰ “Rabbinin yüce adını tesbîh et.”⁶³¹ Âyetleriyle kullar Rablerini anmaya teşvik edilmektedir.⁶³²

Fiili Tesbîh: Tesbîhin daha genel ve bütün varlıklar tarafından yapılan hali, kalbi ve fiili tesbîh olmak üzere ikiye ayrılan sözsüz tesbîhlerdir. Yaratılan her şey bir yönüyle, sıfatıyla veya ismiyle Rabbini tesbih etmektedir. Bütün varlıklar varoluşları itibarıyla Allah'ın birliğini yansıtmaktadır. Bu da tesbîhin fiili halini oluşturmaktadır. Nitekim âyette de “O'nu hamd ile tesbîh etmeyen hiçbir şey yoktur buyrulmaktadır.” Gerek sözlü tesbîh gerekse fiili tesbîh tüm varlıklar tarafından yapılır. Bu durum tesbîhin evrensel yönünü oluşturmaktadır. Ancak yaratılan her varlık bir yönüyle diğerlerinden farklılık arz eder. Onun farklı yönü de tesbîhin bir çeşidini oluşturur. Her varlık kendine özgü özelliğiyle Rabbini tesbîh etmektedir.⁶³³

Varlıklar içerisinde Rabbini hamd ile tesbîh etmeyen hiçbir varlık yoktur. Bütün varlıklar koşulsuzca Allah'ı tesbîh ve tenzih eder. Tesbîh konusunun merkezinde bulunan ve konuyu özetler nitelik taşıyan âyet ise İsrâ sûresinde yer alır.⁶³⁴ “Yedi gök, yer ve bunlarda bulunanlar O'nu tesbih eder; O'nu hamd ile tesbîh etmeyen hiçbir şey yoktur.

⁶²⁸ Yaşar Ünal, “Tesbîh Kavramı Üzerine” *Dini Araştırmalar*, 15/41(2012) 163-184.

⁶²⁹ Ünal, “Tesbîh Kavramı Üzerine”, 176.

⁶³⁰ Vâkıa, 56/96.

⁶³¹ Â'la, 87/1.

⁶³² Gezim Dungaj, “Kur'ân'da Tesbîh Kavramı”, (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006), 42.

⁶³³ Dungaj, “Kur'ân'da Tesbîh Kavramı”, 33.

⁶³⁴ Hayati Aydın, “Kur'ân'da Tesbîh Bağlamında Kâinattaki Şuur (Bilinçli Bir Evrende Mi Yaşıyoruz?)”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11/1(2009), 1-20.

Fakat siz onların tesbîhini anlayamazsınız. O halîmdir, bağışlayıcıdır."⁶³⁵ Yeryüzündeki her şey birbirine muhtaç ve bağımlı olacak şekilde var olmuştur. Her varlık bir başka varlıktan yaratılmış olması hasebiyle her şeyin tek bir yaratıcı tarafından meydana geldiğini ifade etmektedir. Evrene yerleştirilmiş bu düzen Allah'ın birliğinin delilini sunmaktadır. Bu durum evrenin tesbîhinin vücut bulmuş halidir. Evrene yerleşmiş bu düzenin insanlar tarafından anlaşılmasının sebebi ise her canlının tesbîhinin kendine özgü olmasıdır. Ancak yüce Allah onların tesbîhini bildirerek akılsız varlıklar üzerinden akıllı varlıklara ders vermeyi amaçlamaktadır.⁶³⁶

Tesbîh kavramıyla alakalı âyet metinleri incelendiğinde evrenin zikrine genişçe yer verildiği görülür. Bununla ilgili dikkat çeken âyetlerden biri, gök gürültüsünün tesbîhinin anlatıldığı âyet metnidir. *"Hem korkuyu hem umudu tatmanız için size şimşegi gösterip yağmur yüklü bulutları meydana getiren O'dur. Gök gürlemesi Allah'ı överek tenzih eder, melekler de korku ve saygıyla buna katılırlar..."*⁶³⁷ Âyetteki tesbîh kavramı gerçek anlamıyla kullanılmıştır. Ancak gök gürültüsünün tesbîhi mecaz anlam içerir. Onun tesbîhi fiili tesbîhtir. İnsanlar onu ürkütücü bulsa da yahut anlayamasa da gök gürültüsü Allah'ı tesbîh etmektedir. Çünkü yaratılmış her şey muhakkak Allah'ı tesbih etmektedir. Fakat artarda gelen bu iki âyet bir diğer hususa daha dikkat çeker: Şimşek ve gök gürültüsüyle ürperen insan, yağmurun yağmasıyla ferahlar. Gökyüzü kendisine verilen görevi yerine getirirken Allah'ı tesbîh eder, bu tesbîh insanların korku ve ümit dengesine ulaşmasına yardımcı olur.⁶³⁸

Evrendeki her şey düzen ve uyumu çağrıştırır. Ondaki bu mükemmel düzen evrenin tek bir yaratıcısının olduğuna vurgu yapmaktadır. Birbirinden tamamen farklı yapıdaki varlıkların oluşturduğu evren, çatışma ve kaos ortamından uzaktır. Onun düzenindeki planlılık yaratıcısının birliğine işaret etmektedir. *"Kuşları da toplu olarak onun emrine vermiştik. Hepsi de O'na uyararak zikir ve tesbîh ederlerdi."*⁶³⁹ Âyet Hz. Dâvûd kıssasının bir bölümüdür. Güzel sesiyle sabah akşam Rabbini anan Dâvûd'a (as) birlik ve beraberlik içindeki kuşlar da eşlik etmektedir. İlk bakışta bu mümkün değilmiş gibi gözükse de

⁶³⁵ İsrâ, 17/44.

⁶³⁶ Zuhayli, *et Tefsir'ül Münir*, 8:73; Mevdudî, *Tefhimu'l Kur'an*, 3: 113.

⁶³⁷ Rad, 13/12.13.

⁶³⁸ Zemahşeri, *el- Keşşaf*, 3:339; Toptaş, *Kur'an-ı Kerîm Şifa Tefsiri*, 4:216.

⁶³⁹ Sâd, 38/18-19.

samimiyetle yapılan her ibadetin mucizeler yaratacağı göze çarpmaktadır. Söz konusu Allah'a yaklaşmak olduğu vakit bütün canlıların bir araya gelmesi ve olağandışı sahnelerin yaşanması mümkündür. Hz. Dâvûd ilahî bir armağan olan güzel sesine, evrenin düzeninin bir parçası olan kuşları da dâhil etmiştir. Yaratıcısı ile olan bağı kuvvetlendirirken kuşları da kendisine yoldaş edinmiştir.⁶⁴⁰

Canlı ve cansız tüm varlıklar Allah'ı tesbîh halindedir. Bu akıllı varlıkların iradeleriyle gerçekleştirdiği bir eylemken akılsız varlıklar, yaratılış itibariyle tevhid inancının sembolü ve Allah'ın yüceliğinin simgesidirler. Bu hususun âyetlerde genişçe işlenmesinin yanında tesbîhin hangi zamanlarda yapılması gerektiği de âyetlerin konusu olmuştur. *“Güneşin doğmasından öncede batmasından önce de Rabbini övgüyle tesbih et, yine gecenin bazı vakitlerinde ve gündüzün iki ucunda tesbîh et ki hoşnutluğa eresin.”*⁶⁴¹ Taha sûresinin 130. âyeti müşriklerin baskılarına karşı Resulullah'a sabrı tavsiye eden bir pasaj içerisinde yer alır. İnatçı, yalanlayıcı ve acımasız kâfirlere karşı Allah, sabrı, namazı, tesbîhi tavsiye etmektedir. Yaşadığı zor süreci zararsız atlatmak isteyen kişilerin başvuracağı yöntem Allah'ı samimiyetle anmaktır. Bunun hangi zamanlarda yapılmasının daha kıymetli olduğunu ise yüce Allah belirlemiştir. Özellikle gece vakti, kişinin Rabbiyle baş başa kalması, sükûnet bulması vesilesiyle tesbîh için son derece kıymetli bir vakittir. Allah'ı yüceltmek, noksan olan tüm vasıflardan arındırmak kişinin Rabbinden hoşnut olduğunun bir ifadesidir. Ayrıca Rabbine bağlı bir kalbe sahip olduğunun da göstergesidir.⁶⁴²

Nûr sûresi 35. âyette, Allah kendisini göklerin ve yerin nuru olarak adlandırmış ve bu nuru kandile benzeterek anlatmıştır. Nûr âyeti olarak da bilinen bu âyetin hemen arkasından *“ Bu kandil, Allah'ın yapılmasına ve içinde isminin anılmasına izin verdiği evlerdedir, orada insanlar akşam sabah Allah'ı tenzih ederek anarlar.”*⁶⁴³ Âyeti gelmektedir. Allah'ın adının anıldığı evler içinde kandil taşıyan ve etrafına ışık saçan evlerdir. Mescitlerin özellikle zikredilmesinin sebebi ise buraların inanç, fikir ahlak ve ibadet gibi her alanda ışık tutan yerler olmasıdır. Bir yerin kir ve pastan uzaklaşması, boş

⁶⁴⁰ Zuhayli, *et Tefsir'ül Münir*, 12:190; Kutub, *Fi Zılâl il Kur'ân*, 5:3018. Râzî, *et Tefsir'ül Kebir*, 25-26: 162.

⁶⁴¹ Taha, 20/130.

⁶⁴² Zuhayli, *et Tefsir'ül Münir*, 8:525; Zemahşeri, *el- Keşşaf*, 4:119.

⁶⁴³ Nûr, 24/36.

söz ve davranışlardan uzak olması demek İslam'ın ışığının o yerde bulunması demektir. Gerçek aydınlık ancak Allah'ın zikredildiği yerlerde gerçekleşir. Bu aydınlıkta toplanan insanlar Allah'ı zikretmenin dışında bir şeyle uğraşmazlar. Çünkü onlar, kalplerini imanın ışığıyla aydınlatırlar. Onların kalplerindeki ışık ise buldukları yeri dahi aydınlatmaya yeter. Bu âyetten hareketle tesbîhin kulu Rabbine zaman ve mekân zincirleriyle de bağladığını söylemek mümkündür.⁶⁴⁴

Tesbîh kavramının ele alındığı âyet metinleri detaylı incelendiğinde Kur'ân'ın bu konuyu üç şekilde ele aldığı görülür. Bunlardan birincisi tesbîhin düşünme ve akla yönelten boyutudur. İnsanın zihnen tüm güzellik ve iyi şeylere açık olması, evrenin ve kendisinin varlık serüveni üzerinde düşünmesi tesbîhin bu boyutunu oluşturmaktadır. İkinci şekli Allah'ın adının her zaman ve her yerde anılması ve tüm insanlığa duyurulmasıdır. Bununla tesbîh etmek bireysel bir faaliyet olmaktan uzaklaştırılmış ve tüm yeryüzü meşit ilan edilmiştir. Tesbîhin Kur'ân'da geçen üçüncü şekli ise tüm salih amellerin tesbîh niteliği taşımasıdır. Kulun niyetinin temiz ve sağlam olması onun bu niyetle yaptığı her davranışını ibadete dönüştürmektedir. Tüm sebepler birlikte düşünüldüğünde tesbîh devamlı yapılması gereken bir eylemdir.⁶⁴⁵

Yüce Allah yer, zaman gibi detaylar vererek, canlı ve cansız tüm varlıkların tesbîhlerinden örnekler sunarak konunun önemini vurgulamıştır. Çünkü Allah'ın adının anılmasının O'nun bizzat kendisine bir yararı yoktur. Ancak kulun ahlâki anlamda olgunlaşması için O'nu anmaya ihtiyacı vardır. İnsanın evrendeki gerçekliği kabul etmesi, kendi acziyetinin farkında olması ve tek yetkili varlığın Rabbi olduğunu bilmesi tesbîhtir.

2.18. Kur'ân'da Kurbiyet/Yakınlık

2.18.1. Kur'ân'da Kurbiyet/Yakınlık Kavramı

Kur'ân'da yakınlık anlamına gelen ve çeşitli pasajlarda geçen birden fazla kavram bulunmaktadır. Bunlar kurb, zülfe, likâ, mea, denâ olmak üzere beş tanedir. Ancak Kur'an'da türevleriyle birlikte yaklaşık doksan yedi kez geçen kurb üzerinde durulacaktır.

⁶⁴⁴ Zuhayli, *et Tefsir'ül Münir*, 9:481; Râzî, *et Tefsir'ül Kebir*, 23-24: 5-6.

⁶⁴⁵ Şimşek, *Kur'ân'da Tesbih Kavramının Semantik Analizi*, 74.

Kurb, sözlükte uzaklığın zıddıdır⁶⁴⁶, yaklaşma, yakın olma, yakınına gelme gibi anlamlara gelmektedir.⁶⁴⁷ Mekânsal olarak bir şeye çok yakın olmayı ifade eden kurb, Kulun Allah' yakınlaşmasını sağlayan şeye verilen özel ad kurb kelimesiyle ifade edilir.⁶⁴⁸

Yakın kelimesi Türkçe sözlükte aralarında sıkı ilişki bulunan, zaman açısından bir şeyin gerçekleşmesine yaklaşmış olan, uzak olmayan, akraba, arkadaş, dost anlamlarına gelmektedir. Duygusal bağ kurma durumu da yakınlık kavramıyla ifade edilir.⁶⁴⁹

Kur'ân-ı Kerîm'de yakınlık kavramı çoğunlukla kul Allah ilişkisindeki yakınlığı ifade etmek için kullanılmaktadır. Yüce Allah kullarını kendisine yönlendirmek için onlara son derece yakın olduğunu sıklıkla ifade etmiştir. Bunu en güzel anlatan âyet şüphesiz ki “*Andolsun insanı biz yarattık ve nefsinin ona verdiği vesveseyi de biz biliriz. Çünkü biz ona şahdamarından daha yakınız.*”⁶⁵⁰ âyetidir.

2.18.2. Dinî Tecrübe Bağlamında Kurbiyet/Yakınlık Olgusu

Doğduğu andan itibaren insanoğlunun ilk ve en büyük merakı kendisini yaratan ve dünyaya gönderen Rabbi olmuştur. O'nu tanımaya ve anlamaya çalışmak kişinin kulluk görevlerinin ilkidir. Allah'ın gerçekliği elbette ki insanın sahip olduğu sınırlı akılla kavranabilecek değildir. Kişi Allah'ın kendisine sunduğu delillerle O'nun varlığına inanmak ve sorumluluklarını yerine getirmekle mükelleftir. Ancak bu sorumlulukların yerine getirilmesi zorunluluktan öte samimiyet içermelidir. Çünkü kişinin Rabbine olan yakınlığı, inancındaki samimiyet ve dinî yükümlülükleri yerine getirmedeki gayretiyle doğrudan ilgilidir.

Her anı Allah'ın emir ve yasaklarına riayet ederek geçirme gayreti, kalbin Allah sevgisiyle dolu olması, Allah'ı hatırlamaya engel olacak her türlü şeyden uzak durulması

⁶⁴⁶ İbn Dureyd el Ezdî, “k-r-b”, 1:337.

⁶⁴⁷ Ferâhîdî, “k-r-b”, 3:370; Fîrûzâbâdî “k-r-b”, 4:29; İbn Manzûr, “k-r-b”, 4:3409.

⁶⁴⁸ Sevgi Tütün, *Kur'ân'a Göre İman İnkâr Temelinde Yakınlık ve Uzaklık*, İstanbul: Kayhan Yayınları, 2017, 14.

⁶⁴⁹ Büyük Türkçe Sözlük, TDK, Yakınlık- Uzaklık, www.tdk.gov.tr.

⁶⁵⁰ Kâf, 50/16.

O'na olan yakınlığın göstergesidir. Bütün sevgilerin yaratıcısı olan Allah sevlmeyi en çok hak edendir. Sevgi olmadan kişinin Rabbiyle yakınlık kurması ise imkânsızdır.⁶⁵¹

Kalbin Allah'la beraberliği, yaratıcı kul arasındaki gönül bağının kuvvetliliği pek çok âyete konu olmuştur. Bu yakınlığın istenmesinin sebebi Allah'ın kullarına ihtiyaç duymasıyla ilgili değildir. Tüm yetkinin Allah'ın elinde olması ve kulun her an Rabbine muhtaç olması sebebiyledir. *“Ey İman edenler! Allah'tan korkun, O'na yaklaşmaya vesile arayın ve O'nun yolunda çaba harcayın ki kurtuluşa eresiniz.”*⁶⁵² Âyette geçen الوسيلة kelimesi yakınlık anlamına gelir. Allah'ın emirlerini yerine getirerek ve yasaklarından kaçınarak ona yaklaşmak kulların görevidir. Mü'minlerin kurtuluşa ermesinin yolu Allah'a yaklaşmak, Allah'a yaklaşmanın yolu ise salih amellerdir. Bunun yanısıra amelleri gösteriştten uzak tutmak, akli şüpheden arındırmak, Allah'a olan bağlılığı kuvvetlendirmek için çabalamaktır.⁶⁵³

İnsanoğlu utanma duygusuyla yaratılmıştır. Sevdiklerini üzecek, utandıracak veya onların karşısında kendini mahcup hissedeceği her türlü davranıştan kaçınmak ister. Mahcubiyet duygusuyla veya toplumdan dışlanma korkusuyla kişinin davranışlarına şekil vermesi anlaşılabilir. Ancak her daim kendisini gözetleyen Allah'ın unutulması kabul edilemez. Kulun en kıymetli duygusu sevgisidir, sevgilerin içinde en kıymetli ise Allah'a duyulan sevgidir. Bu sebeple kul, herkesten önce Rabbiyle olan beraberliğini kuvvetlendirmeye çalışmalıdır. *“Bunlar insanlardan gizlenmeye çalışırlar da Allah'tan gizlenmezler. Hâlbuki Allah geceleyn razı olmayacağı sözleri kurarlarken onlarla beraberdir. Allah onların yaptıklarını (ilmiyle) kuşatmıştır.”*⁶⁵⁴ Âyet, Medine döneminde yaşanan bir hırsızlık olayının gizlenmesiyle ilgilidir. Utanç duygusu ve toplumdan dışlanma korkusuyla yaptıkları kötülüğü insanlardan gizleyenler aynı utanç duygusunu yaratıcı karşısında gösterememişlerdir. Âyetle onların bu davranışları eleştirilmiş, Allah kullarına kendisinden hiçbir şey gizlenmeyeceğini bir kez daha hatırlatmıştır. Fakat aynı zamanda kullarıyla her an beraber olduğunu da vurgulamış ve bu birlikteliğin onlar

⁶⁵¹ Emine Ögük, “Allah'a Yaklaşmanın İmkânı ve Yolları”, *Gaziosman Paşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/1(2013), 75-97.

⁶⁵² Mâide, 5/35.

⁶⁵³ Çelik, *Hakk'ın Dâveti Kur'ân-ı Kerîm*, 1:737; Kuşeyrî, *Letâifu'l İşârât*, 2:42.

⁶⁵⁴ Nisa, 4/ 108.

tarafından da ciddiye alınması gerektiğini ifade etmiştir. Kişi isteklerini Allah'ın isteklerine göre belirlemeli ilâhi rızayı kazanmaya çalışmalıdır.⁶⁵⁵

Allah yokluğu imkânsız, varlığı zorunlu ve kendiliğinden olan tek varlıktır. Yaratılan her şey O'nun varlığı sebebiyledir. Gücü, bilgisi sınırsızdır. Tüm bu özellikleri O'nun kullarından uzak olması anlamına gelmez. Allah kendisini kullarına yeterli ölçüde tanıtır ve karşılığında gönülden iman etmelerini ister. Gönülden iman etmenin yanında evrenden bir parça olan insanın yine evrene bakarak düşünmesini ve öğüt almasını ister. Kullarının kendisine yaklaşması için her türlü imkân aslında yaratıcı tarafından kâinata yerleştirilmiştir. İnsana düşen bu bilinçle hareket etmektir.⁶⁵⁶

Âyetler Allah'ın kullarını başıboş bırakmadığı ve her an onları gözetlediğini vurgular. Bunun yanında Allah bazı özel anlarda kullarının kendisine daha çok yaklaşacağını ifade etmektedir. *“Ey iman edenler! Sabrederek ve namaz kılarak Allah'tan yardım dileyin. Şüphe yok ki Allah sabredenlerle beraberdir.”*⁶⁵⁷ Allah'ın rızasına giden yolda insan pek çok sıkıntıyla karşılaşır. İçte nefsiyle, dışta kâfirlerin zulmüyle baş etmek zorunda kalır. Bunun yanında kendisine verilen iman nimetiyle huzur bulur. Allah'ın yardımını ve yakınlığını kazanmak kişinin ruhen mücadele etmeye hazır olmasını gerektirir. İbadetin sabır boyutu ise namazdır. Namaz dünya ve ahiret olgunluğunu kazanmanın, kişisel ve sosyal güce ulaşmanın ilk yoludur. Kişinin her şartta yapmak zorunda olduğu tek ibadettir. Ancak büyük bir sabır, kararlılık ve disiplinle devamlılığı sağlanabilir. Âyette kalbi hûşû ile dolduran, insan nefsinin her türlü çirkinlikten koruyan namazla birlikte yardım talep edilmesi Allah tarafından karşılıksız bırakılmaz. Bu bağlamda Allah'ın kullarıyla birlikte olacağını söylemesi onlar için büyük bir onurdur. Bu şerefe mazhar olmak adına kişi üzerine düşen görevi yapmak durumundadır.⁶⁵⁸

Allah kul yakınlığının sabır ve namazla olabileceğini belirten âyete ek olarak ihsan üzere hareket edenlerin ve Allah'a karşı gelmekten sakınanların da bu yakınlığa erişecekleri ifade edilmiştir. *“Şüphesiz Allah Müttâkiler (Allah kendisine karşı gelmekten*

⁶⁵⁵ Râzî, *et Tefsirü'l Kebîr*, 11-12:31; Kuşeyrî, *Letâifu'l İşârât*, 1:441; Çelik, *Hakk'ın Dâveti Kur'an-ı Kerîm*, 1: 648.

⁶⁵⁶ Ögük, “Allah'a Yaklaşmanın İmkânı ve Yolları”, 78-79.

⁶⁵⁷ Bakara, 2/153.

⁶⁵⁸ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1: 544-545; Zuhaylî, *Tefsirü'l Münir*, 1:330.

sakınanlar) ve Muhsinlerle (ihsan üzere hareket edenler, iyilik yapanlar) beraberdir."⁶⁵⁹ Yüce Allah günahlardan kaçınma konusunda gayret gösterenlerin ve amellerinde samimi davrananların, gösterişten uzak duranların yardımcısıdır. Olgun insan Allah'ın nezdinde doğru olmakla beraber insanlar nezdinde ahlâkı güzel, kalbi yumuşak olandır. Kişi Allah'ın rızasına erişme hususunda bireysel ve toplumsal sorumluluklarını dengede tutmalıdır. Bireysel anlamda ibadetlerini yerine getirirken toplumsal görevlerinin de takipçisi olmalıdır.⁶⁶⁰

Varlığı sonsuz ve kendiliğinden olan ve her şeyin varlığının tek sebebi Allah'tır. O varlığı, gücü ve ilmiyle aşkındır. Fakat O'nun aşkın olması kullarından uzak olmasını anlamına gelmez. Çünkü O, âyetlerde kullarıyla arasında oluşmasını istediği yakınlığa sıkça temas etmiştir. Bu sebeple evrende, Allah'a yaklaşmak için görünüşte küçük üzerinde düşünüldüğünde ise fırsata dönüşecek deliller bulmak mümkündür. Evrenin bu şaşırtıcı hali Allah'ın kullarına hediyesidir. Kâinata kâşif gözüyle bakan kişiler içinse bu hediyelerden faydalanmak çok zor değildir.

2.19. Kur'ân'da Murâkabe

2.19.1. Murâkabe Kavramı

Murâkabe kelimesi Arapça رقب fiilinden türemiştir. Gözetlemek, beklemek, izlemek,⁶⁶¹ korumak, bir şeye dikkat vermek gibi manalara gelmektedir. رقب fiilinin ismi faili olan الرقيب Allah'ın isimlerindedir ve koruyan, gözeten, bir noktaya odaklanıp kendinden geçmektir.⁶⁶² Kendisinden hiçbir şey saklanmayan anlamına gelmekle birlikte, orduya öncülük eden, herhangi bir topluluğu koruyup gözeten kişi anlamına da gelmektedir.⁶⁶³

Murâkabe kelimesi tasavvuf disiplinin de konusu olmaktadır. Bu çerçevede murâkabe kulun Allah'a yönelmesindeki maksadını bilmesi, bu bilinci taşıması

⁶⁵⁹ Nahl, 16/128.

⁶⁶⁰ Zemahşeri, *el Keşşaf*, 3: 490; Râzî, *Tefsir- i Kebîr*, 19-20: 113-114.

⁶⁶¹ İbn Dureyd, "r-g-b", 1:336.

⁶⁶² Fîrûzâbâdî, "r-g-b", 2:372; Isfahâni, "r-g-b", 201.

⁶⁶³ İbn Manzûr, "r-g-b", 2:1553.

demektir.⁶⁶⁴ Kısaca murâkabeyi kişinin kontrollü ve bilinçli bir hayat yaşaması şeklinde tanımlamak mümkündür.⁶⁶⁵

Kur'an'da murâkabe kelimesi kök ve türevleriyle birlikte yaklaşık on sekiz kez geçmektedir. Âyetlerin genelinde Allah'ın kullarını her an gözetlediğine vurgu yapılmaktadır. Bunun yanında murâkabe bir şeyin olacağını gözetlemek, beklemek anlamında⁶⁶⁶, dikkate alma, hesaba katma⁶⁶⁷, korumak⁶⁶⁸ anlamlarıyla da kullanılmıştır.

2.19.2. Dini Tecrübe Bağlamında Murâkabe Olgusu

Allah insanı, tüm varlıkların en değerlisi olmakla onurlandırmıştır. Yeryüzünün halifeliği ve yöneticiliği onun sorumluluğuna verilmiştir. Bu sorumlulukla birlikte insanoglu yaşam boyu bazı olumsuz duygularla karşılaşmıştır. Mücadeleci yapısı gereği yaşanan olumsuz durumlara karşı savunma mekanizması geliştirmiştir. Bununla birlikte olumsuz durumlar sebebiyle yalnızlık hissine kapılmak gibi duygusal tepkiler de vermiştir. Son derece güçlü ve rahatsız edici olan yalnızlık hissi kişinin sosyal ve psikolojik yaşamını da büyük ölçüde etkilemektedir.

Kişi yetişkin olduğu andan itibaren bir seçim yapmak durumunda kalır: Allah'a inanmak veya inanmamak. İnanmayı seçtiği andan itibaren ise her daim kendini gözetleyen bir varlığı kabullenmiş olur. İşte bu seçimle kişi yalnızlık hissinden kurtulur. Her an yanında olduğunu bildiği ilâhi güç sayesinde kendini savunmasız ve güçsüz hissetmez. Kendisini yaratan ve gözetleyen bir varlığa inandığı andan itibaren özgüveni güçlenir.

Allah'ın zaman ve mekândan uzaklığı, onun her an her yerde olabilmesi inanan herkesçe malumdur. Fakat bu bilgi büyük ölçüde insan davranışlarına sirayet etmelidir. Allah'ın gözetleyiciliği insanın davranışlarını kontrol etmesini zorunlu kılar. Aynı

⁶⁶⁴ Abdürrezzak, Kâşânî, Tasavvuf Sözlüğü Letâifu'l-a'lâm fi İşarâtu Ehli'l-İlhâm, çev. Ekrem Demirli, (İstanbul: İz Yayınları, 2004), 498.

⁶⁶⁵ Mevlüt Erten, "Kur'an'da Murakabe ve Münafıklar", *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9/11(2014), 207-231; Yüksel Göztepe, Fatih Çınar, "Süfi Terminolojide Murâkabe", *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 13/9(2018), 67-84.

⁶⁶⁶ Duhân, 44/59; Kamer, 54/27; Kasas, 28/18; Hud, 11/93.

⁶⁶⁷ Tevbe, 9/8-10

⁶⁶⁸ Nisa, 4/1; Maide, 5/117; Ahzâb, 33/52.

zamanda çaresizlik anlarında kendisini gözetleyen güçlü bir varlığın olduğunu bilmek kişiye manevi güç ve huzur katar.

Allah'ın Murâkabesi kullarıyla olan yakınlığıyla da ilgilidir. Bu yakınlığı ve gözetleyiciliği Allah'ın sonsuz ilminin ve gücünün bir yansımasıdır. “ *Andolsun biz insanı yarattık. Nefsinin ona vesveseler vermekte olduğunu da biliriz. Biz O'na şah damarından daha yakınız. İnsan hiçbir söz söylemez ki onun yanında yaptıklarını gözetleyen ve kaydeden hazır bir melek bulunmasın.*”⁶⁶⁹ Allah sonsuz gücü ve mükemmel ilmiyle insanı çepeçevre kuşatır. Allah kul arasında bu yakınlığın oluşmasının bir sebebi de insanın her an Rabbi tarafından gözetlenmesidir. Âyette meleklerin insanlara refakat etme özelliği vurgulanır, İnsanın başıboş ve yalnız olmadığı hatırlatılır. Her an kullarını gözetleyen ve onlara yakın olan bir varlığın bilinciyle insandan otokontrol mekanizmasını geliştirmesi istenir. Çünkü kişinin gönlünden geçen şeyler Allah'ın malumudur. Ayette geçen *حبل الوريد* (şah damar) ifadesi Allah'ın kullarına yakınlık derecesinin delilidir.⁶⁷⁰

İbadet kulun Rabbine olan görevini yerine getirmesidir. Aynı zamanda kul Rab arasındaki yakınlığın da arttığı bir zaman dilimidir. Allah ibadetle kendisine yönelen kullarını yalnız bırakmayarak onları gözetlemeye ve takip etmeye devam etmektir. Yüce Allah ibadet eden kullarını yalnız bırakmadığı gibi onların ibadetlerine gösterdikleri özenin de takipçisidir. Bu anlamda Allah'ın gözetiminde olduğunu bilen insanın disiplinli davranışlar sergilemesi olağandır. “*Namaza kalktığında, seni ve secde edenler arasında dolaşmanı gören; mutlak güç sahibi, çok merhametli olan Allah'a tevekkül et.*”⁶⁷¹ Allah'ın murâkabesinin bilincinde olan, davranışlarını buna göre şekillendiren insanın üzerinde psikolojik bir baskı hissetmesi de mümkündür. Bu durum kişinin kulluk görevini iyi yapmadığı düşünüp paniğe kapılmasına neden olabilir. Bu âyetle Allah kullarına özelde ibadetlerinde, genelde ise sosyal hayatlarında özenli olmaları konusunda uyarır. Sonrasında ise kendisine güvenip dayanmalarını emreder. Bu âyetle Allah gözetleyiciliğinin kulları üzerinde bir baskı oluşturmasını engellemiş olur.⁶⁷²

⁶⁶⁹ Kaf, 50/16-18.

⁶⁷⁰ Râzî, *Tefsîr-i Kebir*, 27-28:140-14; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 6: 4506- 4509; Havva, *el- Esas Fi't Tefsir*, 14:91; Kuşeyri, *Letâifu'l İşârât*, 5:340-341.

⁶⁷¹ Şuara, 26/ 218-219.

⁶⁷² Zuhayli, *Tefsirü'l Münir*, 10:216; Razi, *Tefsir-i Kebir*, 23-24:148-149.

Her peygamber gibi Hz. Muhammed de tebliğ görevini en iyi şekilde yerine getirmeye çalışmıştır. Başarısız olduğunu düşündüğü zamanlarda üzülmüş ve bu anlarda Rabbinden gördüğü destekle görevine devam edebilmiştir. Bazen de Resulullah görevini yerine getirmeye çalıştığını fakat gücünün sınırlı olduğunu düşünmüştür. Allah ve peygamber arasındaki bu özel durum âyetlere de konu olmuştur. *“Ben onlara, sadece bana emrettiğin şeyi söyledim: Benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah’a kulluk edin (dedim.) Aralarında bulunduğum sürece onlara şahit (ve örnek) idim. Ama beni içlerinden aldığımda, artık üzerlerine gözetleyici yalnız sen oldun. Sen, her şeye hakkıyla şahitsin.”*⁶⁷³ İnsanoğlu gözetlendiğini bildiği an davranışlarını kontrol etmede titizlik gösterir. Peygamberler Allah’ın elçileri olarak geldikleri toplumda insanları disipline etmek, onları eğitmek için üstün çaba gösterdiler. Fakat her insan gibi ölümlü olduklarını hatırlatmayı da ihmal etmediler. Kullarını her daim takip eden yaratıcıya vurgu yaparak, insanları nefislerini dizginlemeleri konusunda uyardılar. Peygamberlerin tebliğ görevindeki hassasiyetleri, onların Allah’ın murakabesine inançlarının tam olduğunun da göstergesidir. Kendileri görev ve ibadetleri konusunda titizlik gösterdikleri gibi inananlardan da aynı ciddiyeti beklemektedirler.⁶⁷⁴

Kur’ân’da murâkabe ile ilgili âyetler detaylıca incelendiğinde bunun tek taraflı bir kavram olmaması gerektiği gözlenir. Allah tüm canlıları her an gözetlemektedir. Bu O’nun kullarına gösterdiği özenin bir ifadesidir. Aynı şekilde Allah kullarından da kendisini murâkabe etmesini istemiştir. Allah’ın murâkabesi gibi bir murâkabe kullar için söz konusu değildir. Ancak kul tek ve sonsuz güce sahip Allah’a inanarak ve O’nun kendisini gözetlediğini bilerek bir yaşam sürdürdüğünde murâkabeyi gerçekleştirmiş olur.⁶⁷⁵

Kulun murakabesinin temeli tevhid inancıdır. Bu inanç aynı zamanda Allah’ın kullarına yüklediği ilk sorumluluktur. Kul aklını ve kalbini gözetleyen sonsuz gücü gündeminde tutmak zorundadır. O’nun yenilmez gücü karşısında acizliğinin farkında

⁶⁷³ Maide, 5/117.

⁶⁷⁴ Tabatabai, *el Mizan Fi Tefsir-il Kur’an*, 6:243-245.

⁶⁷⁵ Mevlüt Erten, “Kur’ân’da İnsan Yetiştirme Düzeni Olarak Murâkabe” *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18/2(2014), 319-348.

olmalı, aynı zamanda bu gücün kendisini koruyup kolladığını bilerek huzurlu hissetmelidir.

Yüce Allah kulları üzerindeki gözetleyiciliğinin tek taraflı olmasını istemez. Kullarında aynı şekilde kendisine yakınlık kurmasını ister. Bunun için de akıl, ilim, sorgulama yeteneği, takva, korku, sabır, şükür gibi nimetler bahşederek kullarına yardımcı olur. Allah'ın kullarına lütfetti her türlü duygu, yetenek ve bilinç kendisiyle olan yakınlığını arttırmak içidir. Kişi kendisine verilen bu nimetler sayesinde Allah'ın sakınılması istediği davranışlardan uzak durur, hoşnut olacağı işleri yapmaya gayret gösterir. İmtihanlar karşısında gösterdiği sabır, nimetler karşısındaki şükür, isteklerinin gerçekleşmesi için ettiği dua kulun Allah'ı murakabesidir.

Allah'ın kullarını takip etmesi onlar üzerinde psikolojik baskı oluşturma, gözetlenme hissiyle tedirginlik yaşama gibi amaçlar taşımaz. O, kulları üzerindeki gözetleyiciliğiyle onlardan davranışlarını kontrol etmelerini ister. Öz saygılarını korumalarını ve ahlâki olgunluğa erişmelerini amaçlar. Bu gözetleyicilik kul Rab arasındaki yakınlığı arttırırken kulların disipline edilmesini, ahirete iyi hazırlanmalarını da sağlar.

SONUÇ

Bireyin dünya ve ahiret hayatına dair soruları yaratıcıyla arasındaki duygusal bağ sayesinde anlam kazanır. Edinilen tecrübeler, çıkarılan dersler Allah ile kurulan bilinçli bir ilişkiyle gerçekleşir.

Yüce Allah'ın sonsuz gücünün farkında olarak her türlü benlikten sıyrılmanın ifadesi huşûdur. İlk belirtileri kalpte görülürken zamanla kişinin tüm davranışlarına sirayet eder.

Güvenin en önemli boyutunu kişinin yaratıcıyla arasında oluşan güven bağı oluşturur. Allah'ın kullarını ısrarla kendisine iman etmeye, güvenip dayanmaya davet etmesinin sebebi onların huzurlu, diri, mutlu olmalarını istemesi sebebiyledir. Rableriyle aralarındaki güven bağını oturtmayı başaran kişiler umutsuzluktan ve yalnızlıktan uzaktırlar.

Korku hali kişinin acizliğini en çok hissettiği durumdur. Kişi hissettiği anksiyete durumunu ortadan kaldırmak için Rabbine yöneldiğinde huzur bulur. Bu durum korku gibi olumsuz bir duyguya son verirken kişinin Rabbine yaklaşmasına da vesile olur.

İbadetler kişinin Rabbine yakın olduğu ve O'nu zihninden geçirdiği anlardır. Yüce Allah kullarını her daim gözetler onların her çağrısına kulak verir. Aynı şekilde onlardan da kendisini sıklıkla hatırlamalarını bekler. Allah kendisini ananları cevapsız bırakmayacağını ifade ederek zikrin karşılıklı bir duygu olduğunu ifade etmiştir

Kişinin manevi olgunluğa ulaşmasında ve kendini huzurlu hissetmesindeki payı büyüktür. Kulun dengeli bir ruh haline sahip olmasındaki en büyük pay korku ve ümit dengesinin sağlanmasıyla oluşur. Bu iki zıt duygunun oluşturduğu uyumla otokontrol sağlanır. Kul-Rab arasında dengeli ve uyumlu bir ilişki kurulur.

Kulun ibadetlerini ve ahlâki davranışlarını bizzat Allah'ın rızasını kazanma gayesiyle yapması takvâdır. Bu bilinç bireyin kıyafeti, düşünce ve davranışlarıyla bütünlük içerisindedir. Takvanın bir yaşam biçimi olduğu düşünülürse Allah'ın takva sahibi kullarına olan yakınlığı diğerlerine göre daha fazla olacaktır. İnsan sevmediği şeyden uzaklaşma eğilimindedir. Bu sebeple kişi ancak Rabbine duyduğu sevgiyle O'nun istediği bir kul olabilir. Bu sevgi iman, adalet, takvâ, ihsan gibi pek çok duygunun bir arada bulunmasıyla mümkündür.

İnancı gereği kendini Rabbine teslim eden kul, bu inancın gereği olarak Allah'ın emrettiği şeyleri yapmak durumundadır. Ancak ibadetin niceliği kadar niteliği de önem arz etmektedir. Bu da kulun ihlasıyla ilgilidir. Samimiyet kulun her anında dinî tecrübe yaşamasına vesile olan bir duygudur. Kişinin Rabbiyle arasındaki bu naif ilişki her an birbirlerine olan yakınlıklarını arttırmaktadır.

Şükür, yalnızca dille ifade edilen bir teşekkür ifadesi değil bilinçli bir farkındalığın ürünüdür. Allah kulun ihtiyaç duyacağı her şeyi evrene titizlikle yerleştirmiştir ve karşılığında ondan sadece nankörlük etmemesini istemiştir. Rabbinden gelen nimetlerin farkında olan kişi iç huzura ererken, sahip olduklarıyla mutlu olurken Allah bu kişilere âyetlerini kavrama gücü vereceğini de ifade etmiştir. Bu durum, şükreden kullara tanınan bir ayrıcalıktır.

Tevbe, içinde pişmanlık, acizlik ve ferahlama gibi pek çok duyguyu barındırır. Kul-Rab arasındaki mesafeyi azaltmanın yolu pişmanlıkla af dilemekten geçer. Allah, Kimlerin tevbesini hangi şartlarda kabul edeceğini ifade etmiştir. Tüm bunları bilmek kişiyi ruhsal açıdan rahatlatır, günahlarından arınabileceğinin bilgisiyle özgüveni artır.

Kişi isteklerini ileteceği bir gücün varlığına muhtaçtır. Acizlik ve güçsüzlük duygusundan onu kurtaran da Rabbinin isteklerine cevap vereceğini bilmesidir. Dünya ve ahiret mutluluğunu düşünmek ve hayatını buna göre şekillendirmek her insanın hakkıdır. Ancak kişi bunu yalnız başaramayacağını bildiğinden sonsuz güç sahibi olan Allah'tan yardım alır. Bu sayede kendini güvende hisseder.

Azmin ve çabanın sonunda kişinin iman ve sadakatle Rabbine yönelmesi tevekküldür. Tevekkül elde edilen bir zaferin sonunda kişinin kibirlenmesine engel olurken başarısızlık durumunda kişiyi düşeceği olumsuz psikolojik durumdan kurtarır. Bunun yanında kişinin her durum için yaşayabileceği stresi en aza indirir. Bu çerçevede tevekkül pratiğe döküldüğünde kişiye dengeli bir ruh hali sağlar.

Her birey Allah'a iman etme, sığınma eğilimiyle yaratılmıştır. Bu eğilim Allah'ın kullarıyla yakınlık kurmak istemesi sebebiyledir. Allah'ın kullarına bahsettiği sağlam akıl her şeyin kaynağı olan Rabbe yönlendirecek güçtedir. İyi ve kötü her an bireyin Rabbine yönelmesi için birer fırsattır.

Kulların Allah'ı anmaya ve O'nun yakınlığını hissetmeye ihtiyacı vardır. Her varlık sözlü ve fiili olmak üzere Allah'ı tesbîh etmektedir. Kulların tesbîhi Allah ile her an her yerde iletişim kurmak için bir vesiledir.

İnsan yaşamı boyunca maddi ve manevi eksiklik içerisindedir. Bu eksiliği tamamlayacak yegâne varlık ise Allah'tır. Allah kendisinden yardım istenebileceğini anlatır hatta kullarına bunu tavsiye eder. Onların bu tavsiye uyması aralarındaki ilişkiyi kuvvetlendirir.

Yüce Allah âyetlerde, sonsuz güce ve ilme sahip olduğunu vurgulayarak aşkın bir varlık olduğunu ifade etmiştir. Fakat O'nun aşkınlığı kullarından soyutlanması anlamına gelmemektedir. Akıl ve irade sahibi olan insanın kâinata, kişilere ve olaylara kâşif gözüyle bakmasını ve kendisiyle yakınlık kurmasını istemiştir. Allah'ın kullarıyla yakınlık kurma isteği onlar üzerindeki gözetleyiciliğiyle de yakından ilgilidir. O kulların her an gözetleyerek onlardan davranışlarını şekillendirmelerini istemektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'e psikolojik açıdan incelendiğinde bireyin duygusal süreçlerinin genişçe ele alındığı görülür. Kur'ân'da duyguların ele alınış biçimi, kişinin duygularını kontrol etmesine yöneliktir. Bu anlamda âyetlerde kişinin duygularını nasıl yöneteceğine ve Kul-Rab ilişkisindeki sınırın nasıl çizileceğine dair cevaplar bulmak mümkündür. Bireyin çevresiyle olan duygusal bağı Allah ile kurduğu bağdan farklılık gösterir. Bu farklılığın âyetler tarafından gün yüzüne çıkarılması bireyin duygularını daha iyi tanımlaması bakımından önemlidir.

Kul-Rab ilişkisindeki en önemli husus kişide duygusal denge oluşturmaktır. Allah, kullarına duygularını nasıl yönetmeleri gerektiğini açıklayarak bu dengenin kurulmasına yardımcı olmaktadır. İlâhi kelâmın çizdiği sınırlar duygu terazisinin dengelenmesinde en büyük yol göstericidir.

Bu çalışma kul-Rab arasında karşılıklı yaşanan ve inananları Allah'a yaklaştıran duyguların toplamından oluşur. Duyguların toplu halde sunulması ve âyetlerin psikolojik açıdan incelenmesi çalışmaya özgünlük kazandırmıştır. İlgili âyetlerin incelenmesi Kur'ân'ın anlaşılmasına katkı sağlarken inanan bireyin Allah'a yaklaşma çabalarını da desteklemektedir.

Çalışmada ele alınan duyguların çoğu Allah'ın sıfatlarıyla örtüşmektedir. Bu anlamda Allah'ın ilgili sıfatlarıyla bu duyguların birlikte ele alındığı bir çalışma akademik anlamda faydalı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Abduh**, Şeyh Muhammed - **Reşid Rıza**, Muhammed. *Tefsîru'l Kur'âni'l Hakîm: Tefsîru'l Menâr*. Beyrut: Darü'l Kütübi'l İlmîyye,2005.
- Acar**, Halil İbrahim, “Ailede Sadakat Ve Güven (Kur'an Ve Sünnet Bağlamında)”, *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic XII/29*,(2017).
- Akdemir**, Betül. “Dinî Tecrübede Güvenirlilik Ölçütleri”. *M. Ü. İ. F.V. Yayınları Genç Akademisyenler İlahiyat Araştırmaları Sempozyumu 2009*, 461- 473.
- Akdeniz**, Sabri, “Allah'a İnananlar ile İnanmayanlar Arasındaki Fark”. *İslam Medeniyeti* 8/1 (1968).
- Akın**, N. Sabri. “İslam'da İnsan Sevgisi”. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/ (2007): 131- 142.
- Aktaş**, Hamza. *Kur'ân'a Göre Nefis Eğitimi*. İstanbul: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, 2013.
- Akto**, Akif, “Allah -İnsan Arasında Ontolojik, Epistemolojik Ve Varoluşsal Bir İlişki Biçimi: Tevekkül”. *e- Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 8/2 (2016): 878-902.
- Albayrak**, Ahmet. “Dinî Tecrübenin Dışa Vurum Problemi”. *Milel ve Nihal* 2/2(2005): 65-79.
- Albayrak**. Ahmet. “Dindarlık Tipleri Açısından Dua Formları”. *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi* 6/2 (2007): 189-201.
- Alper**, Hülya. “Sevgi-Bilgi İlişkisi Bağlamında Allah ile İnsan Arasındaki Sevginin Mâhiyeti (Fahredden er-Râzî Örneği)”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30/1(2006): 5-19.
- Arslanbaba**, Ramazan. “Dua”, *İslam Medeniyeti*, 3/29(1973), 5.
- Atay**, Hüseyin. “Allah'ın Halifesi: İnsan”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18(1970).
- Ateş**, Süleyman. “Zikir”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25(2006), 205-232.

- Ateş**, Süleyman. *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat Yayınları, 1989.
- Aydın**, Hayati. "Kur'ân'da Azm, İrade ve Tevekkül". *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 9/22(2008): 59-79.
- Aydın**, Hayati. "Kur'ân'da Tesbîh Bağlamında Kâinattaki Şuur (Bilinçli Bir Evrende Mi Yaşıyoruz?)". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/1(2009): 1-20.
- Aydın**, Mehmet. *Âlemden Allah'a*. İstanbul: Ufuk Kitapları, 2000.
- Ayni**, Mehmed Ali. *Ahlâk Dersleri*. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2013.
- Aynî**, Mehmet Ali. *İslam Düşüncesinin Zirvesi Gazâlî*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2011.
- Ayten**, Ali. " William James ve Din Psikolojisinde Tecrübe Merkezli Bir Yaklaşım". *İslami Araştırmalar Dergisi* 19/3(2006):457-464.
- Ayverdi**, İlhan. *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Mas Matbaacılık, 2011.
- Baş**, Erdoğan. "Kur'ân'ı Anlama Dereceleri ve Takva". *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 9/3(2002): 188-211.
- Baydar**, Ahmet. *Kur'an Açısından Korku ve Büyü*, Beyan Yayınları: İstanbul, 1999.
- Bayraklı**, Bayraktar. *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'ân Tefsiri*, İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2003.
- Bilgen**, Yasemin. *Tasavvufta Zikir Kavramı ve İmam Birgivi'nin Er-Risâle Fi'z-Zikri'l-Cehrî İsimli Eserinin Tahlili*. Yüksek Lisans Tezi, Iğdır Üniversitesi, 2019.
- Bilgi**, İsmail Hilmi. "Kur'ân'da Korku Olgusu Neden ve Nasıl Kullanılmıştır". *Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2(2015): 229-251.
- Bilgi**, İsmail Hilmi. *Kur'ân'a Göre Korku*. Yüksek Lisans, Ankara Üniversitesi, 2000.
- Bilgiç**, Saliha. *Konuları İtibariyle Kur'ân'da Dua*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2008.
- Bilgiz**, Musa. "Kur'ân'da Zikir Kavramının Anlam Alanı". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25/ (2006): 205- 233.
- Bolay**, Süleyman Hayri. *Kişide Güven Duygusu ve İslam*". TDV. Yayınları, 1989.

- Bulaç**, Ali. *Kur'ân Dersleri: Dirâsâtu'l Kur'ân*. İstanbul: Çıra Yayınları, 2016.
- Buladı**, Kerim. "Kur'ân ve Sevgi", *Diyanet İlmî Dergi* 38/3 (2002):191- 208.
- Bursevi**, İsmail Hakkı. *Rûhu'l- Beyan*, çev. Muharrem Önder, Mustafa Aydın vd. İstanbul: Damla Yayınevi, 1996.
- Cevheri**, Ebu Nasr İsmail b. Hammad, *es-Sıhah Tacu'l-Luğa ve Sıhahu'l-Arabiyye*. Beyrut: Daru'l İlm, 15 cilt.1990.
- Cevzici**, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2000.
- Cevziyye**, Muhammed İbn Kayyim. *Medâricu's-Sâlikîn*, çev. Komisyon, İstanbul: İnsan Yayınları, 2005.
- Cürcânî**, Ebu'l Hasen Ali b. Muhammed b. Ali es Seyyid eş Şerif, *et- Ta'rifat*, Beyrut: Dâr el Kitabü'l Arabî, 2002.
- Çağmar**, M. Edip. "Araplarda Dua ve Yaygın Olarak Kullanılan Duaların Belâgat Açısından Değerlendirilmesi", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* /18(2003): 169-195.
- Çelik**, Ahmet. *Mutezile Açısından İman Ekseninde Günah ve Tevbe*. Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, 2008.
- Çelik**, Hacer. *Kur'ân-ı Kerîm'de Havf ve Haşyet*. Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2010.
- Çelik**, Ömer. *Hakk'ın Daveti Kur'ân-ı Kerîm Meâli ve Tefsiri*. İstanbul: Erkam Yayınları, 1999.
- Çoban**, İsmail. *Kur'ân'a ve Hadise Göre Zikir Kavramı*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 1998.
- Çolak**, Abdullah. "Allah'a Karşı Derin Sevgi ve Saygının Tezahürü Olarak Kur'ân'da Huşû". *Bilimname* 19/ (2009): 183-206.
- Derveze**, İzzet. *et- Tefsirü'l Hadîs et- Tefsirü'l Hadîs* Beyrut: Dar'ül- Garbi'l- İslâm, 10 cilt, 2000.
- Devellioğlu**, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara 1986.

- Dolaş**, Ebubekir, *Arap Dili Furûk Nazariyesi Bağlamında Kur'ân'da Boyun Eğme Yakın Anlamlıları ve Nüansları*. Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, 2018.
- Dungaj**, Gezim. *Kur'ân'da Tesbîh Kavramı*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006.
- Ekinci**, Ömer. *İslam Tasavvuf Kültüründe Havf ve Recanın Tasavvufî Yönü, Psikolojik Yönü ve Dindarlık Gelişimine Katkısı*. Yüksek Lisans Tezi: Fırat Üniversitesi, 2018.
- Elik**, Hasan, **Coşkun**, Muhammed, *İndirildiği Dönem Işığında Kur'ân Tefsiri: Tevhit Mesajı*, İstanbul: M. Ü.İ. F. V Yayınları, ts.
- Elik**, Hasan. *Kur'ân Işığında Farklı Konular Farklı Yorumlar*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2010.
- Emiroğlu**, H. Tahsin, *Esbâb-ı Nüzûl: Kur'an Ayetlerinin İniş Sebepleri ve Tefsirleri*. İstanbul: Yasin Yayınevi, 2013.
- Eraydın**, Selçuk. *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: İFAV Yayınları, 4.baskı, 1994.
- Erten**, Mevlüt. “ Kur'an'da Murakabe ve Münafıklar”. *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 9/11(2014): 207-231.
- Evkuran**, Mehmet. *Ahlâk. Hakikat ve Kimlik – İslam Kelamında Ahlak Problemi-*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2013.
- Fazlurrahman**, *Ana Konularıyla Kur'ân*. Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- Ferâhîdî**, Ebû Abdurrahmân el Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temim. *Kitabu'l Ayn*, 4. cilt, Beyrut: Daru'l Kütüb el- İlmiye, 2003.
- Fersahoğlu**, Yaşar. “ Din Eğitim ve Öğretiminde Duyguların Transferi”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* /19(2000): 105-122.
- Fîrûzâbâdî**, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kub b. Muhammed. “*Kâmusu'l Muhit*”, Kahire: İsa el Babi, el Halebi, 4 cilt, 1971,
- Gâzâli**, Ebû Hamid Muhammed bin Muhammed. *İhyâu Ulûmi'd- Dîn*, terc. Ahmed Serdaroğlu. İstanbul: Bedir Yayınevi, ts.

- Gezgin, A. Galip.** “Kur’ân’da Huşû Kelimesinin Semantik Analizi”. *İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*. 2/4(2000): 79-106.
- Gezgin, Ali Galip.** “Kur’ân Meâllerinde Takva Kelimesinin Türkçe’ye Çeviri Sorunu”, *Kur’an Mealleri Sempozyumu -Eleştiriler ve Öneriler-* (24-26 Nisan 2003, İzmir): 295-315
- Goleman, Daniel.** *Yıkıcı Duygular ile Nasıl Başa Çıkabiliriz Dalai Lama ile Yapılan Bilimsel Bir Diyalog*, İstanbul: İnkılâp Yayınları, 2005.
- Göcen, Gülüşan.** “Bir Değer Eğitimi Örneği Olarak Şükür Günlükleri”, *Değerler ve Eğitimi – 2*, (İstanbul, 2012): 235-260.
- Gökcan, Mansur.** “ Havf ve Recâ (Korku ve Ümit) Dengesi. *ÇÜİFD* 16/2 (2016):171-193.
- Gökcan, Mansur.** “Tasavvufta Allah Sevgisi”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1(2001): 180- 207.
- Gökcan, Mehmet Mansur.** *Tasavvufta Havf ve Reca (Korku ve Ümit) Anlayışı* Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, 2012.
- Görener, Aylin.** *Güven Sorumluluğu* Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, 2019.
- Gözel, Mehmet.** *Kur’ân’da Havf Kavram* Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi,2013.
- Göztepe, Yüksel, Çınar, Fatih.** “ Sûfî Terminolojide Murâkabe”, *Türkish Studies = Türkojji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 13/9(2018): 67-84.
- Gündüz, Bilal.** *Kur’ân’da Küfrün Karşıtı Olarak Şükür.* Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2011.
- Halebî Ahmed İbn Yusuf es-Semîn.** *Umdetü’l-Huffâz fî Tefsîri Eşrefi’l-Elfâz, Âlemü’l-Kütüb, Beyrut*, 1993.
- Hançerlioğlu, Orhan.** *Felsefe Ansiklopedisi*, (İstanbul, 1993, 1-5), 3/316.
- Hemşinli, Hakan.** “ Dinî Tecrübenin Nesnelliği Üzerine”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* /33(2010): 120- 144.

- Hindi**, Muttaki, Kenzü'l Ummâl fi Sünneti'l Akvâl ve'l Ef'al, (Beyrut, 2004), 3/61.
- İbn Dureyd**. Ebu Bekir Muhammed b. El Hasen el- Ezdî. *Cemheratü'l Lüğa*, 3 cilt, Beyrut: Dar el Kütüb el- İlmiye, 2005.
- İbn Farîs**, Mekâyîsü'l Lüğa, Ebu'l Hüseyin Ahmed b. Faris b. Zekerıyyâ, Mu'cemu, Mekâyîsü'l Lüğa, nşr, Abdüsselam Harun, 1-4, Kahire, 1969-1972.
- İbn Kesir**, İsmail. B. Ömer. *Muhtasar Tefsiri ibn Kesir*, thk. Muhammed Ali es Sabuni, Beyrut: Dâru'l Kur'âni'l Kerîm, 1981.
- İbn Mâce**, Ebu Abdillah Muhammed b. Yezîd Mâce el Kazvînî. Sünen-i İbn Mâce, thk. Muhammed Fuad Abdulbaki, Beyrut: Dar İhyâ el Kitâbi'l Arabiyye, ts.
- İbn Manzur**, İmam Allâme Ebu'l-Fadl Cemâleddin Muhammed b. Mükrim el-Afrîkî el-Mısrî, Lisânü'l-Arab, Beyrut.1995.
- İbn Teymiyye**, Ahmed ibn Abdulhalim. *Şeyhu'l İslam İbn Teymiyye Tefsiri*, thk. İyad b. Abdullatif b. İbrahim el Kaysi, çev. M. Beşir Aksoy. İstanbul: Karınca Polen Yayınları, 2017.
- İsfahanî**, Ebü'l Kasım Hüseyin ibn. Muhammed Rağıp. el- Müfredat fi Garibi'l- Kur'ân, thk. Muhammed Seyyid Keylani, (Beyrut: Dâru'l Ma'rife,1961)
- İzutsu**, Toshikiko. *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, tr. Süleyman Ateş. Ankara, Kevser Yayınları, Trs.
- Johnson**, Paul E. “ Dini Tecrübe” çev. Recep Yaparel, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* /3(1986): 195-203.
- Kahveci**, İhsan. *Kur'ân'da Zikir Kavramı ve Boyutları* Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 1995.
- Karacoşkun**, Mustafa Doğan. *Din Psikolojisi*, Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.
- Karagöz** İsmail. “Kur'ân'da İhlas Kavramı ve Muhlis İnsanın Vasıfları”. *Diyanet İlmi Dergi* 33/4(1997): 68-85.
- Karagöz**, İsmail. “İnsanı Niteleyen Kur'ân' ın Üç Kavramı; Huşû, Hudû ve İhbât”. *Diyanet İlmi Dergi* 4/ (2007): 133-144.

- Karagöz, İsmail.** “Kur’an’da Takva Kavramı ve Muttaki İnsanın Özellikleri”. *Diyanet İlmî Dergi* 4/31(1995): 49-63.
- Karaman, Fikret.** “Korku, Ümit ve Yesin Mümin Üzerindeki Etkisi”. *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/2 (2013): 9-33.
- Karlı, İbrahim.** Dinî Tecrübenin Kur’ân-ı Anlama ve Yorumlamadaki Rolü. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* /24(2004): 93-120.
- Kasapoğlu, Abdurrahman.** “ Bir Dini Tecrübe Olarak Kur’ân’da Huşû”. *İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* /15(2005): 177-190.
- Kasapoğlu, Abdurrahman.** “ Hz. Musa Kıssasında Korku Fenomeni”. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 1/8(2008): 101-152.
- Kasapoğlu, Abdurrahman.** “Kur’ân’da İnâbe Kavramı: Dinî Tecrübe Açısından Bir Yaklaşım”. *İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 9/22(2008): 138-160.
- Kasapoğlu, Abdurrahman.** “Kur’ân’da Ümit- İmân İlişkisi”. *İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 8/18(2007): 155-176.
- Kasapoğlu, Abdurrahman.** Kur’ân’da Bir Tecrübe Olarak Allah’tan Yardım Dileme ve O’na Muhtaçlık, “İstiğâse” ve “Fakr İlâ’llâh”. *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/2(2014).
- Kasapoğlu, Abdurrahman.** *Kur’ân’da Dini Tecrübe Çeşitleri*, Ankara: Gece Kitaplığı, 2017.
- Kasapoğlu, Abdurrahman.** *Psikolojik Tefsir Ekolü*. Ankara: Gece Kitaplığı, 2018.
- Kaya, Necmettin.** *Kur’ân’da Huşu Kavramının Semantik Analizi*. Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 2013.
- Kayacan, Murat.** *Kur’ân’da Hz. Nuh’un Toplumsal Islah Çabaları*. İstanbul: Ekin Yayınları, 2015.
- Kaynak, Mesut.** *Kur’ân’da Sevgi*. İstanbul: Yay Matbaacılık, 2003.
- Kazan, Cengiz.** *Kur’ân’ın Korku Olayı ile İnsana Yaklaşımı*. Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, 2002.
- Kazıcı, Ziya.** “İslâm, Günah ve Tevbe”, *İslam Medeniyeti* 3/33(1973): 9-15.

- Kılıç**, Sadık. “Takva Giysisi’ Bilimle El Ele”, *EKEV Akademi Dergisi* 2/3(2000): 1-12.
- Kiraz**, Celil. “Bir Tefsir Problemi Olarak Bütün Varlıkların Allah’ı Tesbîh”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/2(2006): 309-342.
- Koçar**, Musa. “İslam İnançları Açısından Zikir”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/(2000): 103-121.
- Kurt**, Abdurrahman. “ Sosyal Güven ve Din”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9/9(2000).
- Kurt**, Hüseyin, “el- Barikatta Zikir ve Duanın Psikolojik Boyutu”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13/20(2008), 181-192.
- Kurtubî**, Ebu Abdullah Muhammed bin el Ensâri. *el Câmiu’l Ahkâmi’l Kur’ân*. Beyrut: Dar el Fikr,1993-1995.
- Kuşeyri**, Abdulkerim. *Kuşeyri Risalesi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1978.
- Kuşeyrî**, Abdulkerîm. *Letâifu’l İşârât*, çev. Mehmet Yalar, İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2013.
- Kutub**, Seyyid. *Fî Zılâl-il Kur’ân*, Beyrut: Darûş-Şurug, 1987.
- Külünkoğlu**, Gülnur. *Kur’ân’da Tevekkül*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2015.
- Mâtürîdî**, Ebû Mansur. *Te’vilâtü’l Kur’ân*, neş. Ahmet Vanlıoğlu, İstanbul: Mizan Yayınevi,2005.
- Mâtürîdî**, *Kitâbü’t- Tevhîd*, nşr. Fethullah Huleyf, Beyrut: 1970.
- Mehmedoğlu**, Ali Ulvi Mehmedoğlu. *Tanrıyı Tasavvur Etmek*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2011.
- Mevdudî**, *Tefhimu’l Kur’ân -Kur’ân’ın Anlamı ve Tefsiri-*, çev. Yusuf Karaca, Nazife Şişman vd. İnsan Yayınları, İstanbul, 1987.
- Müslim**, Ebû’l Hüseyin Müslim b. El- Haccac. *El Câmiu’s Sahîh*, nşr. Muhammed Fuad Abdalbâki, Beyrut: Dâr İhyâi’t Tûrâsil- Arabî, ts.
- Mütercim**. Asım Efendi, *Kamus Tercümesi*, İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013.

- Nisaburi.** Mahmud Ebi'l Hasen, *Kur'ân'da Müşkil Ayetler*, çev. Ömer Aydın, İstanbul: İşaret yayınları, 2014.
- Okudan,** Rıfat. “*Teveşşül ve Vesile*”, *Tasavvuf El Kitabı*, Editör: Kadir Özköse, Ankara: Grafiker Yayınları 2012.
- Okuyan,** Mehmet. *Çok Anlamlılık Bağlamında Kur'ân Sözlüğü*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2015.
- Okuyan,** Mehmet. *Kur'ân'da Yusuf Kıssası*, İstanbul: Üniversite Yayınları, 2018.
- Oral,** Osman, “Mâtürîdî de Sabır Şükür ve Nimet İlişkisi”. *Müfekkir: Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Dergisi* 2/4(2015): 343-362.
- Öğük,** Emine. “Allah'a Yaklaşmanın İmkânı ve Yolları”. *Gaziosman Paşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1(2013): 75-97.
- Özek,** Ali. “Kur'ân'da Sevgi”. *İslam'da Sevgi Temelinde Beşeri Münasebetler- İlmi Toplantı*, 2010.
- Özer,** Salim. “Günahların Affında ve Cezaların Düşmesinde Tövbenin Etkisi”. *Bilimname* 14/1(2008): 79-107.
- Özkarataş,** Fatoş Su. *Havf*. Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi, 2014.
- Öztürk,** Resul. “Kelâmi Açıdan Ümitsizlik. Yeis ve İman Amel İlişkisi”. *EKEV Akademi Dergisi* 34 (2008): 43-57.
- Pazarlı,** Osman. *Din Psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1968.
- Peker,** Hüseyin. *Din Psikolojisi*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2012.
- Pusmaz,** Durak. “Kur'ân'da Şükür Kavramı”. *Diyanet İlmi Dergi* 35/3(1999): 65-79.
- Razî,** Fahrüddin. et- *Tefsir'ül Kebir*, Beyrut/Lübnan: Dar'ül Kütübü'l İlmiyye, 2004.
- Sayar,** Serkan. *Bir Din Felsefesi Sorunu Olarak Kur'ân'da Dinî Tecrübe*. Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi, 2007.
- Selçuk,** Hikmet. *Kur'ân'da Sevgi Kavramı*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1998.

- Sert**, Hüseyin Emin. “Kur’ân’ı Kerîm Işığında Güven Duygusunun Kaynağı Olarak Müslümanlık Bilinci”. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2(2008): 197-225.
- Soysaldı**, H. Mehmet. “İslâm’da Tevbe” *İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi* 2/6(2001): 81-90.
- Soysaldı**, Mehmet. “ Kur’an Semantiği Açısından Takva”. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* /1.
- Sülün**, Murat. *Kur’ân Ne Diyor Biz Ne Anlıyoruz*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2016.
- Sürücü**, İbrahim, *Kur’ân Ayetleri Işığında Havf ve Reca*. Doktora Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2015.
- Sürücü**, İbrahim. “Bir Denge unsuru olarak Kur’ân’da Havf ve Reca”. *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* /5(2015): 246-269.
- Şahin**, Hatice *Kur’ân’da “Takva” Kavramı* Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2006.
- Şahin**, Yasemin, *Din Eğitimi Açısından Kur’ân-ı Kerîm’e Göre Takva Kavramı*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2007.
- Şentürk**, Habil. “Din Duygusu ve Din Şuûru”. *Diyanet Dergisi* 23/4(1987): 53-56.
- Şimşek**, Jale. “ Kur’ân Açısından Zikir Kavramı”. *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/4 (2000): 318-342.
- Şimşek**, M. Sait. *Hayat Kaynağı Kur’ân Tefsiri*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2012.
- Şimşek**, Songül. *Kur’ân’da Tesbih Kavramının Semantik Analizi*, Yüksek Lisans Tezi: Fırat Üniversitesi, 2004.
- Tabatabai**, Allâme Muhammet Hüseyin. *El- Mîzan Fî Tefsîr-il Kur’ân*, Beyrut: Müessesetü’l A’lemi, li’l Matbuat,1997.
- Tarhan**, Nevzat. *İnanç Psikolojisi*. İstanbul: İnanç Yayınları, 2009.
- TDK**, Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük, www. Tdk.gov.tr.
- Tenik**, Ali, “ Sosyo Psikolojik Açından Zikir ve Şanlıurfa Dergâh Camii Örneği. *Tasavvuf: İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi* 3/8(2002): 97-116.

- Tirmizî**, Ebu İsb Muhammed b. İsb b. Sevre. *el Câmîu'l Kebir- Sünen- i Tirmizî-*, Beyrut: Dar el Ğurub'ul İslâmiyye, 1998.
- Toptaş**, Mahmut. *Kur'an'ı Kerîm Şifa Tefsiri*. İstanbul: Cantaş Yayınları, 1993.
- Topyay**, Yusuf. *Kur'an'da İbadet Açısından İstiğfar ve Tevbe İlişkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2008.
- Tunç**, Cihad. “ İslam Dininde Zikir ve Dua”. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/(1988): 31-42.
- Türer**, Celal. “ William James'ten Muhammet İkbâl'e” *Felsefe Dünyası*, /29(1991): 47-67.
- Tüzer**, Abdüllatif. “*Dini tecrübe ve Mistisizm*”. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2006.
- Uçkaç**, Abdulkadir. “İhlas'ın Neticesi”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, 3/2(1971), 126-127.
- Uludağ**, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kabalıcı Yayınevi, 2001.
- Uysal**, Veysel. “Dini Tecrübe ve Din Psikolojisindeki Yeri”. *İslami Sosyal Bilimler Dergisi* 3/4(1995): 69-87.
- Uysal**, Veysel. *Din Psikolojisi Açısından Dini Tutum Davranış ve Şahsiyet Özellikleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1996.
- Ünal**, Ali. *Kur'an'da Temel Kavramlar*, Nil Yayınları, İstanbul, 2003.
- Ünal**, Mehmet. “Kur'an'da Sevgi Yakın Anlamlıları ve Aralarındaki Farklar” *Ekev Akademi Dergisi* 12/34(2008): 99- 111.
- Ünal**, Yaşar. “ Tesbîh Kavramı Üzerine” *Dinî Araştırmalar*, 15/41(2012): 163-184.
- Varol**, Hüseyin. “Gençlik, Sevgi, Terbiye ve Olgun İnsan”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*/7 (1986): 235- 259.
- Vehbi**, Konyalı Mehmet, *Hülâsat'ül Beyan*, İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1966.
- Yaran**, Cafer Sadık. “Eleştirel Deneyimcilik: Dinî Tecrübeye Swinburne'un Safdillik İlkesine Karşı Eleştirelilik İlkesi”. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* /15. (2017): 25-56.
- Yazır**, Elmalılı M. Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul: Eser Kitabevi, 1979.

- Yetik**, Erhan. “Hz. Muhammed’in Zühd ve Takvası” *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7(1973):127-135.
- Yıldırım**, Celal. *Tefsirli Kur’ân’ı Kerîm Meâli*. İzmir: Anadolu Saray Yayınları, 1995.
- Yılmaz**, Faruk. “Kapitalist Düzendeki ve İslam’da Sosyal Güvenlik Sistemi”. *Eski Yeni: Üç Aylık Düşünce Dergisi* 18(2010): 92-105.
- Yolcu**, Mehmet. *Kur’ân’ın Zihniyet Değiştirmesi*, İstanbul: Denge Yayınları, 2005.
- Zebîdî**. Ebu’l Feyz Muhammed el Murtazâ, b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzak el Bilgrâmî el Hüseyini, *Tâc’ül- Arus*, Beyrut: Dâru’l Fikr, 20 cilt, 2005.
- Zemahşerî**, Carullah Mahmud b. Ömer b. Muhammed. *el Keşşaf an Hakaiki-t Tenzil ve Uyunü’l Ekavil fi Vücuhi’t Te’vil*. Thk. Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavvaz. Riyad: Mektebetü’l Ubeykan, 1998.
- Zemahşerî**, Ebû’l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer el-Havarizmî Esâsü’l-Belâğa, Dâru Beyrût, Beyrût, 1412/ 1992.
- Zuhayli**, Vehbe. *Tefsirü’l Münir*, çev. Hamdi Arslan, Beşir Eryarsoy vd. İstanbul: Risale Yayınları, 2005.